HAJNAL LÁSZLÓ GÁBOR

„HA A MOSOLYOK ELAPADNAK...”

Hajnal
László
Gábor

„HA A MOSOLYOK ELAPADNAK…”

A borítólapot
Dálnoki László (München) tervezte

Készült
a Katolikus Magyarok Vasárnapja
nyomdájában
1739 Mahoning Avenue
Youngstown, Ohio 44509

HAJNAL LÁSZLÓ GÁBOR

„HA A MOSOLYOK ELAPADNAK...”

Katolikus Magyarok Vasárnapja

Youngstown, 1984

Copyright by Hajnal László Gábor

Az eszme barikádján...

(A kipányvázott lelkekről és arról, hogy: „Eppur si muove"!)

„Magyarország népe meddig lesz
kalitkás seregély-fiók?"
(Ady Endre)

I. RÉSZ

A teremtő ösztön nem csupán szül, de a mű(vek) kavarta vihar az alkotók szívét, lelkét, idegeit véresre horzsolhatja, hiszen ha az írók József Attilával együtt vallják, hogy: *„A szép szó magyarul nem fölcicomázott kifejezést, hanem tartalmat öltött érvet jelent..."* — nos, akkor ajánlatos kemény harcra számítani. Minél kevesebb engedményre hajlandók, sőt: perlekedni merészelnek a farizeusokkal, az erkölcsi hazaárulók sanda légiójába tömörültekkel, akkor naponta csatázhatnak. De az *„igazság hegedűsei"* ezt a humanizmus nevében teszik, mert tudják, hogy a politikai gonosztevők ellen egyetlen fegyver létezik: az őszinteség! A nemzettudatot megtartani akaró irodalom feladata letépni az álarcokat, s reálisan bemutatni, hogy hová vezet(het) az elaljasodás folyamata, a Pató Pál-i tunyaság, az érdektelenség és kicsinyes közöny.

Régóta vitáznak arról Magyarországon, hogy a szociográfia műfaj-e, vagy csupán módszer? A hazai kulturális élet vezetői így akarják elterelni a figyelmet a lényegről, hogy mindig olyankor erősödik fel az efféle vizsgálódás, társadalmi mélyfúrás, amikor a politikusok huzamosabb időn át mellébeszélnek, hazudnak. S mert a kóklerséghez sokféle változata van, a tényírók igyekeznek fel(be)mutatni a valóság egy-egy darabját. De a félelem önéletrajzait papírra vetők előbb-utóbb az állam *„mostohagyermekei"* lesznek, és a diktatórikus cenzúra leköti kezüket. A *„derékig érő hazáról"* így énekelt a közelmúltban elhunyt — mondjuk ki: 1982-ben öngyilkos lett — Hervay Gizella: *„megcsonkitott mondatok / lehallgatott levelek / géppisztolyból jégeső / átlyuggatja a verseket."*

Ám még az államilag ellenőrzött, sűrű rostán megszitált *„vádiratok"* is Csoóri Sándor igazát bizonyítják: *„Az intellektuális szabadság sokkal kisebb tornatermekben edz, mint ahol edzenie kel-*

lene." Vagy miként Vajda Mihály írja az otthoni szamizdatfüzetben, a Beszélő 3. számában: „*Amikor a hetvenes évek végén a progresszív magyar értelmiség megértette, hogy a hazugságra alapuló konszenzus felrúgása nélkül egyszerűen nincs tovább, felfedezte Bibót, azt a magyar gondolkodót, aki erre a kiegyezésre nem volt hajlandó*" Folytathatnám idézetek egész halmazával annak érzékeltetését, hogy nem mindenki gyávul(t) el, de az úgynevezett „*belső ellenzék*" tagjai hiába cáfolják meg sorra, hogy a marxizmus tételei a gyakorlatban mit sem érnek, még mindig akadnak („*kint*" *és* „*bent*"), akik az „*emberarcú*" szocializmust hirdetik. Ha ebben tényleg hisznek, lelkük rajta, ennek jogát elvitatni helytelen lenne, hiszen az írók nem zsandárok vagy ügyészek, de az már visszataszító, ahogy a hazugságra épülő ideológiához ragaszkodók tagadnak meg minden egyéb eszmét, s a másképtgondolkodókat legszívesebben máglyára küldenék. És ehhez a munkához szép számban találnak támogatókra *(sajnos: „kint" is, nemcsak „bent"!)*, akadnak honfitársaink, akiknek az is ízlik, amitől tömegek undorodnak.

Amerikai körutamon (1982. szeptember 15-től november 13-ig) egyik ámulatból a másikba estem. Akkoriban jelent meg Nyugaton az első könyvem *Csak a reggelek borzalmasak...* címmel, melyben néhány hazai jelenséget mutattam be, s elemeztem a negatívumok okait. Sok városban tartottam előadást, a közönség soraiban döntő többségben olyanok voltak, akik azért emigráltak Magyarországról, hogy magyarok maradhassanak, de a mindenhol megtalálható „*kaméleonok*" innét sem hiányoztak. Harsányan tiltakozva mondogatták: ez sem igaz, azt is eltúlzom, ők most jöttek otthonról, és ilyesmit nem láttak stb. A „*ki-belátogató világszövetségi társasutasok*" szerint ugyanis nem olyan súlyos gond az alkoholizmus, nincs szegénység, a mindinkább sokasodó analfabéták száma hazugság (csak olvasniuk kellene a hazai újságokat és a Statisztikai Zsebkönyvet!), az 1981-ben feloszlatott Fiatal Írók Körének tagjai ostoba hőbörgők — és így tovább.

Egymás ijesztgetése nem ismeretlen az állatvilágban sem: felborzolni a tollat, szőrt, ugatni, vartyogni, és ahol tengerek vannak, ott akadnak kalózok is, de a hazai rendszerrel kollaborálók esetében nem a „*kard kard ellen*" harcról van szó, hanem a hátba szúrás taktikájáról. Noha erős Góliátoknak hiszik magukat, rettegnek a parittyás Dávidoktól. Fegyverük nem a szellem fölénye, hanem az agresszivitás. Számukra teljesen mellékes, hogy mennyi az elfojtott sikoly, az önkézzel kioltott élet, az elkapart gyerek, idegbeteg és éhező. A tények ellenére sem akarják meglátni az ország „*arculatát*" mindinkább beborító szeplőket. Letagadják a legmegrendítőbb

igazság(talanság)okat is, hiszen ezek a ködevő magyarkodók még Krisztust is elárulnák, csakhogy áldomást ihassanak *„jeles elvtársakkal"*.

Miközben a *„nemzet napszámosai"* — szerte a világban — vért köpnek erőlködésükben, az önmagukat *„higgadtan lojálisnak"* hirdetők a Váci utcában sétálgatnak, vagy a Hotel Gellért ablakából nézelődnek, de a mai magyar valóságból semmi *„csúnyát"* nem akarnak észrevenni. Vajon olvasták-e az erdélyi költő, *Farkas Árpád: Duruzsolások* című versének sorait: *„csak a behízelgő és engesztelő, / nyájba terelgető duruzsolások, / rábeszélt ösztönök hízlalgatói, / kukoricahajra térdeplői az érdemtelenek, / ők, csak ők vernek ki immár a didergő időbe, / sohasem az Ige, a Szó."* Lám, milyen szépen lehet megénekelni, hogy haragok nélkül szeretni sem lehet igazán, s az etikátlanság, gonosz-butaság csontritkulást idéz(het) elő, főleg a gerincben.

Ebből következik annak felismerése is, hogy akik nem a néppel, hanem a rezsimmel lojálisak, azoknál nem csupán a megalkuvás bűn, hanem ezt megtetézik egyéni komiszságaikkal is, mert *„mindenáron"* ácsingóznak a vállveregető dicséretekért. Éppen ezért az ő esetükben nincs felmentés! Egyenlőségjelet kell tenni a parancsok végrehajtói és azok közt, akik kiadják az utasításokat. De itt a kérdés: a nemzeti tudat rombolásának különítményesei, valamint a velük cimboráló szimpatizánsok, azok, akik megtagadták, elfeledték, mit is jelent emigránsnak lenni, miért nem veszik észre, hogy még ők, a *„kegyeltek"* is csak turisták lehetnek saját hazájukban, és... az annyit hangoztatott *„híd"* helyett csupán a híd alatt ingázhatnak, mint a tilosban járó csempészek!

II. RÉSZ

„Tagadni múltat, mellet verve,
megbabonázva, térdepelve..."
(Ady Endre)

A szomorúság nem pesszimizmus! — mondottam egyik vitán. A vágyfantáziák butikjából én is elő tudnék rángatni zavaros szólamú, mentegető érveket, de Kosztolányi Dezsővel vallom: *„a világosság az író udvariassága"*. Nem zárkózom el a dialógus elől sem, sőt: amennyiben az őszinteségen és egyenrangúságon alapul, örömmel vállalom, s elmegyek — a félútig. De az eddigi életem fájdalmas jussán nem hiszek az így kezdődő magyarázkodásoknak: *„Ha Kleo-*

pátra dadogós és púpos lett volna..." Ám a Magyarok Világszövetségének „*bérmunkásai*" még az olyan „*ahhoz képest*" hazai nyilatkozatokat is hozsannázva fogadják, mint amit Fekete Sándor írt az Új Tükör 1982 áprilisi számában: „*Az enyhülés korszakában egyre nagyobb erőre kapnak az emigráció lehiggadtjai, akik maguk részéről rádöbbentek arra, hogy Magyarország mégiscsak itt van, s más, szabadabb, gazdagabb, emberibb ország, mint azelőtt volt.*"

Figyeljenek csak a „*lehiggadt konfitársak*" a fogalmazásra!

Nem „*szabad*", csupán „*szabadabb*", nem „*emberi*" csak „*emberibb*". Ezért történhetett meg — s ki tudja, mi lesz a folytatás —, hogy az 1973-as március 15-i tüntetésen félholtra vertek fiatalokat, 1978. október 23-án a keszthelyi Festetics Mauzóleum előtt az 56-os forradalomra emlékezőket letartóztatták, 1981 márciusának első hetében hatalmi szóval feloszlatták a Fiatal Írók Körét, a Bulányi atya vezette „*bázisközösségek*" működését merő „*vallás-féltésből*" folyamatosan akadályozzák, a lengyel munkásokkal szolidaritást vállaló magyar demokratikus ellenzék vezetőit 1982. augusztus 30-án munkásőrök és rendőrök hada vette körül, amikor a Bem-szobornál fel akarták olvasni kiáltványukat, az AB független kiadó vezetőjét és a Beszélő című folyóirat szerkesztőit rendszeresen civil ruhás zsaruk követik naphosszat, házkutatást tartanak náluk, kihallgatásra viszik a szamizdatosokat — éjszaka! (Hol itt a változás?) Az már szinte említésre sem méltó, hogy az ország nem „*gazdag*", pusztán „*gazdagabb*", de hát a fű is nő még a legnagyobb zsarnokságban is. Arról nem is beszélve, hogy amennyiben a „*jobboldalinak, fasisztának, hazaárulónak*" kikiáltott, „*nem lehiggadtak*" is úgy replikáznának: mi lett volna, ha nem a kommunisták kerülnek hatalomra...

Viszont aki ezt kiejti a száján, netán le is írja, az a megbékélés ellensége, hidegháborús uszító. Csoórival együtt sokan hiszik, hogy: „*a nemzeti tudat ápolása nem lehet semmiféle politikai taktika áldozata.*" Ám az opportunista hölgyek és urak ilyesmit nem olvasnak, széles ívben elkerülik azt az utat, amelyen II. Rákóczi Ferenc és Kossuth Lajos járt. Ehelyett a „*politikamentes emigrációt*" hirdetik, de közben anyanyelvi konferenciákra járnak, úton-útfélen terjesztik a követségről kapott brosúrákat, és gyerekeiket a cserkészcsapatok helyett úttörőtáborokba küldik — úgymond! — magyarul tanulni. Kétségtelen azonban: a „*Janus-arcúak*" között is akadnak tétovázók, tisztességesek, akik egy szabad világban felnőve nem veszik észre a demagógiák csapdáit. Bár a magyarság eszméjének barikádjára állnak, támogatják is az ügyet, de képtelenek eldönteni, hogy valójában melyik oldalon is a helyük. Ők az „oldott kéve" azon kalászai, akik hallottak ugyan az ellenzékiekről, az őszinteségükért kipányvázott lelkekről, nem is tartoznak a „*lenini hasznos*

idióták" seregébe, keresik a megoldást, de két malomkő nyomása közt őrlődnek. Ha féltik népüket, nem kapnak vízumot, ha pedig elfogadják a „*Világszövetség*" nemzeti egységre irányuló emigráns politikájának blöffjeit, megtagadják saját vagy szüleik eszméit.

Félreértés ne essék: nem a „*hazalátogatókat*" ostorozom. Örülhetünk annak, hogy viszonyuk az óhazához nem korlátozódik levélre, telefonra. Meglátogathatják rokonaikat, barátaikat, s ez egy kicsit olyan, mintha kórházba vagy börtönbe mennének „*beszélőre*", hiszen nem akkor utaznak, amikor akarnak, mindig várni kell az engedélyre. A kapu ugyan gyakrabban nyílik, de nincs tárva, őrök vigyáznak a kilincsre napjainkban is. Az sem várható el ezektől a turistáktól, hogy a sok pénzbe került utazásuk alatt csak nyomor-szociográfiákat térképezzenek fel, s kizárólag a negatívumokat keressék. De egészen más a helyzet a „*hazadolgozókkal*". Ők a „*vörös liberalizmusról*" zengedeznek, és mindenütt osztogatják a Magyarok Világszövetségének felhívását, hogy kutassuk fel közösen a külföldön meghaltak sírjait, mert: „*Az óhaza nem tud gondoskodni a nemzet valamennyi, távolban pihenő fiáról.*" Ezt a szemforgató álnokságot felfoghatjuk úgy is, hogy már nemcsak az élőket figyelik, hanem a halottakról is tudni akarnak mindent. Vajon lehetne-e otthon is kiáltványokat terjeszteni arról, hogy először talán az 56-os forradalomban elesettek vagy a harcban való részvételért kivégzettek fejfáira kellene letenni a kegyelet virágait? De még azt sem tudni, hogy hol domborulnak Nagy Imre, Maléter Pál, Gimes Miklós, Tóth Ilonka, Gérecz Attila s a többi ezrek sírjai. És aki ezt megemlíti az otthoni propagandát terjesztő, röpcédulázgató „lehiggadtaknak", arra rásütik a véresszájú bélyeget, s megfenyegetik: jobb, ha nem is lépi át a magyar határt.

De kik is ezek a „*persona non graták*"? Szörényi Évák, Tollas Tiborok, Csernohorszky Vilmosok, Gereben Istvánok, Gyallay-Pap Domokosok, a Szabadságharcos Világszövetség és a Volt Magyar Politikai Foglyok Szövetségének vezetői, valamint a Mikes Kelemen-i sorsot is vállaló írók, költők, mert — tisztelet valamenynyiüknek! — nem hajtanak fejet és térdet a hazai „*kultúrnacsalnyikok*" diktátumai előtt. Illyés gondolatát aposztrofálva: legyen bár az emigrációs politika és irodalom sokágú síp, összehangolhatatlan, de legalább ebből néhány nincs eldugulva, s nem mások által írt partitúrából játszanak a zenészek. Jó lenne ugyan, ha „*stimmelnének*", ám éppen a hazulról fizetett „*hangolók*" alkalmazzák előszeretettel a „*divide et impera*" elvét!

*

Amikor megjelent előző kötetem, a kiadókkal közösen elhatároztuk, hogy minél több példányt juttatunk haza — ingyen! *„Mit értek el vele?"* — kérdezték rögtön néhányan. Egy hazai költőt idéztem: *„Nemcsak nyelvében, hanem elvében is él a nemzet"* — s mind többen hiszünk abban, hogy eljött — eljön — az a pillanat, amikor az álmoktól is fél a hatalom, és ebben a zsugorodó időben minden, otthonra küldött könyv egy-egy dobbantás: mégis mozog a föld... A rezsim vezetői ugyan azt jól megtanulták a Bibliából, hogy csak akkor tudnak uralkodni, ha összeugrasztanak testvéreket (Káin és Ábel is közös vér volt), és az áldozatokat is túlélik a hóhérok, de a gyógyító jövő csak az igazakra testálódik, a Megváltó őket öleli magához átszögelt kezével, s minden kitekert nyakú, szíven lőtt végrendelet teljesül. Ám ezért ma kell megtenni mindent, úgy, ahogy ezt Farkas Árpád mondja, Kányádi Sándornak címzett versében: *„Volnánk csak jámbor hegedősök / kóré-muzsikával, / pici furulyával, / szorongó torokkal, / elkékülő szájjal, / görcsberándultan is, / fujjuk, ugye, Bátyám, / végső pillanatig."* Hinnünk kell ebben, mert a történelem során számtalanszor bebizonyosodott, hogy akkor is megvirrad, ha a kakasok nyakát elvágják.

„Adj jó halált nékem, Istenem..."

(Egy ország — lelki siralomházban)

Mottó: „Tudat alatt egy kis házban
Ül az ösztön talpig gyászban."
(Karinthy)

„Céltalan hajósnak nem kedvez
a szél!"
(Montaigne)

I. RÉSZ

A SZIVÁRVÁNY KAPUJÁBAN

Amikor beléptünk az ajtón, a megbocsátást és hatalmas lelki békét sugárzó mosolya valamennyiünket tétovázásra késztetett. A fiatal nő egy kutyaszagú albérleti szoba díványán feküdt, szoknyája gondosan lesimítva, mintha csak gyors délutáni szunyókálásra dőlt volna le, s domborulatai olyan öröknek látszottak, hogy el sem hittem: ez bizony halott, vagy legalább is ott toporog Kháron ladikjának szélén. Ölembe vettem, és fordított Pietaként ültünk ott, de az orvos intett, hogy *késő!*... Ekkor és így találkoztam először az önpusztítás legradikálisabb s visszafordíthatatlan változatával 1970 nyarán, amikor néhány hónapon át mentőápolóként dolgoztam Budapesten. Gyakran mentünk ki olyan esetekhez, hogy már tehetetlenül kellett állnunk a pár perccel — órával — azelőtt még lélegző, gondolkozó, s azóta élettelen tetemmé lett emberek előtt. *Késő!*... — motyogtam, miközben a tehetetlen düh mardosott belül, mígnem egyszer úgy tűnt, még lehet segíteni.

Kinyitotta szemét, s mint az álmából riadt Csipkerózsika, először kíváncsian, majd a kifosztottságnak azzal a tekintetével nézett rám, hogy azóta sem tudom elfeledni. *„Miért mentettek meg?!"* — kérdezte akadozó nyelvvel és gyűlölködve. Hirtelen úgy éreztem magam, mintha egy házatlanná vált csigának kellene válaszolni arra, hogy miért lett otthontalan. *Késő!*... — suhant át rajtam a gondolat, hiszen ez a csinos, diplomás asszony, a maga zátonyra futott élete fölött kimondta az ítéletet. S ezen a *„zártkörű tárgya-*

láson" egyszemélyben volt vádló és vádlott, bíró és védő, de az áldozat is. Van-e jogunk, kötelességünk-e ilyenkor, külső szemlélődőként felmentést adni, és megakadályozni, hogy az önmaguk fölött hozott döntést végre is hajtsák?

A humanizmus parancsa ugyan ezt diktálja, mert a törött szárnyú madárfiókát is pátyolgatjuk, ám később már nem törődünk azzal, hogy sikerült-e fészket találnia. És egymást is mennyire tudjuk szeretni, segítünk a bajbajutottakon, de hatalmas brutalitással is öldöklünk, különböző ideológiáktól, hatalomvágytól vezérelve. Aztán siratjuk, gyászoljuk, megbosszuljuk a csatatereken, börtönökben elpusztultak tízmillióit, s közben nem vesszük észre, hogy a „*homo*" önmaga ellen is katasztrofális vérengzést folytat. Mi az oka? — sikolt fel sokakban a döbbenet, és miért éppen Magyarország vezet ebben a szomorú világstatisztikában? Gróf Széchenyi István pisztolyának dörrenése egy borzalmas start kezdetét jelezte, s ebben a versenyben mind többen és többen vesznek részt, mondván, hogy mindenkinek joga van szépen élni, de szépen meghalni is. Talán igaz, viszont gondolnak-e az önkivégzők a szivárvány kapujában arra, hogy ezzel a tettükkel örökre megcsalják a „*másvilággal*" szeretteiket, s ebből a „*kapcsolatból*" nincs visszaút, megbocsátás, az efféle monogámságból nem lehet kilépni!

„KIÁLTÁS A SZERETETÉRT...!"

Vannak társadalmi jelenségek, amelyeket kortól és politikai helyzettől függően, a tisztázás helyett misztifikálnak, különböző módon magyaráznak, vagy közönyös felelőtlenséggel elhallgatnak. Magyarországon 1945 után sok problémát vett körül intézményesített némaság, mondogatván, hogy ezek a „*múlt átkos örökségei*", de a szocializmusban majd fokozatosan megszűnik a bűnözés, a prostitúció, az analfabétizmus, a munkakerülés, a kitaszítottság és magány érzete, mindenki boldog lesz. Ebből a teóriából ugyan semmi nem vált valóra — legfeljebb az előző évekhez képest módosult! —, de azért a hivatalos kommunikációs csatornák (rádió, újságok stb.) esztendőkig a minimálisra csökkentették az emberi gondokról szóló híreket, „*amiről nem beszélünk, az nincs is*" bugyuta elv alapján. Így például az öngyilkosságokról is — szaknyelven: suicidium — csak 1957-ben jelentek meg ismét adatok. A Központi Statisztikai Hivatal 1958-tól kezdte el a rendőrség életvédelmi osztályával és az egészségügyi hálózattal karöltve az öngyilkosságok, valamint az erre irányuló kísérletek fölmérését, vizsgálatát.

Ám az első, részletesebb adatszolgáltatás csupán 1964-ben je-

lent meg, de a számokon és a szöveges értelmezésen túl az összefüggéseket nem részletezték. A téma kényessége miatt szociológusok, társadalomtudósok, írók sokáig hiába próbálták az önkézzel kioltott életek okait keresni, az orvosok — esküjükre hivatkozva, de valójában a felelősségtől félve — nem segítettek. Márpedig a tapasztalatok publikálása, a nagy nyilvánosság előtti megtárgyalása nélkül nem lehet előre lépni, hiszen a *„diagnosztizáláshoz"* az egész társadalom aktív részvétele szükséges. A majd huszonöt esztendőn át fagyasztgatott hibernálás jege a hatvanas évek vége felé kezdett töredezni, és egy csöndes *„rianás"* után *„civileknek"* is engedélyezték, hogy a mind aggasztóbb méreteket öltő suicidiumok nyugtalanító járványára gyógyszert keressenek. Ennek eredményeként születhetett meg *Gergely Mihály: Röpirat az öngyilkosságról* című kötete, amelyet a Medicina Könyvkiadó gondozásában adtak ki 1972-ben.

A vártnál lényegesen nagyobb visszhang azt a reményt keltette, hogy az 1972-ben elkövetett 3851 suicidium (ebből 2640 a férfi és 1211 a nő) csökken majd, hiszen az *„ügy"* terítékre került különböző politikai-társadalmi fórumokon, s mindenekelőtt véget vetnek az ország lelki állapotáról szóló megszépítő legendáknak. *Gergely Mihály* felbecsülhetetlen érdeme, hogy *„tüzet kiáltott"*, félreverte a harangokat. A baj csupán az, hogy naivul hitte: a többit majd a szakemberek intézik. Bár reménykedésének volt alapja, mert a *„morbus hungaricus"*-ként emlegetett tbc-t lényegileg sikerült megszüntetni, s noha az öngyilkosság nem betegség, mégis sokkal félelmetesebb járvány a tuberkulózisnál.

Sajnos, nem hiába mondogatják, hogy az írók, mivel szakmájuk a lelkiismeret, gyakran illúziókat kergetnek. Jelen esetben is, nemhogy visszafordult vagy legalább megállt volna a folyamat: tovább nőtt az öngyilkosságok száma! Az 1959-es adat — 2527 fő — húsz esztendő alatt megduplázódott, s 1980-tól az elkövetett suicidiumok következtében átlagosan ötezer ember hal meg évente, és ez egy nagyközség lélekszámával azonos. S hiába ez az iszonyatos méretű, irreverzibilis — vissza nem fordítható — elnéptelenedés, a *„tűzoltók"* szunyókálnak, és az oltás helyett még a lángok továterjedését sem képesek megakadályozni. A *Mozgó Világ 1982 januári* számában *dr. Samu István* pszichiáter főorvos a következőket mondotta a vele készített interjúban:

„A vizsgálatok egybehangzóan tanúsítják, hogy egy ‚sikeres' öngyilkosság előtt rendszerint több ‚sikertelen' kísérlet — öt vagy akár tíz — áll, emellett a lelkében öngyilkossági terveket szövögető egyén rendszeresen ad le különböző jelzéseket, amiket általában azonban a környezete nem ‚vett', vagy rosszul értelmezte a terveire

vonatkozóan. Minden különösebb matematikai tudás nélkül megállapíthatjuk, hogy még óvatos becslés szerint is legalább ötvennyolcvanezren élnek közöttünk, szívnak velünk egy levegőt úgy, hogy életbeli konfliktusaik, lelki gondjaik megoldásának legkézenfekvőbb megoldási lehetőségei között latolgatják az önmegsemmisítés gondolatát. Egy közepes nagyságú magyar város — afféle lelki siralomház! De ki változtasson? Az ,illetékességet' — a felelősség roppant súlya miatt — minden intézmény szabódik magára vállalni, évszámra tologatják át a ,szomszéd' asztalára, közben pedig évi ötezres ,sebességgel' növekszik az öngyilkosok ,holt lelkeinek' megapolisza. És az öngyilkosok a lelki válsághelyzetbe került embereknek csupán a kisebbik részét képezik. Valószínűleg több százezerre tehető azoknak a száma országunkban, akik alkalmanként rászorulnának némi ,tűzoltói' beavatkozásra, azonnali ,lelki elsősegélyre', viszont nincs hová fordulniuk!"

Ennek a megállapításnak tényét mind több hazai hír támasztja alá. A *Petőfi Rádió 1982. augusztus 13-án* sugározta *Juhász Judit: Miért akarsz meghalni?* című dokumentumriportját, s erre reagálva az *Új Ember* — katolikus hetilap — *1982. szeptember 12-i* számában a cikkíró a sikeres suicidiumokhoz képest százszorosára teszi a kísérletek számát. Ez talán túlzásnak tűnik — évente félmillió próbálkozás! —, de nem elképzelhetetlen. Mert ha alaposan megvizsgáljuk a hivatalos adatokat, már ott is kiderül az esetlegesség. A *Központi Statisztikai Hivatal Népességtudományi Kutató Intézete* évente megjelentet 150—200 példányban egy házi sokszorosítású, belső használatra készült tanulmánykötetet, és táblázatokban rögzítik a halálos végű, bejelentett s túlélt öngyilkosságokat, kísérleteket. De a kutatások készítői is beismerik:

„...Az öngyilkosságok bejelentése a népmozgalmi statisztika alapján ellenőrizhető, és így teljesértékűsége biztosítható. Az öngyilkossági kísérleteknek viszont csak egy része kerül a hatóságok tudomására; és arra vonatkozólag, hogy a kísérleteknek milyen hányada ismert, csak feltételezéseink lehetnek. Feltételezésünk szerint a vizsgált években Budapesten a kísérletek 70 százalékáról szerezhettünk tudomást, vidéken viszont csak kb. 50 százalékáról..."

Ám ez csupán az érem egyik oldala, mert például 1977-ben az ismert — bejelentett — suicid kísérletek száma 12673 (ebből 4703 a férfi és 7970 a nő), s halállal végződő eset 4390 volt. Ha ehhez hozzászámítjuk, hogy azóta 700 fővel emelkedett az esztendőnkénti eredményes önkivégzés, ez körülbelül 60 százalékos növekedés. Következésképpen: a regisztrált 12 és félezernyi kísérlet is minimum ennyivel lett több, s amennyiben a próbálkozások feléről szereznek csak tudomást, az máris 40 ezer ember radikális kiáltása a szeretetért. És ha valóban ennyien lennének csak az elmúlással kacérko-

dók, szomorkásan bár, de tudomásul vehetnénk, s reálisnak fogadhatnánk el az intézet által közölteket. De ez nem igaz!

Samu főorvos is ötven-nyolcvanezer *„holt lelket"* említ, s ehhez nyugodtan hozzászámíthatjuk a pszichiátriai gondozásra járók hatalmas táborát. Továbbá rendkívül veszélyes réteg még suicidálás szempontjából a 40—49 éves férfiak korcsoportja, mert őket nem csupán az infarktushalál veszélye fenyegeti, hanem a *„minden kész"* szemlélet is. A társadalmi és egzisztenciális pozíció szerzésébe végtelenül belefáradtak, s úgy érzik, nincs értelme a további hajszának. Az illúzióvesztés következtében viszont az ifjúkori — olykor csoportos — öngyilkosságok száma emelkedik rohamosan. Ez már nem kizárólag egészségügyi probléma, bár a következmények itt csapódnak le. Az életbenmaradottakkal beszélgető lélekkutatók mindinkább felismerik és hangoztatják, hogy nagyon megritkult az a társadalmi háló, amely az embereket estükben vagy billentükben felfogja. S a konfliktusokkal küzdők, az önismerethiányban szenvedők nem tudnak hová fordulni segítségért. A *Magyar Hírlap 1981. december 3-i* számában *Antal Anikó* kérdéseire a következőket felelte *Simon Attila*, a Korányi kórház pszichológusa:

„Majd minden korosztálynál nyugtalanító tény, hogy az öngyilkosság gondolatát latolgató emberek igen magas százaléka valamilyen panasszal orvoshoz fordul, de a két-háromperces idő, amit a körzeti orvos egy betegre fordíthat, nem elegendő a krízisállapot felismeréséhez. Így a depresszióra, az álmatlan éjszakákra tablettát kap a beteg — valódi segítség helyett! Ám a valódi segítség, hangsúlyozom, nem kizárólag orvosi feladat. A megelőzés, utógondozás terápia-lánca nálunk nincs jól kiépítve. Egy kétmilliós fővárosban egyetlen telefonszámon hívható az élet vonala, a Lelki Elsősegély Szolgálat. Budapest huszonkét kerületének csak nyolc pszichiátriai gondozójában dolgozik pszichológus is. Az orvosképzésben több olyan speciális kollégium kellene, amelyeken nemcsak a szakirodalmat ,mazsolázzák', hanem a terápiás tapasztalatokat is megbeszélik azokkal, akik ezeket a tapasztalatokat kudarcok, csődök és megmentett életek árán szerezték...

Ebben a nyilatkozatban több figyelemreméltó gondról szólnak, s érdemes kiemelni néhányat. Elsőként kezdjük azzal, hogy a problémákkal küzdőknek nincs hol, kivel *„kibeszélgetni"* magukat. Valóban nincs olyan fórum, ahol nem csupán feljelenteni, dühösen *„odamondogatni"* vagy közérdekű bejelentéseket lehet tenni, hanem fokoznák a lelki állóképességet, az élet elviselhetőségére vonatkozó stratégiát javasolnának anélkül, hogy az illetőt körülvevő szociális környezeten változtatnának. Még az ismerősök is sorra elbagatellizálják az egyént földhöz csapó okokat, s aztán ámuldoznak, hogy a rokon, barát, munkatárs számára nem volt más lehetőség, mint

„kilépni a buliból"! Azt az egyetlen telefonvonalat, amit Budapesten a *3229-600*-as számon lehet tárcsázni 1973-tól, 1982-ig félszázezernél is többen vették igénybe.

„LEGFŐBB ÉRTÉK AZ EMBER?!"

De csak azért ennyien, mert sokan nem is tudják, hogy létezik. A megmentett emberekkel a kórházakban aláíratnak egy nyilatkozatot: soha nem kísérleteznek a jövőben öngyilkossággal, ám a távozásuk előtt nem nyomják markukba a telefonszámot, hogy alkalmasint két forintért itt elmondhatják bújukat-bajukat. Az észvesztő spórolásra és mentalitásra jellemző, hogy külön vonalak vannak a normál zenei „A" hangra, az utcai órák hibabejelentésére, mesemondásra stb., de az esetleg életet mentő lelki elsősegélynyújtó helyet csak egy számon lehet hívni Budapesten. Az illetékesek még itt is olyan utasításokat adnak az ügyeletben lévőknek, hogy *„akinek öt és húsz perc alatt nem lehet rendezni a problémáit, azzal nem érdemes veződni!"* Ez is egyik jó példája az annyit emlegetett szocialista humanizmusnak, mert ugyan azt hirdetik, hogy *„legfőbb érték az ember"*, de csak akkor, ha nem beszél túl sokat. *Kertész Péter* a *Budapest* című folyóirat *1982 februári* számában a következőket írja:

„Nem a postán múlik, hogy a Lelki Elsősegély Szolgálat legalább még egy vonalat kapjon. Nem érkezik a címére megrendelés. A vonalhoz ugyanis státusz kell, azt pedig nem ad az egészségügy. A pár évvel ezelőtti átszervezéskor azért vettek el egyet a három (!) alapstátuszból, veszélyeztetve az egyetlen vonalon is a non-stop üzemelést, mert a jelenlegi gazda úgynevezett háttérintézmény. Hogy újra megkaphassák, ahhoz megint át kellene festeni a cégért, s visszaminősíteni gyógyító-megelőző szolgálattá, amihez viszont a teoretikusok szerint feltétlenül ‚ágyháttér szükségelteteik'... A budapesti lélekmentő gárda figyelemreméltó társaság. Nagy a felelősségük, s munkájuk terhe szinte elviselhetetlen. Ha például az ügyeletes öngyilkosjelölttel beszél és megmentésére törekszik, erre a telefonkommunikáció önmagában kevés. Csakhogy a mentők kizárólag ‚eseményre' mennek ki, ha valakinek a fejére pottyan az a bizonyos tégla. A krízis nem betegség, azt pátyolgassa a Lelki Elsősegély Szolgálat!"

Vagyis — tegyük hozzá —, ahhoz, hogy az életuntaknak *„hitelesítsék a lelki problémáit"*, eret kell vágni, ajánlatos kötélen lógni, vagy maroknyi gyógyszert enni, mert különben senki nem hallgatja meg a szexuális zavar, a magány, az antiszociálisnak tűnő bezár-

kózás megannyi keservét, konfliktusát. Pedig ez a krízis nem tisztel életkort, foglalkozást, bárkit elérhet, s az sem biztos, hogy az öngyilkossági kísérleten túllévő, így-úgy összefoltozott ember tényleg életképes. De hát hova küldjék a válságban lévőket? Milliókat költenek az alkoholisták gyógyítására, hatalmas összegeket fordítanak a veseátültetési programra, örök életükre nyomorék, szellemileg visszamaradt koraszülötteket mentenek meg, ám az évenkénti ötezer önkivégzőért és a sok tízezernyi halállal kacérkodóért nem történik semmi.

II. RÉSZ

„FEKETE MÁTKASÁG..."

Milyen morbid szépséggel fogalmazta meg *Kosztolányi Dezső*, hogy akit a halál jegyez el, az kissé komorabb vőlegény, mint a bánat. És erre a *„hideg-frigyre"* nem csupán azok lépnek, akik nagy magányukban nem tudják megosztani senkivel fájdalmukat. A szeretethiány száraz jajongása éppúgy hallható a pelenkákkal fellobogózott udvarokon, mint az özvegyek, nyugdíjasok hideget lehelő szobáiban, vagy a tizenévesek plakátokkal teli és zenétől hangos kuckóiban. A gyermekgondozási szabadságon lévő anyák, a tétlenségre kárhoztatott öregek, az egyedül élők, a tétován sodródó kapcsolat nélküliek, az elváltak *„árvái"*, a munkásszállások lakói, de a minisztériumi főosztályvezetők is eljuthatnak oda, hogy legalább egy félpercre megsuhintsa őket a gondolat: *„kiakasztott cégér a szívünk..."* — miként ezt *Hervay Gizella* fogalmazta versében.

A költőnő Erdélyben született, s hatalmas tragédiák után Magyarországra telepedett át a hetvenes évek végén, de hiába vetett bátran szelet, a vihar aratásához már erőtlennek bizonyult, és 1982 nyarán — a hivatalos kömmüniké szerint — *„tragikus váratlansággal elhunyt"*. Ez a szemérmes fogalmazás az öngyilkosságot jelenti, s ennek kiteregetése nem afféle *„Intim Pistáskodás"*. Ha egy-egy neves személyiség *„dobbant"* a sorból, nem bírva az *„erőltetett menetet"*, ezek visszhangja mindig felkorbácsolja az indulatokat. Mert miért kell *Soós Imréknek, Nagy Lászlóknak, Domján Editeknek, Latinovits Zoltánoknak* két méter mélyről kezdeni a holnapot, már csak abban reménykedve, hogy legalább a föld sebe vérzik majd keveset?

Hány üres oldalt kell lapoznunk, mennyi ki nem mondott gyö-

nyörű szót nem hallhatunk, hány vászon marad festék nélkül, mennyi kőről nem faragják le a fölösleget, hogy csodálatos szobor szülessék, mennyi filmötlet marad terv, mert a művészek elvágtattak a *„Szent Mihály lován"*. Ennyire igaza lenne *Serfőző Simonnak*, amikor egyik költeményében azt mondja: *„Kampányország ez, idénycélok hazája..."* Ám ez ékes cáfolata annak a teóriának, hogy csupán a két liter bor árnyékában tűnik úgy: nincs alternatíva! — hiszen nemcsak a viharok verte generáció tanulta meg maga ácsolni a keresztfát. Az *„élni"-„megélni"-„jólélni"* fokozatok grádicsán lépkedve a fiatalok azt érzik, hogy a lakástalanság, a kölcsönszobák, a diszkrét csengésű kulcscsomók, mások izzadságát még őrző lepedők a szerelem koldusaivá züllesztik valamennyiüket!

TÚL A SAJNÁLKOZÁSON...

A *Népszava 1981. szeptember 30-i* számában terjedelmes cikk jelent meg *Önpusztítók* címmel. Az újságíró — *Szunyogh Szabolcs* — azt fejtegette, hogy egyes szakemberek az érzékeny lelkek magányosságával magyarázzák a személyiségzavarok forrásait, másokat az irgalmatlan tempó visel meg, de sokan roppannak össze azért, mert a nemzet gondjait saját ügyüknek is vélik, s a közállapotok megoldhatatlannak tűnő problémái miatt sodródnak a suicidálás felé. Az elmúlt három és fél évtized alatt rengetegen veszítették el tájékozódóképességüket, erkölcsi tartásukat, s gyakran elkövetkezik az a pillanat, amikor az egyén tudathasadásos módon meggyűlöli a szolgaléleknek tartott énjét, és végez vele. Ugyanakkor vele hal a másik is, az, amelyik rádöbbent, hogy milyen gyönge is volt morálisan.

Ám itt a kérdés: mit tehetnek olyan esetekben az orvosok, ha valaki azzal fordul hozzájuk, hogy *„unom az életemet"*. Elképesztő adatok sora bizonyítja, hogy az öngyilkosok kétharmada gyógykezelés alatt állt, de a rendelőintézetekben csak szervi bajokkal kezelték őket, s nem ismerték fel, hogy a páciensek lelkileg kimerültek. Például azért, mert sok munkahelyen kibírhatatlan a légkör: intrikák, pletykák, rosszindulatú gyanúsítgatások rontják a hangulatot. Ám az opportunistákat, karrieristákat nem merik fegyelmezni gyávaságból, kényelemből, vagy a mindinkább elharapódzó kölcsönös lekötelezettségek miatt. És a felmorzsolt idegrendszerűek nem tudnak hová fordulni, mert nincs egy teljesen kiépült pszichiátriai hálózat, ahol a közvetlen veszélyben lévőket kiszűrhetnék, s legalább néhány napig különlegesen gondos kezelést kapnának.

Bár ideggondozó intézet sok van, de úgynevezett *Krízis-Inter-*

venciós Osztály, ahol elsősorban a megelőzésre helyezik a hangsúlyt, csupán egy-kettő található az országban. Kétségtelen, hogy néhány pszichiáter már felismerte: mennyire fontos a mentálhigiéné, azaz, a lelki egészségvédelem, mert a korábban s rejtetten működő *„szűrők"*, mint a nagycsalád, a vallás, a különböző egyletek — megszűntek, *„bedugultak"*. Ezért az emberek úgy védekeznek a felgyülemlett feszültségek ellen, ahogy tudnak, vagy másoktól látják: gátlásaikat, bosszúságaikat alkoholban oldják, marokszám eszik a gyógyszert stb. Az *Új Tükör 1982. június 27-i* számában jelent meg *Hunyadi Judit* riportja *Holt lelkek pedig nincsenek* címmel, s ebben a szigetvári kórház pszichiáter főorvosa, *dr. Kézdi Balázs* többek között arról beszélt:

„Problémamentes élet csak a mesében létezik. Társadalmunk nyíltan vagy burkoltan, de feltételezi a konfliktusmentes emberideál létezését. Legfeljebb a társadalom és az egyén közt támadó ellentétet veszi tudomásul, de azt már nem, hogy valakinek saját magával is lehet baja... A fiatalok nevelése terén is rengeteg probléma van. A pulóver az a ruhadarab, amit a gyereknek akkor kell felvenni, ha az anyja fázik. Mégis hányszor előfordul, hogy a gyerek soha többé nem hajlandó felhúzni a szülei által nagy gonddal kiválasztott ruhát..."

Ilyenkor jön az ingerültség, veszekedés, agresszivitás, és mindinkább érezhető, hogy a hajdani normák felőrlődtek, s még a legkisebb közösségek is — a családok — legfeljebb félfordulatra képesek. A társadalmi formák szabályozzák, formálják a lelket. Tehát ahol a legmagasztosabb eszményekre is legyinteni kezdenek, ott és akkor kezdődik az önfeladás, mert egy nemzet számára legveszélyesebb dolog a közöny. Nem érdemes tisztességesnek lenni, hiszen a *Szabó Lőrinc*-i jóslat valóra vált, s a *„jó"* többnyire a *„balek"* szinonimája lett. Ez az *„özön-közöny"* szinte az élet valamennyi területén megtalálható, ott is, ahol éppen a gyógyítás lenne a cél. Salgótarjánban, a Nógrád megyei Tanács Egészségügyi Osztályának 1981. november 26-án kelt rendelete értelmében a Krízis-Intervenciós Osztályt összevonták a detoxikálós részleggel. Így a beszállított súlyos részegeket ugyanabban a kórteremben helyezik el, mint a saját gondjaikban elmerülő, esetleg öngyilkossági kísérlet utáni, pattanásig feszült idegállapotban lévő betegeket. *Dr. Samu István* főorvos a *Mozgó Világ 1982 januári* számában megjelent interjúban erről a következőket mondotta:

„Ne féljünk nyíltan kimondani: a behozott részeg hány, gyakran tócsákból vagy kanálisokból szállítják be hozzánk; ha utcai vagy kocsmai verekedésből kerül be, csupa vér, szóval már önmagában is ijesztő látványt nyújt. A tetejébe igen gyakran támadó, agresszív, kötekedő, ordítozik, hogy a még ennél is gusztustalanabb

részletekről ne is beszéljek. És eközben nem nagyon van tekintettel a vele egy szobában lévő betegekre. Holott ez nem mindig veszélytelen... a részegekkel foglalkozó ápolók veszélyességi pótlékot is kapnak, míg a betegek, akik mellé a részegeket befektetik, egyedül azzal védekezhetnek az esetleges támadásokkal szemben, hogy segítségért kiáltanak!"

Közismert tény, hogy a magyar népgazdaság komoly nehézségekkel küzd. Ám az elgondolkodtató, hogy a nemzeti jövedelemnek miért csak 3—4 százalékát fordítják az egészségügyi és szociális kiadásokra? A medicina igen bonyolult, a lakosságot közelről, személyesen érintő szolgáltatás, és ha ez akadozik, akkor az egyének biztonságérzete rendül meg. A magát elkötelezettnek, demokratikusnak és humánusnak hirdető társadalom ezzel a 3—4 százaléknyi támogatással még az annyit szidott ötvenes évek voluntarista szociálpolitikáján sem lép túl, nemhogy annak maradványait felszámolja. Az Egészségügyi Világszervezet, a WHO megfogalmazása szerint: „*Az egészség nem a betegség hiánya; az egészség a teljes testi, szellemi és szociális jólét állapota!*" Nos, ez azonos a „fejlett szocializmus" vagy kommunizmus elveivel, csupán az a probléma, hogy ezt nem lehet afféle „*karitász-szemlélettel*" a gyakorlatban alkalmazni.

Magyarországon 24000 orvos és 150000 egészségügyi dolgozó munkálkodik igen nehéz körülmények között. Már súlyos gond mutatkozik az „*elosztásban*" is: az orvosok alig egyötöde van a körzetekben, üzemi rendelőkben, gondozókban, mert a többség — főleg presztizsből! — kórházakban, klinikákon tevékenykedik. De a tömeges beteggyógyítás így nem működhet hatékonyan, hiszen az alapellátásban lévőknek nincs idejük a lelki sérültekkel komolyan foglalkozni, s felismerni, hogy a panaszok eredete elsősorban pszichés bántalom. Hasonló aggodalomra ad okot az orvosok „*humán*" műveltségének hiánya is. *Dr. Levendel László* a *Valóság 1978 januári* számában *Feszültségek az egészségügyben* című tanulmányában arra hívta fel a figyelmet:

„*Az orvos önépítkezésében nem nélkülözheti azokat az alapokat, melyeket az irodalom, a képzőművészet, a zene, a film, a színház, egyszóval a kultúra nyújt értelmiségivé válásukhoz, az értelmiségi attitűdünk megőrzéséhez. A műveltségre azért is szükség van, mert az orvos emberismerete, gyakorlati pszichológiai jártassága sem fejlődhet ilyen ismeretek nélkül. A korábbi szektás elzárkózás, az orvosképzés egyoldalúsága miatt orvosaink klinikai-pszichológiai ismeretei amúgy is hiányosak, alacsony szintűek. Az orvos—beteg kapcsolatban emiatt bekövetkező károkat naponta érzékeljük.*"

Kétségtelen, nehéz akkor segíteni az egyéneken, ha a társada-

lom egésze nyögdécsel számos bajtól. A XX. század közepétől az emberek mindinkább állnak idegenül önmagukkal szemben is: ki tudna hitet, vigasztalást nyújtani? De az is tagadhatatlan, hogy még a legzseniálisabb gyógyító is csak félig orvos akkor, ha csupán a betegség érdekli, és nem a beteg. A rideg technokrata szemlélet megfosztja a tüneti enyhülésért sóvárgókat a reménytől, mert az idősek problémáit csupán az öregséggel magyarázni ugyanaz, mintha a rákos beteggel azt közölnék, hogy panaszait gyógyíthatatlan daganat okozza. A részvétre és irgalomra szorulókat nem lehetne ilyen rongyos zsákba csomagolva tovább passzolni, hiszen ezzel biztatást kapnak arra, hogy egy doboz gyógyszerrel kiváltsák túlvilági útlevelüket.

A másik ember valóban *„észak-fok, titok...”* — ahogy ezt Ady szépen írja —, ám csak azért, mert felszínesen figyelnek oda gondjaikra. Itt van — lenne — szerepe az empátiának, a *„rejtjeles”* párbeszédnek, hogy az orvos, pszichiáter képes legyen a neurotikus *„odüsszeuszi”* bolyongását követni, s megtalálni a helyes terápiát. De a lélekkutatás terén — világszerte — ellentétes érdekek csapnak össze, és a tudósok aforizmái között ilyesmiket lehet olvasni: *„A normális ember egész életében soha nem teszi azt, amit akar... Mindenféle rend a fantáziátlan emberek diadala... Az értelem: szabályozott őrület, az őrület: a szabályozás alól kikerült értelem... Mindenki fél más lenni, mint a többiek, mert a különbözőség büntetéssel jár...”*

Ez utóbbi tétel azért figyelemre méltó, mert az intézményesített elgyávításra utal. Ajánlatos beolvadni szürkén a tömegbe, különben *„összeférhetetlenség”* vádjával támadják az individuális cselekvésre törekvőket. Az embernek ugyan muszáj alkalmazkodni, ám a nevelés pedegógiájának kettőssége abból ered, hogy egyrészt közösségi lényeket neveljenek, de arra is rá akarják szorítani a gyerekeket: kizárólag úgy gondolkodjanak, mint az iskola diktálta követelmény. A szkizofrénekre is azért mondják ki könnyedén, hogy társadalomellenesek, mert tetteik alkalmasint valóban antiszociálisak, de ha a társadalom éppúgy beteg és erőszakos, akkor inkább az elmebajosnak tituláltak számíthatnak részvétre, s nem a hatalom. *Dr. Klimes Károly* azt írja *A neurotikusok világa* című kötetben, amely a Medicina Könyvkiadó gondozásában, 1968-ban jelent meg:

„A neurózis... ez a torz létezésforma nem ok nélküli, nem egyszerűen születési hiba, szerkezeti tökéletlenség. Összeütközések, a személy súrlódásai, sérülései húzódnak meg mögötte. Ezek az okok nem mindenki számára egyforma méretűek, tartalmúak, tehát embere válogatja, hogy ki mikor válik neurotikussá. Senki nem születik neurotikusnak, legfeljebb egyensúlytalan idegrendszeri mű-

ködéssel indul az élet felé. Átélt, elszenvedett cselekmények, történések nélkül nincs neurózis."

Az évi ötezres méretű öngyilkossági szám már kollektív jelenség, s így a suicidálókat vagy kísérletezőket hiába tekintik egyben elmebetegeknek is, amikor az okokat elemezzük, az egészből kell elindulni a részek felé. Tehát: ha a külső hatások többsége társadalmi jellegű, ezek figyelmen kívül hagyásával vagy letagadásával nem lehet megérteni az egyes eseteket sem.

„AMEDDIG A HANGOM HALLATSZIK..."

Néhány évvel ezelőtt — még otthon — láttam egy dokumentumfilmet, amely arról szólt, hogy a külvárosokban élő idős emberek milyen tragikus szorongással várták azt a napot, amikor költözniük kellett rogyadozó házaikból, mert azok helyére új, modern lakótelepeket építettek. Vitáztak, érveltek, féltek, s egyfolytában azt mondogatták: *„A mi korunkban, ha megváltoztatják a körülményeinket, az a lelki halált jelenti!"* A tétován riadt öregek tekintetét látva, amint a bútorokat szállító teherautó mellől — talán utoljára — körültapogatták szemükkel az időközben gyorsan eldózerolt viskó helyét, összeszorult a szívem. Értettem fájdalmukat, ahogy sírva nézték az amúgy megunt, de most kidobott limlomokat. Egy néni lekuporodott a szemétkupacon lévő matrac mellé, és simogatni kezdte azt a mélyedést, amit évtizedek alatt fészkelt ki magának.

Szociológusok a hatvanas évek végétől kezdtek figyelmeztetni arra, hogy vétkes könnyelműség a múltból hirtelen fordulni a jövő felé, mert az új lakások gépies kiutalása a megszokott röghöz kötődő idős embereknél katasztrófához vezethet. Nekik még a *„kishaza"*, a szülőföld a mindent jelenti, hiszen oda köti őket számtalan emlék. A barátok, a *„belakott"* környezet nélkül mi lesz velük? A saját közösségükből elszakadtak nem csupán tájékozódóképességüket veszíthetik el, hanem tartásukat is, s bizony, ha rájuk szakad a nagy idegenség, sokan töprengenek azon, hogy a hirtelen támadt nagy magányukban ne lépjenek-e át valamelyik emelet alacsonyra szabott korlátján. Ma is emlékszem arra a filmbeli képsorra, amikor egy görbe botos bácsi tipegett előre, majd váratlanul a távolba kiáltott, és a gurgulázó hang után a könnyeit nyeldesve suttogta: *„Engem hetven éve ismernek errefelé, kölyökkoromban én voltam itt a vezér egészen addig, ameddig a hangom hallatszik, és most, vénségemre kell elmenni..."*

Az öngyilkosságok majd felét idős emberek követik el, s elsősorban nem a gyógyíthatatlan betegségben szenvedők szánják

magukat erre a lépésre. A Központi Statisztikai Hivatal 1972-es reprezentatív felmérése szerint soha nem látogatja rokon, barát, ismerős a nyugdíjkorhatáron felüliek 20 százalékát! És ez — a mai adatokra átszámítva — 400000 embert jelent. Az ősi paraszti társadalomban a hasznot már nem hajtó, fölösleges öregek közül is számosan, önként vetettek véget életüknek, miként ezt *Sánta Ferenc* a *Sokan voltunk* című novellájában megírta. Manapság ugyan már nem kellene a Büdös-barlang felé ballagni meghalni, mert ennivaló azért akad, ám most az önbizalmuktól fosztják meg őket. *„Minket már leírtak, nincs helyünk a társadalomban!"* — mondogatják, s a környezetük még hozzá is segíti őket, hogy elveszítsék az utolsó biztos pontot is, a saját *„szerep-tudatukat"*.

Miként a béka befőttesüvegbeli mozgása adja hírül a légköri viszonyok alakulását, úgy mérhető le egy társadalom közérzete, a cselekvési lehetőségek és készségek apálya, a kiúttalanság, az elbizonytalanodás azzal, hogy mennyien vetnek véget maguk akaratából az életnek. S ebben az a szörnyű, hogy a kiszolgáltatott időseket sem védi senki és semmi. Mert nem csupán a gyerekek lehetnek hálátlanok, a társadalom sem törleszt hatalmas adósságából. A politikusok vígan vágtatnak előre lovaikkal, s nem veszik észre, hogy a szekér valahol lemaradt. Arra sem ügyelnek, hogy a paripákon régen nincs a valóság istrángja, csak a vágyak sarkallják, és a nyeregben ülők statisztikai manipulációkkal bizonygatják eredményességüket. Ám ez arra a távolugróedzőre emlékeztet, aki levágott a méterrúdból tíz centit, hogy ezzel a csalással segítse győzelemre versenyzőjét.

Az ilyen *„trükközések"* miatt mutatkozik hatalmas eltérés a suicid kísérletek orvosi becslései és a valódi adatok között. Ennek oka elsősorban, hogy az ország jelenlegi vezetői nem akarják belátni: milyen hatalmas tömeg próbálja így is kifejezni reménytelenül kétségbeejtő helyzetét. És ez nem zsarolás, nem a *„közteherviselés"* alól való kibújás látványos változata, még csak nem is a rákban szenvedők minden baját megoldó akció. Ez esetben már-már degeneráltnak mondható szemléleti probléma akadályozza az emberek tízezreinek önmaguk ellen irányuló agressziójának lefékezését, megelőzését!

III. RÉSZ

NEMZETI KARAKTER?!

A magyarországi öngyilkosságokat elemző vélemények közel sem egységes irodalmában mindvégig ott húzódik — elrejtve vagy nyíltan — a felülről irányított magyarázkodás, hogy nem a szocializmust építő társadalom a hibás, hanem a nép mentalitása. Különböző helyekről előrángatott citátumokkal bizonygatják, hogy a XX. század elejétől a Kárpát-medencében élők viszonylag magas — és emelkedő — suicid számának alakulása a magyarság erkölcsi alkatából következik. Még *Gergely Mihály* is begyalogol ebbe a csapdába, s noha könyvében mindvégig igyekszik tárgyilagos maradni, külön fejezetben foglalkozik a nép lelki és kulturális sajátosságainak bemutatásával. Ez még nem lenne baj, hiszen a legnyugtalanítóbb demográfiai gondjaink kutatásakor ajánlatos, sőt: szükségszerű mindenre figyelni, s alkalmasint szakemberek munkáira támaszkodva bizonyítani a tételek helyességét, ám a *sugalmazások*" ne vezessék tévútra az olvasót. Nézzük csak, mit is idéz *Herman Ottó: A magyar nép arca és jelleme* című, 1902-ben megjelent művéből:

„A magyarság legfőbb és legkirívóbb hibái: a meg nem férő természet, önhittség, gőg, hetykeség a betyárkodásig; de ugyaninnen a szalmaláng, egyáltalán a kitartás hiánya is, mert az önhittség sokszor azonos a sokat markolással, ez pedig a keveset szorítással, mely a csapongáshoz vezet. A magyar nem mentes az uralkodás hajlamától, szeret ,mutatni'... A világ legszívósabb, meg nem győzhető perlekedője és örökös pártoskodója. Helyzetének kényes voltát jól ismeri, és helyesen fogja fel..."

Ezek a megállapítások alapjában véve igazak, miként az is, hogy a magyar, ha szépen kérik, az ingét is odaadja, vagy sírva vigad stb. De nem mindenki, hiszen ez a nép sem él izoláltan, másoktól függetlenül. Ennek ellenére *„sajátos jelenség"*-ként igyekeznek magyarázni, hogy ahol nagyobb számban élnek magyar etnikumok, ott (társadalmi-politikai szerkezettől függetlenül) az öngyilkossági viszonyok az anyaországhoz hasonlók. Tehát: Jugoszláviában leggyakoribb a suicid a Vajdaságban, Romániában Erdély vezet, a Szovjetunióban Kárpátalja van az élen, és így tovább. Sőt: az Egyesült Államok északi területein lakó magyar rétegek öngyilkossági száma is nagyon magas.

Valában független lenne a rendszertől és társadalmi berendezkedéstől az önkivégzések magas aránya? Ez a nép tényleg örökletes tulajdonságként hordozza magában ezt a szörnyű hajlandósá-

got? A kérdések nem teoretikusak, hiszen ha e nép történelmének utóbbi félezer esztendejére visszatekintünk, számos, nemzetpusztulással fenyegető sorscsapást lelünk históriájában: a török hódoltság, Rákóczi harca, az 1848-as küzdelem, az első világháború pusztítása, majd az 1919-es proletárdiktatúra, az ország nagyobbik részének elcsatolása, a második világháború, azt követően a kommunisták féktelen garázdálkodása, az 1956-os forradalom... Milyen rettenetes tragédiasorozat, s ezek az események jelentős mértékben formálhatják egy nemzet jellemét, a pesszimizmus átöröklődhet.

Viszont: csak erre hivatkozni — hazugság! Mert ha létezik *„genetikai szennyeződés"*, akkor lennie kell *„lelki mocsárosodásnak"* is, hiszen a sorspszichológia törvényei szerint elképzelhető ugyan az *„ősök üzenete"*, de az embernek megadatott az a lehetőség, hogy az „én" válasszon. Freud mondotta, hogy a *„halálösztön"* poláris ellentéte az *„életösztön"*. Ám ahhoz, hogy az utóbbi győzedelmeskedjék az előbbi felett, az egyéneket meg kell tanítani humanistának lenni, de ehhez elsősorban szabadságra van szükség, mert csak akkor lehet kielégülni a cselekedetekben. Márpedig ez hogyan képzelhető el a kisebbségbe szorult, az elszakított területeken élő magyarok esetében? Vagy miképpen azoknál az emigrációban lévő honfitársainknál, akik — döntő többségben — a jelenlegi rendszer elől menekültek a tengeren túlra, és mert nem fogadják el legitimnek a mostani kormányt, a *„nép ellenségei"*. De még a lojális *„ki-be látogatók"* is csak turistaként mehetnek abba az országba, amely — legyünk patetikusak — ősi jussunknál fogva valamennyi magyaré. Az integrálódás és asszimilálódás honvággyal kevert nehézségei inkább előidézhetik a *„száműzötteknél"* a tudathasadást és létbizonytalanságot, mint az a nagyon egyszerű és hamis érv, hogy a halni akarásuk nemzeti karakterükből fakad!

A milliók idegeit feszült állapotban tartó eseményeket nehéz indulatoktól mentesen elemezni, s nem könnyű objektívnek maradni, amikor az önkivégzők seregének útját követjük. Ez a probléma nem csupán a bátorság vagy gyávaság összesatírozható körébe tartozik. A suicidumok számának alakulása legtöbb esetben a kilátástalan élethelyzetek reakciója, s ez pontosan áttekinthető a statisztikák alapján. A Rákosi-féle eszeveszett tombolás idején, 1949-től fokozatosan kúszott felfelé a grafikon, s a 2215 fő 1952 végéig majd 200-al emelkedett: 2407-en mondtak búcsút az életnek. Nagy Imre miniszterelnökségének évében, amikor kezdtek szabadlábra kerülni a börtönbe zártak, enyhítettek a beszolgáltatási törvényen, csak 1999-en látták értelmetlennek a földi létet, s 1954-ben még kevesebben: számuk 1772-re apadt. De ismét felülkerekedtek Sztá-

lin hűséges tanítványai, és Kháron ladikjában 1955-ben már 2015-en szorongtak.

Majd jött 1956, s a forradalmi események a barikádokra hívták az embereket, igaz, hogy itt is sokan haltak meg, de legalább egy eszme nevében. A megtorlás esztendeiben — 1957 és 1958 — ismét emelkedtek az öngyilkosságok: a 2312 fő már figyelmeztetett a tragédiára, de a kivégzések, deportálások közepette erre nem figyeltek a politikusok. Sőt: hogy még cifrább legyen a dolog, 1959-ben elkezdődött a tsz-szervezés, a kemény kezű agitálás, és ebben az évben 2616-an döntöttek úgy: nincs tovább. Ezt követően a mutató 1963-ig a 2500-as szinten mozgott, majd újabb emelkedés következett. Igazi *„ugrás"* az új gazdasági mechanizmus kezdetekor, 1968-ban mutatkozott, s a földi létből önként kijelentkezők száma elérte a 3457-et.

Ha ezt mind nem is nevezhetjük demonstratív suicidiumnak, az oly nagy szeretettel hangoztatott *„önismeret hiányával"* sem indokolható ennyi korrigálhatatlan lépés. Miért csak az életből távozók a hibásak, és soha nem a társadalom vezetői! Vajon a politikusok milyen elv alapján nem akarnak szembenézni azzal a brutális ténnyel, hogy a megsemmisülés utáni vágy legtöbbször a napjainkban tapasztalható életkörülmények elutasítását — is — jelenti. Az „elvtársak" netán azért maradnak tétlenek, mert az ellenakciókhoz változtatni kellene eddigi módszereiken? Számos jel erre utal, hiszen a közlekedési és üzemi balesetek megelőzésének érdekében nagymérvű, a széles nyilvánosságot bevonó küzdelem folyik, noha az így meghaltak lényegesen kevesebben vannak, mint a magukat gyilkolók.

Még az olyan, valóban népszerű és humánus intézkedés *„örömébe"* is *„üröm"* vegyül, mint az 1967. január 1-én bevezetett gyermekgondozási segély. Az ezt igénybevevők száma gyorsan emelkedett, s tíz év alatt egymilliónál több kismama maradt otthon. Persze nem csupán a nők érdekei miatt hozták ezt a törvényt, hanem nagy szerepet játszott a döntésben, hogy a hetvenes évek elejére a három év alatti gyerekek száma megközelítette az 500000-et, viszont a bölcsődei helyek 50—60000 körül mozogtak. A Tervhivatalnál úgy kalkuláltak, hogy a kifizetett segélyek összege lényegesen kevesebb, mint építkezni. Ám az is igaz — és ez volt az a bizonyos *„mézesmadzag"* —, hogy a kicsinyek szellemi-testi fejlődésére előnyösebb, ha legalább kétesztendős korukig az anyjuk foglalkozik velük.

De a nagytömegű otthon maradás nemcsak a nőket foglalkoztató szakmák munkaerő-gazdálkodásában jelent azóta is szinte megoldhatatlan problémát, hanem fellépett az úgynevezett *„GYES-szindróma"* is. A fiatalasszonyok élete megváltozik azzal, hogy a

dolgozó nőből hirtelen főhivatású anyák lesznek. Sokan elfogadják és örömmel vállalják ezt, betölti életüket kicsinyük gondozása, de rengetegen válnak kedvetlenné, ingerlékennyé, alvászavarral küzdenek. Hangulatzavaraikat, neurotikus tüneteiket ilyen válaszokkal indokolják: *„Semminek nem tudok örülni, közönyös lettem, mindent megcsinálok a gyerekemnek és férjemnek, de szomorúnak és magányosnak érzem magam... Nem mehetek el egy pillanatra sem, nincs kire hagyni a kicsit...”*

Társasági életük a gyermekorvosi rendelőre és a játszótérre korlátozódik, szakmájukat kezdik elfelejteni, és ezt a hátrányukat később nehezen tudják behozni. A GYES-en lévő nők mentálhigiénés gondjainak sokasodását mind több tanulmány jelzi, kihangsúlyozván, hogy ezek megoldása csak társadalmi méretekben lehetséges: tanfolyamok szervezésével, gyerekfelügyelői hálózattal, kismamaklubokkal stb. De miért éppen nekik segítsenek, hisztériázzanak csak, vagy szedjék a nyugtatókat, esetleg kísérletezzenek az öngyilkossággal, hiszen úgysem gondolják komolyan. Az való igaz, hogy kétszer-háromszor több nő próbálkozik, mint férfi, míg a halálos végű *„játszadozás”* csak feleannyi a hölgyeknél, tehát csupán ijesztgetnek! Ám egy figyelemreméltó adat a *Népegészségügy 1979 júniusi* számából: *„A még orvosi kezelésre eddig nem szorult GYES-en lévő kismamák egyötödénél is észleltek neurotikus tüneteket!”* S ha ehhez hozzáadjuk a már ideggondozásra járókat, nem nehéz elképzelni, hogy mekkora veszélyeknek vannak kitéve az ilyen *„családi tűzfészekben”* cseperedő gyerekek.

A lakásokban tapasztalható viszálykodások nem feltétlenül a házastársak összeférhetetlenségének következményei. Hajdan is voltak súrlódások, neveltek kicsinyeket a mostaninál rosszabb körülmények között, gyakrabban csattantak a pofonok is, mégsem váltak el évente 30—40000-en (ezen a téren is az elsők között van a nemzetközi statisztikában Magyarország), s nem ugrottak kútba a nehézségek elől. Az utóbbi három és fél évtizedben egy káros szemlélet alakult ki, mert bizonyos szabadságot az alkotmány ugyan biztosít, de a helyzet nem. Föl lehet bontani a házasságot, ám hová költözzék a másik? Mindenki rohan, s noha a boldogulás vágya jogos, de miért kell ehhez szerepet játszani: okosabbnak, szebbnek, gazdagabbnak látszani? Ez azért veszélyes, mert kialakul a *„kétlelkűség”*, amire nem lehet gyógyszer az alkalmankénti *„sikkes kiborulás”* sem.

A gondok szorítása tagadhatatlan, hiszen nincs vagy kicsi a lakás, a tanácstól hiába várni, saját pénzből csak akkor lehet venni — esetleg! —, ha túlórákat, másodállásokat vállalnak. Közben elsivárosodnak lelkileg-szellemileg, nincs idő a gyerekekkel és társukkal törődni. Egy egészséges nemzedék felnevelése nemcsak attól függ,

hogy milyen családi légkörben nőnek fel, hanem attól is: milyen szellemi-testi kondícióban nemzették az utódokat. Körülbelül tíz évvel ezelőtt közölték a hazai újságok, hogy a mostani fiatalemberek 30 százaléka fizikailag nem felel meg a katonai szolgálat követelményeinek. Satnyák, horpadt mellűek, neurotikusak, pesszimisták. Ez esetben nem a militarista törekvésűek aggódása vetette papírra a hírt, hogy nem lesznek harcosok, inkább azt akarták érzékeltetni: a pszichésen sérült generációk — ha többségük nem is lesz öngyilkos! — így görgetik tovább az *„áldott menekülés"* mind nagyobbra duzzadó lavinájának reális lehetőségét.

A morális teherbírás csökkenésének előidézője még az is, hogy gyakran nem a valódi értékek alapján ítélnek meg embereket, hanem a *„három t"* — *támogat, tűr, tilt* — elv tartja magát szívósan, míg a negyedik „t", a *„tehetség"* háttérbe szorul. Ez is labilissá tehet személyiségeket, mint ahogy az eszmékkel való meghasonulás is. A szocialista társadalom felépítését hirdetők sorozatos baklövései közé tartozik, hogy túl gyorsan avatták a vallást gátló-bénító dogmákká, s helyette nem adtak semmit. A kezdeti évek magasra csapó lángja, miközben sokakat megperzselt, hamar kialudt, mert milliók jöttek rá, hogy *„csak ígérgetik az aranyat"*. Nem abból csinálnak törvényt, ami jó, hanem azt akarják jónak minősíteni, ami törvény.

A tízparancsolat hatodik pontja — Ne ölj! — az élet abszolút védelmére utal, s ez nem klerikális propaganda, de a kőtáblát összetörték, nem törődve azzal, hogy az évszázadok alatt kialakult szokások egyfajta belső stabilitást is adtak, amelyek nem csupán a keresztények, hanem a közösségek közérzetét is szabályozták. *Dr. Mérei Ferenc* pszichológus professzor mondotta a *Kortárs 1979 októberi* számában megjelent interjúban:

„A börtönben együtt voltam egy írástudatlan emberrel (Méreit az 1956-os forradalomban való részvételért ítélték el; H.L.G.), *akit éppen 20 nap sötétzárkával fenyegettek. Sajnálkoztam, milyen rossz lesz neki. Mire ő megnyugtatott: ‚Azt is csak embereknek csinálták, tanár úr!' Úgy érzem, ettől az analfabétától tanultam meg, hogy abban a helyzetben, ahová a sors vetett, ott élnem kell. Minden helyzetben meg kell találnom, ki kell alakítanom a létem, még ha nem is fogadom el az adott életfeltételeket, és a megváltoztatásukon fáradozom..."*

Mindezzel nem a társadalmat akarom felmenteni, hiszen idáig is arról igyekeztem képet adni, hogy alkalmasint nem az egyénekben van a hiba: a rezsim önismerete működik hibásan, kártékonyan. A professzor véleményével csupán azt akartam érzékeltetni, hogy az életben való eligazodáshoz szükséges tudnivalókat sem tanítják. Minden sablonos lett: a szó, az öröm, a bánat. A bátortalanná

lett polgárokban kimondhatatlanul ülepszik le a sok gond, s csak egy bűnöző rendszer engedheti meg magának, hogy szinte minden téren ennyi fellazult, abnormális jelenség pusztítson egy nemzetet.

Az nem lehet vigasz, hogy a kapitalista országokban is magas az öngyilkosságok száma. A keserűséget csak fokozza, hogy közel sem halnak meg annyian, mint Magyarországon. Mert amíg 100000 lakosból Ausztriában 24, Svájcban 23, Svédországban 19, az USA-ban 13 ember jut el évente az önmegsemmisítésig, addig hazánkban 50-en. S a gyilkos közönyt még tragikusabbá teszi, hogy évekkel ezelőtt, a *Fekete Gyula* által elindított „népesedési vita" után emelkedett ugyan a születések száma, de most ismét érezhető az apadás: 1982. január 1-ig kétezerrel lett kevesebb az ország lakossága, mint az volt 1981 első napján!

Nem tudom, mibe kerülne kiépíteni országosan a Krízis-Intervenciós Osztályokat, mennyi lenne a gyógykezelések költsége, ám abban biztos vagyok, hogy a lakosság örömmel vállalna ezért a célért *„kommunista műszakokat"*. Nem különös az a fogat vicsorgató kelekótyaság, hogy kötelezően elrendelik az ingyenmunkát a *„pártkongresszusok tiszteletére"*, a *„szenvedő vietnami nép megsegítésére"* stb., de azok érdekében nem mozgósítanak, akik *„adj jó halált nékem, Istenem..."* könyörgéssel zuhannak a mélybe.

REKVIEM A JÖVŐÉRT

Van-e remény arra, hogy nem csupán halni kell, hanem élni is lehet ebben a *„csontig csonkuló hazában"*, és a lét nem téboly lesz, ahol a negatív holnapot csak vérrel kiköpött pecséttel lehet hitelesíteni? Bízhatunk-e abban, hogy az idegenség, a semmi hidege nem kísért annyi embert álmában és ébrenlétében, s nem kell naponta *„öldöklő angyalokkal"* küzdeniük? Mert kiken is múlik valójában, hogy a hazában mindenki igazi otthonra leljen, és ne egy bekötött szemű kötéltáncos rideg félelmével sasszézzanak, ég s föld között lebegve, az elrongyolódott hitű honfitársaink. Nem lehet mindenki naprakészen halandzsázó vagány, köpönyegforgató szélhámos, akadnak olyan *„kótyagos"* emberek is, akiknek mások sorsa is fáj: törődnek az életunt öregekkel, pesszimista fiatalokkal, munkába rokkanó férfiakkal, a társas-társtalan magánytól szenvedő nőkkel.

Bár a különböző nehézségekre sehol nincs társadalmi méretekben ható antibiotikum, de legalább próbálnának gátat vetni e *„gyilkos önvédelem"* áradatának. *Nietzschének* ugyan igaza van abban, hogy: *„Az élet minden sebére vigaszt ad a halál gondolata, és az öngyilkosság perspektívája nem egy nehéz éjszakán segít keresztül."* De ezt az elvet megoldásként deklarálni annyi, mint egy országot lelki siralomházba terelni, s engedni, hogy az életigenlő

parancs tovább süllyedjen az abszolút nulla felé. Az ilyen jégvigyorgású, *„darázs-szózatú"* politikai kannibalizmus miatt hűlnek ki idejekorán az öröklét igényű szívek, lesznek a mindenből semmik. Mikor lesz vége a koporsós éveknek, hogy *Veress Miklóst* idézve: *„annak lehet csak igaza / kire már ráomlott laza / göröngyeivel a haza"*, és nem kell minden esztendőben ötezer fátyolt borítani az önmaguk hóhéraivá lett holtak arca fölé!?

Illyés Gyula azt üzente...

Az ötvenes évek iszonytató hétköznapjait falun éltem meg, s most is jól emlékszem környezetem riadtságára: mikor viszik el beszolgáltatásként az utolsó maroknyi lisztet, szakajtónyi kukoricát vagy a szalmakazalba vackolt fészekbe pottyantott tojást. De nekem örömöt okozott, ha *„bolti kenyeret"* ehettünk, mert mindig engem küldtek sorbaállni, és az órákig tartó ácsorgás közben hallgathattam a munkára már képtelen, csoszogós öregek történeteit. Talán ez keltette fel bennem később a betű iránti szeretetet, s szerencsére, mivel a könyv volt akkoriban a legolcsóbb ajándék és szórakozás, mindig ezt kaptam szüleimtől, rokonaimtól. Így került viszonylag korán a kezembe Nagy Lajos *Kiskunhalom*ja, Veres Péter *Számadása*, Szabó Zoltán *Cifra nyomorúsága*, Kodolányi János *Ormánság*ja, Móricz Zsigmond *Egy boldog ember*je és az *Árvácska*. Szinte faltam ezeket a műveket, mert minden sorát értettem kölyöknyi eszemmel is, tudtam, mit jelent mezítláb járni a tarlón úgy, hogy ne csimpaszkodjon talpamba a bogáncs, ismertem a nagy barangolások gyönyöreit, összeakaszkodni a korombeli fiúkkal, s hemperegve birkózni a réten, és naponként tapasztaltam az éhezés gyomorcsavargató fájdalmát.

Ám a középiskolába kerülve gyorsan elfelejtettem mindent. Nem éreztem közösséget azokkal, akikből vétettem, utáltam a poros utcákat, lenéztem a borostás arcú, kérges tenyerű, foltozott ruhájú, föld- és állatszagú parasztokat, hiszen a gimnáziumi évek alatt máshoz szoktam. Másodikos lehettem, 16 éves, amikor valakitől Illyés Gyula *Puszták népe* című könyvét kaptam kölcsön. Egyszuszra végigolvastam — és borzalmasan elszégyelltem magam, mert abban a pillanatban beláttam: semmiféle kamaszos ficsurkodás nem jogosít fel arra, hogy a *„pantallós emberek"* gőgjével tekintsek a falubeliekre. Illyés kötete tükörként mutatta meg, hogy hol, miben tévedtem. Későbbiekben is ez történt, főleg akkor igazán, hogy magam is írni kezdtem. Természetesen engem is besoroltak rögtön egy kategóriába, nevezetesen a *„népiek"* dobozába raktak, csupán azért, mert faluról jöttem, de ez nem zavart, hiszen éppen Illyéstől tanultam, hogy *„A népiesség, az nekem a nép anyagi és szellemi helyzetével való foglalkozást jelenti."*

Ismét kezdtem előszedegetni a harmincas évek falukutatóinak és népi íróinak műveit, s fokozott figyelemmel olvastam Veres Péter, Kodolányi János, Féja Géza, Erdei Ferenc, Szabó Pál, Nagy Lajos, Móricz Zsigmond, Szabó Zoltán valóságfeltáró, a tényeket hűségesen ábrázoló prózáit, vagy Erdélyi József, Sinka István verseit. Megannyi vádirat a pusztaiak, falusiak, szegények és parasztok gyötrelmeiről. S megint ott feszült bennem a szégyen, hiszen újságíróként esztendőkön át csak a szenzációt kerestem, és megelégedtem azzal a bizsergető érzéssel, hogy ott a nevem a lap alján. Kényelmesen elfogadtam, hogy ma már ilyesmit nem lehet csinálni, de — szerencsémre — jött Zám Tibor a *Hortobágyi jegyzetek*kel, Csák Gyula a *Mélytengeri áramlás*sal, Csoóri a *Falu szélfújásban* és a *Tudósítás a toronyból* című könyveivel.

Lám, lehet és kell szociográfiát írni, biztogattam magam, hiszen a tollforgató mindig a védtelenek s kiszolgáltatottak szószólója. Téma volt és van rengeteg, csak éppen a tényirodalommal szembeni hivatalos ódzkodás, valamint a modernkedők, az avantgardok véleménye, hogy a realizmus *„földhözragadt műfaj"* tartott vissza sokakat ettől a munkától. De az önépítéshez elengedhetetlen az önmegőrzés, különben hazug lesz a hang. Ugyanakkor visszahúzó erőként jelentkezik, hogy látni, hallani: a népüket, a magyarságot féltő alkotókat segítő kezek helyett sárral dobálják, rosszindulatú pletykákkal deheroizálják. Mint például: Illyés azért tudott mindenkor felszínen maradni, mert *„rugalmas"* volt, Csoóri viszont szellemi mazochizmussal ugrik minden szóra, *„imádja beverni a fejét"*, mások pedig szétitták az eszüket, netán homoszexuálisok, impotensek, besúgók és így tovább.

De azt senki nem feszegette a bírálók közül, hogy az Illyés nemzedékének örökébe lépő második és harmadik generáció tagjai közül elsősorban miért a *„népiek"* mondják ki, amit látnak, hogy a kommunizmus eszméje a hatalmas erőlködés ellenére sem perpetuum mobile. Az örökmozgónak kikiáltott ideológia fogaskerekei működés közben akadoznak, s a meghirdetett boldogság helyett csupán arra képes, hogy a *„technológiai zavarokra"* rámutatókat felfalja. Számtalan eset bizonyítja, mennyire veszélyes a fenevad amortizációjáról beszélni, s kételkedni erejében. Illyés Gyula az 1945-ös fordulat után azt írta, hogy olyan párthoz szeretne tartozni, amelyik nem akasztat. Ám a sors furcsa paródiája, hogy éppen azok kerültek hatalomra, akik szisztematikusan alkalmazzák három és fél évtizede az inkvizíciós módszereket, ezrével állíttatták fel a bitófákat, s végeztettek ki, zártak börtönökbe koholt vádak alapján megannyi ártatlant.

Széchenyi mondotta: *„Hazafinak lenni nehéz, de nem lehetetlen!"* S ha ezt az állítást némiképp úgy módosítjuk, hogy: *„Magyar-*

nak lenni nehéz, de nem lehetetlen!" — akkor az illyési modell szerint csak szellemi józansággal s erkölcsi tisztasággal lehet elkerülni azokat a csapdákat, amelyek a népüket féltő írókra lestek és lesnek. Ha Illyés vagy Csoóri verseit, prózai munkáit vizsgáljuk, rögtön szembetűnik, hogy művészetüket átsüti, beragyogja a magyarság szeretete, éljenek e nemzethez tartozók akárhol. S amikor azt panaszolják, hogy a testi mezítlábasság ugyan szűnőben, de mostanában a lélek fázik, éhezik, az anyanyelv és a történelemtudat korcsosul: vitathatatlanul igazuk van, hiszen milyen csüggesztő is tud lenni, amikor egy nagy gondolat megszületik, ám a köztudat ellaposodása miatt az eszme nem virágba szökken, inkább a sekélyes észjárást teszi nehezen leülepedő, zavaros kotyvalékká. A *Mire kell a nemzet? vagy: Egy évszázad tapasztalatai* című publicisztikájában többek között ezeket írja Illyés:

„Magányosodunk. Az egyén nem egyéniség lesz; mindinkább: egyes. Az eltárstalanodás nem csupán úgy terjed, hogy a világ mind nagyobb területeire gyűrűzik szét, mondhatni vízszintesen; függőlegesen is hódít: a lélek mély rétegeibe. Elhúzódásunk iránya nem békés remete-barlang tehát, nem is a bölcselő görög sztoicizmusa a ‚mindenek' fölé. Egyedi voltunkban a földöntött és széttaposott kas méhei gyanánt nyüzsgünk s kerengünk, csípésre vadultan, akár rögtöni halált kockáztatva. (...) Az irodalomnak is egyik kulcsszava: biztonsághiány. Az egyén helyet keres, ebből a biztonsághiányból meg akar szabadulni: azért is tömörödik, hogy fészekmeleget is teremtsen magának, nyájvédelmet; nem másként, mint havazásban a ménes, vándorútjaikon a maradak. (...) Minél képtelenebb egy helyzet, annál közelibb az, hogy elviselhetetlen ellentmondásaiból kibuggyanjon a megoldás: a gyötrelemoldó új állapot. Nincs puhább a frissen esett hónál, s csontkeménységű golyót gyúr belőle a gyermek is..."

Igen, csak éppen eldobni merik kevesen, helyette olvadásig szorongatják, tűrve, hogy a szürke lé kezüket koszolja. Ám ennek a tétovázásnak, a soha nem érkező Godot-ra várásnak számos oka van. Az irányítható zsákutcákban bolyongók elől mindig elfedik a világító csúcsokat, letagadják a hősöket, s az ideológusok azt hangoztatják: Ha nem jött volna a kommunizmus, a triplaszaltózott nemzet — Mohács, Trianon, 1945 — menthetetlenül elvérzik, de a baráti Szovjetunió és a hős vörös hadsereg meghozta a régen áhított szabadságot, s azóta a magyar nép boldogan és dalolva építi a szocializmust... bár voltak hibák. Ez viszont nem jogosítja fel az írókat arra, hogy szellemi bombákat hajigáljanak! — figyelmeztetnek nem valami finomkodó stílusban a párttollnokok. A Dolgozók Lapja 1976. december 31-i számában kioktatják Illyést, mert a költő azt merészelte mondani, hogy az írástudók személyes maga-

tartása nem lehet közhasznú, ha a taktikai fegyelem lefogja bombavetésre lendülő karjukat, pontosabban: nem engedi dörömbölni a nemzetiségeket elnyomó zsarnok várurak palotájának kapuján.

Illyésnek a *Szellem és erőszak* című polémiája váltotta ki ezt a hatalmi kardrántogatást, mert a párt- s kultúrnacsalnyikok megrémültek, hiszen a nemzet *„nagy öregje"* azt is panaszolta, hogy: *„Ady elnémulása óta, ha jól számítjuk, hovatovább hatvan éve, hogy irodalmunk — szellemi életünk — zavarodottan állt az emberileg szükséges nemzeti tudat szolgálata előtt."* Ám az ideológusok szerint a nagy elődök — pl.: Petőfi, Kossuth — tettei napjainkban nem lehetnek utánzásra, másolásra való példák. A múlt — az irodalmi örökség is — csak tanulságként alkalmazható, mert minden kor feladatait a saját követelményei szabják meg, módszerét pedig az adott lehetőségek és eszközök. S folytathatnám még a zsurnaliszták ostoba vagdalkodását, akik feltehetőleg nem ismerik a költőnek azt az intelmét, hogy: *„Maradjunk meg szelídnek, ahogyan a magunkfajta egyszerű emberekhez illik!"* — de a dolgoknak ilyetén elintézése, a *„feszítsd meg"* kiáltozás mindennapos fogalommá lett az 1945-ös éveket követően.

A Fiatal Írók József Attila Köre tanácskozásain és az azt követő baráti beszélgetéseken gyakran került terítékre: mit várhatunk mi, a harmincévesek *„az utolsó európai nemzeti költőtől"*, ahogyan a francia L'Europe mutatta be Illyést. Könyveit, tanulmánygyűjteményeit rengetegen elolvastuk, viaskodásait a mindenkori hatalommal igyekeztük átérezni, s egy új szociográfus nemzedék tanulta tőle, hogyan lehet, szabad, kell a nemzeti és történelmi méretekben érvényes gondolatokat hirdetni. Az *Itt élned kell, a Magyarok*, a *Lélek és kenyér*, a *Csizma az asztalon*, az *Őrjárat*, a *Hajszálgyökerek*, a *Hattyúdal ébreszt, vagy lehet-e a népnek művészete* kötetei jutnak most hirtelen eszembe, amelyekről órákon át vitáztunk. Kétszer is megnéztem 1977 őszén a Nemzeti Színházban a *Különc* című drámáját, amiben az öngyilkosságba menekülő Teleki Lászlónak állít emléket.

Ám elgondolkodtatóan kevesen értették meg nemzedékem tagjai közül a darabban rejlő, generációmnak is szóló félelmetes üzenetet. Ennyire nem tudnák, hogy hol élnek, az intellektuális csevegések, szellemi maszturbációk közepette elfeledték történelmi nagyjainkat? — töprengtem, faggatóztam, de ezek a lelkiismereti fúráspróbák mindinkább elszomorító képet adtak. Már arra is gondoltam, hogy bennem van a hiba, amikor az Élet és Irodalom 1977. október 22-i számában Simonffy András a Különc kritikai elemzésében irónia nélkül, hideg tárgyilagossággal fejtegeti, hogy a magyar történelem tanítása a következőkben összegezhető: Nem Szent

István, hanem I. István, Mátyás nem is volt annyira igazságos, Dózsa György húsából enni kellett, Mohácsnál az egymással marakodó feudális urak prédául vetették az országot a törököknek, Héttorony, janicsárok, ködös képzetek sorozata az ország megosztottságáról és Erdélyről, Kossuth trónfosztja Ausztriát, Széchenyi csak nézi, Görgey áruló, 1919-ben a Balatonnál nyaralhattak a gyerekek, és kimehettek a Margitszigetre, Hitler utolsó csatlósa voltunk...Így aztán nem csoda, ha az érettségiző diák Segesvárt Bécs mellett keresi, s arra a kérdésre, hogy ki ellen védte Jurisics Miklós Kőszeg várát, az a válasz: Hát a fasiszták ellen... Itt tartunk!

Illyés Gyula pontosan ismeri azt a szívet s elmét fájdalmasan facsaró tényt, hogy magyarságtudat nélkül nincs mire építeni a hazaszeretetet, és a fiatalok ideálok nélkül először az extravaganciában, majd a kompromisszumokkal terhes, de viszonylag nyugodt kispolgári életformában pörgessék az unalomig szürke napjaikat. A *Különc* előszavában ezt írja:

„A magyar dráma aránylagos elmaradottságának okai közt nem az utolsó volt ennek az egyértelmű közösségi-nemzeti érzésnek a hiánya. A nézőtér itt nem ért három szóból; nem érti a hősöket: hisz saját sorsáról sincs közösségi tudata. Itt az írónak kell mintegy ezt is szolgálnia."

De a politikusok nem ismerik el annak jogát, hogy a szellemi élet dolga a respublika menete elé szántani, legalábbis ugart törni a jó magvaknak. Az esztendőkig dúló *„folklórvitában"* elvetették, kétségbe vonták a népi kultúra reneszánszának szükségességét, még a táncház mozgalmat is gyanakvással figyelik, Csoóri Sándor minden sorát ezerszer átbogarásszák, noha ő sem botrányt akar kavarni, hanem szellempezsdítő vitára serkenteni, de az értelmiség zöme a *„meghátrálás szakembere lett"*. Bár vannak pillanatok, amikor felcsillan a remény: most lehet. Ilyen két nap volt 1979. május 18—19-e Lakiteleken, a fiatal írók tanácskozása, ahová elment Illyés Gyula is. Kíváncsi izgatottsággal vártuk, megérkezik-e, vagy csak üzen: ne adjuk fel, ne fogjuk be pörös szánkat, de fontosnak tarthatta összejövetelünket, s odautazott.

Számos kérdésre akartunk választ kapni, s valójában az akkor másfél éve zajló polémia foglalkoztatott valamennyiünket. A Magyar Nemzet 1977. december 25-i és 1978. január 1-i számában megjelent *Válasz Herdernek és Adynak* című töprengése miatt durván megtámadta Michnea Georghiu — a bukaresti társadalom- és politikatudományi akadémia elnöke —, noha Illyés a magyar nyelvet védő két cikkében nem említett országot, csupán a nemzetiségi elnyomásnak egy-egy keservesen humoros történetét ecsetelte. Azt, hogy a magyar anyanyelvű város kórházában magyar beteggel, magyarul beszélő orvos is csak idegen nyelven társaloghat, ha a

konzultáción akár csak egy idegen nyelvű személy van. Aztán: mi legyen akkor, ha a katolikus papot olyan eklézsiába rendelik, ahol nem beszéli a hívei nyelvét, ott a gyónás csak tolmács segítségével történhet, de akkor hol a gyónási titok?

Illyést lefasisztázták, hazugnak és rágalmazónak nevezték, s ezt az egyoldalú *„vitát"* a világlapok is bőven ismertették, de mert a költő a francia Becsületrend tulajdonosa, a hazugság bélyege nem maradhatott rajta. Ám mivel az említett ország akadémiája vádolta, itthon is erről a platformról reagáltak — hivatalból —, de hogyan? A reflexióban azt fejtegették: Illyés fasisztának nem nevezhető, viszont nézeteiben impulzív, s van vele elég baj. Ez olyan értelmezést és visszhangot kapott nemzetközi szinten, hogy akivel a honfitársai is vitáznak, az méltán marasztalható el. Ilyenkor mit lehet tenni: letenni a fegyvert, s tehetetlenül állva várni, hogy ez a fajta logika egyszer csak megakad.

Dermedten ültünk ott, s hallgattunk. Akkor értettük meg igazán és először annak lényegét, hogy a magyar sorskérdésekkel foglalkozókat miért nevezik *„búsmagyaroknak"*. Tényleg van okuk búsulni, könnyeket csorgatni, és lelkükön, eszükön át türemkedve empátikusan érezni a modern filozófiák gyakori tételét, a *„boldog nyomorúság"* fogalmát. Ez lenne a civilizáció, hogy azt a fiát akarja megkövezni a nép, amelyik a legtöbbet teszi érte, merő irigységből, tudatlanságból vagy fölheccelt dühből. Ám a húsvét ünnepe bizonyítja, hogy az igazságot keresztre feszíthetik, megkínozhatják, föltámad, nem gyávul, újabb és újabb követőkre talál. Kétségtelen, az igehirdetés, a *„prédikáció"* nem állampolgári kötelesség, az odafigyelés elmulasztása sem törvénybe ütköző vétség, de legalább az írástudók tarthatnák elsődleges feladatuknak a nemzet megörökölt fogalmának, eszményének kimondását. S ebből következik a kérdés:

Ki veszi át a stafétabotot Illyéstől? Csoóri Sándor is már ötvenéves, de nem lehet megfélemlíteni, önkorlátozásba hajszolni. Dacosan vallja ma is, hogy az írónak, mivel a tollforgató a többiek Krisztusa, a létezés dolgaiba kell beavatni az olvasót, miként lehet a bukás után is felállni, s nem engedni, hogy a lehangoltság bozótosába bujdosson a lelkiismeret. Az én generációmból — a harmincévesek között — is akadnak néhányan, akik nem szégyellik a *„népi"* jelzőt, s az *„irodalmi műfajok gondosan ápolt franciakertje"* helyett a falvak, elnéptelenedő puszták lakói felé vetik vigyázó szemüket. Műveltnek és népinek lenni nem két külön fogalom, hiszen ahogyan Csoóri mondotta egy interjúban Illyésről:

„Egy európai tekintet bolyong az ököristállók, a pusztai bogáncsok, csőszkunyhók, répavermek között, a szegénység gizgazában, s anélkül, hogy viszonyítási pontjait hangosan kijelölné, érezni

lehet: a mű világrajöttét a legnemesebb európai eszmék segítik. A szabadság, az egyenlőség, a humanizmus kimunkált gondolata. A Puszták népe a történelemmel forradt össze. A népismeret egy népítélet jóslataival nyomult kimondhatatlan szavakkal is a jövő felé..."

Az örökség nem könnyű, hiszen az anyanyelvet s történelmi tudatot szélhámosság tunyán, pünkösdi királyként építeni, csak a nemzet műhelyének lelkiismeretes napszámosaként lehet, mert ahogyan Illyés Gyula példája bizonyítja: az ilyen emberek menthetik meg az országot és a magyarságot a latrok tékozlásától.

Ha a mosolyok elapadnak...

(Diplomával — magányosan)

„S ki viszi át fogában tartva
a Szerelmet a túlsó partra!"
(Nagy László)

„Figyeld csak meg, hogy az utóbbi hetekben egyre több végzős medika és fiatal orvosnő ad fel házassági hirdetést napi- s hetilapokban!" — mondta egyik barátom. Vajon mi lehet az oka? Az egyedül maradástól félnek, vagy így akarnak a fővárosban maradni? Mivel a téma érdekesnek ígérkezett, *„kutatni"* kezdtem a diplomás nők magányosságának okait: milyen társadalmi, szakmai, magánéleti konfliktusokat idézhet elő, ha egy foglalkozás elnőiesedik. Különösen érdekes ez azoknál, akik a gyógyítást választották hivatásul, mert ha képesek is szakmailag arra, amire a férfiak, s ha sikerül is *„egyenjogúnak"* lenni a medicina különböző területein, érdemes-e ekkora áldozatot vállalni a hivatásért? Az alábbiakban főleg olyan véleményeket idézek, amelyek azt példázzák, hogyan vélekednek az *„emancipálódásról"* a férfi kollégák, és milyen érzés a nőknek, amikor rájönnek: a hivatás nem minden, a diploma önmagában kevés a boldogsághoz, a teljesebb emberi élethez.

AZOK HIRDETNEK...

Az anyaggyűjtést a budapesti Semmelweis Orvostudományi Egyetem öt szigorló hallgatónőjével kezdtem, akik hajlandók is voltak válaszolni a kérdésekre, de azzal a kikötéssel — mint ahogy a későbbiekben ezt a többi interjúalany is kérte —, hogy a nevüket nem említem. Előfordulhat, hogy sokan nem értenek majd egyet véleményükkel, de mindenkit külön-külön — akik érdekeltek az ügyben — mégsem kérdezhettem meg.

Hogy milyenek voltak ezek a lányok? Szépek, csinosak, ruhájuk, hajuk divatos, de nem feltűnő. Festék alig vagy egyáltalán nem volt rajtuk. Barátságosak, közvetlenek, s azonnal kijelentik, hogy ki-ki alapon rendelnek, mert nem akarnak *„kizsebelni"*.

— A *„férjhez menési láz"* az egyetem utolsó évében nem új dolog

— kezdi a mellettem ülő medika, akit utcán inkább néznék maturáló gimnazistának, mint kisdoktornőnek. — Így könnyebben maradhatnak Pesten a nők, vagy ha vidékre is mennek, évek múlásával egyre nehezebb az igényeknek megfelelően férjhez menni. Ennek főként az az oka, hogy az orvosok egyfajta közösségben élnek, szinte hermetikusan elzárva másoktól. Már az egyetemen is így van, alig találkozunk más egyetemek hallgatóival, mert nincsenek közös rendezvényeink. Ezért egymás között igyekszünk partnert keresni magunknak, így viszont a közös együttlétek alatti társalgás egyoldalúvá válik, egyetemi, szakmai jellegűvé. Ezeket a kapcsolatokat ritkán lehet szerelemnek nevezni, inkább praktikusnak, kényelmesnek.

— *És akinek ennél több az igénye?* — nézek a szemközt ülőre.

— Az hirdet, vagy... — és elhallgat.

— *Vagy?*

— Egyedül marad, és reménykedve várja a véletlent, miközben a magányossága megmagyarázására különféle elméleteket gyárt: *„Csak a szakvizsga után... Majd ha lakásom lesz... Nekem egyáltalán nem sürgős...”* Állandóan a fene nagy emancipációról beszélünk, tele vannak erről szóló határozatokkal az újságok, de ha valaki férj nélkül szül gyereket, még mindig ráhúzzák a vizes lepedőt. Én is feltétlenül szeretnék férjhez menni, de nem mindenáron. Amennyiben Pesten kapok állást, még várok vele, ha viszont vidékre kerülök, oda már jó lenne a *„férjemurammal menni”*, mert amiket az ottani lehetőségekről hallok, az bizony nem sok reményre jogosít.

— *Bárkihez hozzámenne, akivel megértik egymást? Nem tekintené az iskolai végzettségét?* — kérdezem a harmadiktól.

— Elméletileg igen, mert nem a diploma házasodik a diplomával, de a velük szemben támasztott *„normák”* miatt az elég bonyolult. Ha egy orvos feleségül vesz egy műtősnőt, az természetes az emberek szemében, de ha orvosnő megy feleségül műtőshöz, azt bizony nem mindenki érti meg. Ezért elméletileg... és ez vidéken még komplikáltabb.

— A társadalom nevelésében nagy szerepet játszanak a pedagógusok és az orvosok — szól közbe a negyedik. — Mivel mindkét hivatást egyre több nő választja, valóban fontos, hogy rendezett családi körülmények között éljenek, mert ha az ő életük nem kiegyensúlyozott, hogyan segíthetnének mások — a gyerekek és felnőttek — problémáinak megoldásában?! A társadalom mai keretei között a család biztosítja ezt az életformát. Ehhez pedig a nőknek férjhez *„kell”* menni, illetve a férfinak meg *„kell”* nősülni. De ezt a kellt nem a kényszer, hanem a legtermészetesebb szükségszerűség diktálja. Csakhogy az emberek egy része furcsán gondolkodik: ha egy nő harmincéves kora előtt még nem feleség, az *„ügyetlen vén-*

lány", ha egy férfi ebben a korban még nem nős, az „*ügyes ember*". A szülők, ha fiaikról van szó, úgy igyekeznek befolyásolni a gyereküket, hogy minél később nősüljenek; előbb a karrier, utána jöhet csak a házasság. Nem egy évfolyamtársamtól hallottam, hogy neki olyan feleség kell, aki csak otthon dolgozik és őt kiszolgálja. A házasságban a férfiak általában okosabbak akarnak lenni a nőknél, mindenben többet akarnak felmutatni, és azt hiszik, hogy egy „*okos orvosnő*" feleség mellett az ő „*okosságuk*" veszélybe kerülhet...

— Valóban így van — bólogat az ötödik medika —, mert mit is akarunk mi, medikák és orvosnők? Elsősorban nők vagyunk, és egészséges életösztönünk azt diktálja, hogy a harmincéves kor elérése előtt találjuk meg az igazi élettársunkat, váljunk anyává. Ezt keresi minden hasonló korú nő, aki biológiailag, társadalmilag érett és egészséges. A „*férjhez menési lázat*" szerintem elsősorban ez okozza, és nem a pesti állás megszerzése vagy egyéb körülmények. Természetesen közrejátszhatnak más „*érdekek*" is, de nem nagyobb mértékben, mint a nem orvosnőknél. Úgy hiszem, közöttünk több, aki inkább lemond az emberileg hozzá nem illő vőlegényről, minthogy „*csak azért is*" férjhez menjen. A társadalom ugyanakkor kritikusabb szemmel nézi az orvosnők életét, s a velük szembeni „*követelmények*" még mindig túl konzervatívak. Lényegesnek tartom, hogy az orvosi egyetem a leghosszabb tanulmányi idejű nappali felsőoktatási intézmény. Sok a „*túlkoros*", aki az egyetem vége felé már bőven eléri azt a kort, amikor önálló családot akar, és a „*normál-korosak*" is elég érettek a házasságra. A nők pedig lehetőleg harmincéves koruk előtt akarnak anyákká válni, ez az optimális életkor mind az anya, mind a gyermek, mind a társadalom szempontjából... éppen ezért én sem mennék szívesen egyedül vidékre.

VIDÉK

— Több kórház is van a megyében — mondja a ... megyei tanács egészségügyi osztályának vezetője, és bekéri a személyi kartonokat. Végül ... járási székhely modern kórházában állapodunk meg, ahol 19 orvosnő közül 10 nincs férjnél. (Ennek kétszerese az ott dolgozó férfi orvosok száma, s közülük csak kettő nem nős, jelenleg azok is a katonai szolgálatukat teljesítik.)

Írásos engedélyt kapok — vagy nevezzük ajánlólevélnek — a kórházigazgatónak címezve, hogy engedélyezze és támogassa „*kutatómunkámat*".

Hamisítatlan kisváros. Már messziről látszik a templom és a víztorony. Földszintes házak, macskaköves utcák. A hivatalos épü-

letek a centrumban körbefogják a főteret, melynek közepén áll a hősi emlékmű.

Felsőfokú intézmény nincs. Egy gimnázium és egy technikum. Három étterem, nyolc presszó; az egyik reggel 2-ig nyitvatartó bár. Két mozi van, színház csak a megyeszékhelyen. A város egyik szélén épül az új lakótelep, s a másik szélén — ahol már a szántóföldek kezdődnek — a nemrégiben átadott kórház. Egyetemi diplomával 107-en rendelkeznek, beleértve az orvosokat is. Főiskolát 142-en végeztek, s ennek több mint fele pedagógusnő. A harmincöt év alatti férfi diplomások közül heten nem nősek, de közülük három elvált, és egy-két gyermek után fizetnek tartásdíjat.

Az igazgató udvarias vívó-alapállásban fogad. Még nem tudja, barátnak vagy ellenségnek tekintsen. Az *„ajánlólevél"* megnyugtatja, és hellyel kínál.

— Az egyedülállók közül csak négyen vannak bent — mondja —, a többiek szakvizsgára készülnek vagy szabadnaposak. Ebből a négyből háromnak — az információm szerint — valóban nincs kapcsolata senkivel, egynek pedig viszonya van a kollégájával, aki azonban nős és két gyermek apja. Most kértek meg a család tagjai, hogy próbáljak véget vetni ennek, ha kell, hivatalos úton. Én döntsem el, meddig magánügy és mikortól közügy két ember ilyen kapcsolata?

HA A HIVATÁSOMNAK ÉLEK...

Néhány perc múlva törékeny, kontyos, szemüveges, *„intellektuális típusú"* nő lép a beszélgetés idejére rendelkezésemre bocsátott irodába.

— Köszönöm, nem dohányzom — hárítja el a kínálást. — Mondja, mi érdekli?

— *Az, hogy miért és hogyan él egyedül?*

Megmerevedik a kérdésemtől, a néhány másodpercnyi csöndben leveszi kezét az asztalról, és az ölébe teszi. A tekintetét elkapja, nem néz rám. A továbbiakban is lehajtott fejjel beszél.

— Férjhez mehettem volna az egyetemen, de akkor valamelyikünknek a munkahely megválasztásánál a másikhoz kellett volna igazodnia. Két ember, akiket a szerelem hozott össze, ezzel még nem válik azonossá. Ez csak az irodalommal foglalkozó nők fantazmagóriája. Amikor az egyik mindent föláldoz, s igényt formál az azonosulásra, ugyanakkor elvitatja a másiktól azt a jogot, hogy ugyanarra az érzésre másként reagáljon. Én ezt nem akartam. Amikor idekerültem, a belgyógyászati osztályra vettek fel, de fél év múlva leküldtek helyettesíteni a proszektúrára. Így kezdődött. Akkoriban ismerkedtem meg itt egy mérnökkel. Nagyon jól megvoltunk egy-

mással, és úgy volt, hogy összeházasodunk. Közben megszerettem az új munkámat, és maradtam. Egyik találkozásunk alkalmával elmondtam neki, hol helyettesítek, és azt, hogy valószínűleg ott is maradok. Megkérdezte, mit kell ott csinálnom. Mondtam, boncolom a kórházban meghalt betegeket, és jelentést készítek a halál okáról. Néhány percig nem szólt semmit, majd felállt és elment. Utána nem akart velem találkozni.

— *És azóta?*

— Volt még néhány ismeretségem, de nem a városiak közül. Amikor nekik is megmondtam, hogy hol dolgozom, valamilyen indokkal ők is szakítottak velem. Időközben rájöttem arra, ha a hivatásomnak élek, mert végül is orvos vagyok, nemigen találok férjet magamnak. Belenyugodtam. Akar még valamit kérdezni?

— *Semmi remény arra, hogy a másik hivatásának, az anyaságnak is élhessen?*

— Nincs. Talán Pesten lenne, de itt semmi. Az orvosszálláson lakom. Szabad időmben olvasok, nyelveket tanulok, zenét hallgatok. Időnként moziba megyek, színházba ritkán. Társaságom nincs. Így élek. Elég irigylésre méltó, nem? — és elcsuklik a hangja.

Sírva áll fel. Búcsúzásnál nem nyújtja a kezét.

SZORÍTÓBAN

— Én szeretem azt az ember, ám mi köze ehhez másoknak! — csattan rám élesen a hangja, amikor bemutatkozom.

— *Tudok erről a kapcsolatról* — mentegetődzöm —, *de ez engem csak közvetve érdekel. Azt szeretném tudni, hogy miért nem ment férjhez eddig, és milyen lehetőségei vannak erre itt a városban?*

— Semmilyen — legyint. — Ha csak ez érdekli, az más... Azt hittem, valami erénycsősz uszította rám a családvédelmi ligától, ha van ilyen. Hogy miért nem lettem eddig feleség? Az egyetemen kinevettem azokat, akik a feleség-státusukkal igazolva látták az egész életüket. Még gyereket is szültek, akire azután hivatkoztak a szigorlatokon. Ezek a nők a feleségfoglalkozásúak típusához tartoznak, akik inkább megalkudva vállalják a kiszolgáltatottságot, mintsem hogy a problémák esetén elválnának. Munkahelyükön az otthoni dolgokra hivatkoznak, otthon pedig a munkahelyire.

— *Most nagyon dühös?*

— Az vagyok. Két ember kapcsolatát egyenrangú felek önként vállalt társulásának tekintem. Találtam egy ilyen férfit, de nős és családos. Tehetek én arról, hogy későn találkoztunk?

— *Nem talált mást a városban?*

— Hol? Mikor? Itt csak dolgozni lehet — élni, szórakozni nem! Az ismeretségi körünk nagyon szűk. Igaz, a kollektíva nagyon jó, de csak munkaidőben. Utána mindenki megy haza, a saját fészkébe. Minket nemigen hívnak meg, de ha meg is hívnak, ott sincs kivel ismerkedni. Egyetlen éjszakai szórakozóhely van. Üljek be oda, és menjek el mindenkivel táncolni? Másnap az egész város arról beszélne, hogy a doktornő egyedül jár a bárba, és bárki felkérheti. Itt az emberek véleménye egy bizonyos magatartási formát kényszerít az orvosokra.

— *Sokan ismerik?*

— Nemcsak a kórházban dolgozom, hanem a szakrendelőben is. Az utcán rám köszönnek teljesen ismeretlen emberek. Nem mindegy, milyen ruhában járok, hová és kivel ülök be, mit hogy csinálok. Mondok egy példát. Estére vendégeket vártam, és vettem a Közértben egy üveg konyakot. Két nap múlva az egyik betegem hozzátartozója a látogatás után ugyanolyan márkájú konyakot adott nekem, és a jól értesültek bizalmasságával tette hozzá: *„Tudom, hogy ezt szereti a doktornő."* Érti már? Ezért is nehéz vidéken. Pesten azt csinál az ember a szabad idejében, amit akar, nem ismeri senki.

Idegesen rágyújt, majd halkan megkérdezi:

— Mondja, én miért ne szülhetnék gyereket... vagy maga szerint is erkölcstelen lenne? Tehetek én arról, hogy így kell élnem? Más foglalkozású vagy végzettségű nőt hasonló hegyzetben miért ítélnek meg másképpen...? Én is ember vagyok, és nő, érti, nő vagyok, csak éppen orvosnő. Nekem miért nincs jogom úgy élni, mint másoknak...?

OTTHON, EGYEDÜL

Vége a munkaidőnek. Már felöltözve vár rám az *„utolsó"* orvosnő. Hazafelé tart, az úton beszélgetünk. Az átlagosnál csinosabb, ám egyszerű s mégis elegáns ruhájában ez nem feltűnő. Néhány méter után egymáshoz igazítjuk lépteinket.

— Én hazajöttem. A szüleim számítottak rám, s nem tehettem meg velük, hogy amikor már segíthetném őket, hátat fordítok nekik. Szükségük van a jelenlétemre. Mindketten nyugdíjasok. Még mindig kislány vagyok a szemükben, akire vigyázni kell. Terhes nekem ez a függőség, de ebből csak úgy tudnék szabadulni, ha férjhez mennék. De ugyan kihez? Nagyon elhatárolt a környezetem. Udvarolt egy mérnök, aki az építkezéseket vezette a lakótelepen, de már a második este az ágyába akart invitálni, mondván, hogy egy orvosnő ismeri ennek a biológiai szükségszerűségét, és nem annyira prüd, mint a többi nő.

— *Társaságba nem jár?*

— Nincs hová és kivel elmennem. Egyedül nem ülhetek be sehová, de minek is ülnék be, amikor tisztában vagyok a lehetőségekkel. Egyszer feladtam egy házassági hirdetést. Kaptam is vagy húsz választ. Kettővel találkoztam, de mindegyik azt kérdezte, van-e lakásom, autóm, takarékbetétem. Úgy gondolták, hogy vidéki orvosnő arany tojásokon ül, és ők ezért hajlandók a nevüket adni. Megundorodtam ettől, és abbahagytam a kísérletezést.

— *Megmutatna néhány levelet?*

Közben megérkeztünk. A mama zavarban van, nem tudja mire vélni a férfilátogatót. Kíváncsian néz a lányára, aki megnyugtatja: csak író vagyok.

Sötétbarna diófabútorokkal, polgári ízléssel berendezett szobán megyünk keresztül a „*külön*" lakrészbe. Ez már modernebb. A Lakáskultúra című folyóiratból olvasott tanácsok alapján rendezték be. A könyvespolcon szakkönyvek vannak többségben, a szépirodalmat Berkesi, Szilvási és Rejtő képviselik, de szép számmal akadnak életrajzi regények és útleírások is.

— Itt élem a magánéletem — mutat körbe.

— *Szabad idejében mit csinál?*

— Mostanáig tanultam, készültem a szakvizsgára. Időnként olvasgatok, de csak az útleírásokat vagy az életrajzi regényeket szeretem. A valóság vonz. A modern irodalmat nem értem. Néha zenét hallgatok vagy festegetek. Kedvelem a pasztell színeket.

— *Teljesen lemondott arról, hogy férjhez megy?*

— Igen, ebben a városban semmi lehetőségem nincs. Talán ha Pesten lennék, ott könyebben sikerülne.

Közben bejön a mama tálcát egyensúlyozva. A különleges alkalmakra tartogatott kávéskészletet teszi elénk. Leül, és miközben a kávét kavargatom, apró pillantásokkal méreget.

— Maga nős, fiatalember? — kérdezi váratlanul.

— *Nem.*

— Szép foglalkozása van, biztosan jó fizetése is!

— Ugyan már, anyuka, ne kérdezz ilyeneket... riportot jött ide írni, és nem lánykérőbe! — szól rá a lánya elpirulva.

A mama néhány zavart köhécselés után kimegy.

— Ne haragudjon rá — mentegetődzik az orvosnő —, de majdnem személyes sértésnek veszi, hogy annyi nőtlen fiatalember van az országban, és én még mindig nem mentem férjhez. Nem tud belenyugodni, hogy senki sem kéri meg a kezem, és nem lesz kisunokája — legyint a mindenbe belenyugvók mozdulatával.

— *Nagyon szürkék lehetnek így a napjai...*

— Tudja, a festegetés közben megtanultam, hogy a legszebb színek összekeveréséből is szürke szín születik. Ja, igen, míg el nem

felejtem, itt vannak a hirdetésemre kapott levelek. Használja fel őket, ha tudja — búcsúzik.

LEVÉLRÉSZLETEK

Kedves Doktornő!

Nap mint nap figyelmesen olvasom a házassági hirdetéseket, és feltűnt nekem az Ön egyszerű hirdetése. Bizony, napjainkban egyre többen így igyekeznek megtalálni a társukat, mert bármilyen boldognak is igyekeznek a társadalmat feltüntetni, a boldogságnak és megelégedésnek egyik legfontosabb kelléke a szerelem még napjainkban is, és bizonyára az is marad még sokáig, hacsak biológiailag meg nem szűnik a különbség a férfi és a nő között. Hogy a boldogságnak ez a kelléke tehát, azaz hogyan talál rá ki-ki a párjára, hogyan áll napjainkban, azt hiszem, bátran felelhetjük, hogy siralmasan. Mert mi is történik tulajdonképpen? Felbolydult a falu és a város az utóbbi harminc évben, az emberek nemcsak az ősi fészket cserélik fel oly sokan, de a foglalkozásukat, társadalmi helyzetüket is, és ki-ki elveszítette a régi kapcsolatokat.

Természetesen sokan jól jártak, nagyobb életlehetőségekre, tekintélyre tettek szert, de akadtak olyanok is, akiknek ez a boldogságába került, mert nem találják meg az új környezetükben, amit keresnek. Ez utóbbit az értékes emberek szenvedik meg inkább, mert az értéktelenek, az ún. szélhámosok olyanok, mint a legyek, kihajtják őket az ajtón, visszatérnek az ablakon. De az érzékeny lelkűek, a nemesebbek, akik élettársat akarnának igazán választani, akik nemcsak a szexre mennek, azok rosszul járnak, nem tudnak ismerkedni oly fesztelenül. És nincs is hol ismerkedni. Mert ha az utcán megyünk, és megtetszik egy csinos hölgy, nem merjük megszólítani, mert sok a buta közülük is, és az Isten tudja, milyen gorombasággal fog válaszolni. De ha könnyen válaszol, akkor az is lehet, hogy csak „pillangócska", még jó, ha rövidesen mást keresünk helyette.

Régen úgy volt, hogy a falujában megismerkedett valaki a bálokon, de most nincsenek bálok, megszüntetik ezeket a kis közösségeket, nincs egy rendes ismerkedő hely még Budapesten sem, ahol kedvemre válogathatnék a jelenlevő hölgyekből, elbeszélgetnék velük, és meghatározhatnánk, hogy együtt kívánunk-e járni, ill. haladni tovább. Én Zuglóban lakom az új lakótelepen, de egyetlen olyan szórakozóhely nincs a szép új házak között, ahová beülhetnék esténként, akár a szívem választottjával, akár őt szeretném ott kiválasztani.

Az ifjúság persze ismerkedik, mint a disznó a kondán, de az ún. komolyabbak nem tudnak hol. Néhány évvel ezelőtt én is adtam

föl hirdetést, és arra gondoltam, hogy kapok egy csomó válaszlevelet, és ki tudom választani közülük azt, aki nekem kell, de csak két levelet kaptam összesen, két párttitkárnak korábbi nejei válaszoltak. Hogy ki viccelt meg így, nem tudom, de nem tudom a véletlenhez sorolni az esetet.

46 éves vagyok, és van egy 16 éves fiam, akit 15 éve nevelek egyedül.

Korábban találtam volna feleséget, csak akkor még az anyagi helyzetem nem volt rendezett. Most szép pesti lakásom van, de nincs boldogságom, mert nincs rá lehetőségem (ismeretségi köröm), hogy megtaláljam, akit keresek. Rendkívül sivár ez a társadalom, mert hiába bömböli a rádió a nagy eredményeket ötvenszer naponta, ha nincs boldogságunk. Szerintem pedig ez is lehetne annyira fontos a magyar társadalomnak, mint a cigánykérdés.

Ami a foglalkozásomat illeti: szakmunkás, majd közgazdasági technikus. Jelenleg anyagbeszerzőként dolgozom. Idegen nyelvből államvizsgáim vannak. Foglalkozom irodalommal is, írásaim megjelentetésre várnak — régóta.

A válaszát várja egy ember, aki boldogtalan a sok között.

*

Kedves (Jelige) Doktornő!

Kezdve megunni a várost, különösen ezt az őrjítő fővárosi tempót — szívesen mennék vidékre.

Magamról: 31 éves (172 cm) szervező mérnök vagyok, angol-német aktív, francia-olasz-spanyol passzív ismerettel. Emellett sokat foglalkozom filozófia-pszichológia és szociológiai tanulmányokkal, de szervezés- és vezetéselmélettel is. Ha szükség lenne ott vidéken, mint mérnők vagy mint egészségügyi szervező is hasznosíthatnám magam.

Mindezek tetejébe sohasem tudtam anyagiassá válni, bármilyen erős is volt a környezeti hatás, és általában amilyen ma az emberek felfogása. Sőt, mindig a legélesebben szembefordultam vele, és minden előítélettel felvettem a harcot.

Örülnék, ha valamilyen hasonló alkatú nőt találnék.

Talán ennyi elég. A Nők Lapjában most folyt vita a párválasztásról. A 42. számban írtam én is. Olvassa el azt önéletrajz helyett.

*

Aranyoskám!

A múlt héten olvastam a hirdetést. Különösen figyelmes lettem rá, mert a nagyobbik fiam panaszkodott, hogy egyszerűen nincs

módjában megismerkedni lányokkal. 25 éves. Tavaly végzett a Műszaki Egyetemen, gépészmérnök, hő-atomerő fakultáson jelesen. Két nyelven beszél (angol-orosz). A szabad idejét külföldön tölti. Jelenleg a KFKI (Központi Fizikai Kutató Intézet — H.L.G.) tudományos munkatársa.

Nagyon szép, magas, barna, komoly fiú. Nem iszik egy kortyot sem, még feketét sem. Soha nem is dohányzott.

Most miért írom ezt én, az édesanyja?

Szeretném, ha megismerkednének valamilyen úton-módon. Én egy komoly, művelt lányt szeretnék a fiamnak, mert ő csak a tudománynak él, és nincs alkalma megismerkedni senkivel.

Ugye, nem haragszik, ha arra kérem, hogy legyen a jó szándékú szövetségesem.

Előre is köszönöm, és várom szíves értesítését a következő címre.

FIÚM?... AZ NINCS!

„Szűzgarázs" — mondják az épületre a jól informáltak, és az elnevezés tényleg találó, hiszen többnyire egyedülálló nők laknak a garzonlakásokban. Az iménti megyei központtól nem messze lévő városban a tanács ily módon igyekszik segíteni az albérleti gondokon, de az egy-kétágyas szobák nem igazi otthonok. Ide csak aludni járnak a lakók, magánéletüket jelentősen korlátozza — pl.: vendégfogadás — a szigorú házirend. Az *„erkölcsvédelem"* mindenekelőtt azért különös, mert ezek a nők napközben felelősségteljes munkát végeznek — tanítanak, gyógyítanak, népművelnek stb. —, ám átlépve a ház küszöbét, megváltozik a helyzetük. Este tíz után nem maradhat — elvben — náluk férfi vendég, s lehetne folytatni az egyéb *„korlátozásokat"*, de a doktornőt ez nem idegesíti, neki nincsenek látogatói.

— Mióta él ebben a városban?

— Másfél éve. Végzés után rögtön ide jöttem, még boldog is voltam, hogy felvettek a kórházba, mert olyasmit csinálhatok, ami nem tipikusan női szakma, nevezetesen a sebészetet. Nem elhivatottságból lettem orvos, mint azt sokan állítják magukról. Kezdetben azt láttam, hogy az orvosokra felnéznek az emberek, jól keresnek. Legtöbb fiatal a pályaválasztáskor azért jelentkezik valamelyik egyetemre, mert diplomás akar lenni, először majdnem mindegy, hová veszik fel, csak bekerüljön, s menetközben alakul ki: jól választottam-e. Én a hivatásom megtaláltam, de arra nem számítottam, hogy ilyen árat fizetek érte.

Rövidre vágott körmeit nézi tűnődve, és konokul rágcsálja a sós süteményt, mintha a bizonytalanságát táplálná vele.

— *Partnere van?*

— Fiúm?... Az nincs! Bár az egyetem utolsó évében éreztem, jó lenne olyan komolyabb kapcsolatot létesíteni, amiből házasság lehet, mert rengeteget hallottam arról, hogy később egyre csökken a férjhezmenési esély, de vannak bizonyos feltételeim. Nem arról van szó: csak diplomáshoz lehet feleségül menni, ám a diákévek alatt kialakul egyfajta igény. Különben én hiába tartom elképzelhetőnek, hogy hozzámegyek egy művelt szakmunkáshoz, netán technikushoz, muszáj adni a környezet véleményére, mert kiközösítve nem lehet élni. Az ismerkedési lehetőségek viszont korlátozottak, pontosabban: nincs. Marad a minél intenzívebb munka, s egy csomó pótcselekvés. Nyelvtanulás, olvasás, de ezek is inkább szakmai jellegűek, mert fontos lépést tartani a férfi kollégákkal, különben lemaradnék tőlük, és hallgathatnám a megjegyzéseket. A fiatal orvosnők két malomkő közt őrlődnek, s ebben a korban elég nehéz eldönteni, hogy mit tartsanak fontosabbnak: a családot vagy a hivatást. Ha szakmailag képzik magukat, azt a magánéletük sínyli meg, ha pedig férjhez mennek, gyereket szülnek, akkor szakmailag maradnak le jelentősen. Paradox a helyzet, hiszen az egyetemi felvétel a nőknek kedvez, mert kétszer annyi lányt vesznek fel, mint fiút, de végzés után szinte mindenütt a férfiakat fogadják szívesebben. Előbb lesz belőlük adjunktus, főorvos. Ez érthető is: egy férfinak alig van más dolga otthon, mint a tudásának gyarapítása, válogathatnak a *„feleségnek jelentkezőkben"*, aki kiszolgálja őket...

— *Szokott káromkodni?* — szakítom félbe a keserűséggel teli szózuhatagot.

Csodálkozva rám néz, aztán nevetni kezd. Görcsös indulata felenged, ám csak néhány másodpercig türtőzteti magát. Beszélnie kell, mert végre elmondhatja egy idegennek azt, amire a kollégái legyintenének.

— Férfiak között dolgozom, fölveszem a stílusukat, szokásaikat, és kezdem az ő szemükkel nézni, hogy a medicinán belül egyes szakterületek miért nem valók nőknek, s főleg nem anyáknak. Délután négy óra körül már idegesek, sietnének haza, bevásárolni, a bölcsődébe. A munkahelyen viszont az számít, ki mennyire aktív, alkalomadtán meddig marad bent. Tehát azok a nők, akik egy bizonyos szakmai kvalitás eléréséig nem mentek férjhez, akkor a későbbiekben ezt azért nem tartják fontosnak, mert abból a bizonyos szintből nem akarnak engedni. Vegyük példaként a sebészetet: ha lenne családom, nem maradhatnék itt mindennap késő estig, nem vállalhatnék annyi ügyeletet, nem járhatnék továbbképzésekre, vagyis olyan helyet kellene keresnem, ahol mindezekre nincs szük-

ség. Mehetnék rendelőintézetbe, ott pedig csak gyógyuló sebeket kötözhetnék, de nem azért tanultam keményen évekig, hogy kéléseket vagdossak. Inkább legyek magányos, legfeljebb ha nagyon unatkozom, beülök az autóba, és furikázok, esetleg elmegyek teniszezni, lovagolni, s igyekszem elfelejteni, hogy nő vagyok, akinek az élet törvényei más feladatot is szánnának.

Bár határozottan mondja mindezeket, de vajon hihetünk-e a — látszólag — konok eltökéltségben, hiszen nehéz elképzelni: van olyan ember, akit teljesen leköt a foglalkozása, csak a munka kielégíti. Tudom, amikor *„szikével nyúlunk a lélekhez"*, csupán azok nyílnak meg igazán, akiknek már nagyon fáj a magány, és különösen a nők közül vallják be kevesen, hogy nemük dömping-versenyében — aminek célja a társkeresés — lemaradtak.

VÉLEMÉNY I.

A kisvárosi kórház igazgatója három évtizedes gyakorlattal vette át az intézmény vezetését, végigjárta a *„lépcsőket"*, tapasztalatból ismeri a gondokat. Beszélgetésünk folyamán igyekszik mindvégig tárgyilagos maradni, nem *„férfi ésszel"* gondolkodni, ám néha képtelen a szubjektív indulatait legyőzni.

— Az orvosi pálya elnőiesedése nem speciálisan magyar jelenség. Hasonló a helyzet nyugaton és a Szovjetunióban is. Nálunk annyiban más, hogy elsősorban a fekvőbeteg intézeteknél kell számolni az arányok eltolódásával, különösen a bel- és gyerekosztályokon, szemészeten, röntgenen, laborban, anaesthesiológián. A manuális területekre — sebészet, nőgyógyászat — kevesen tudtak idáig betörni, de nem is nagyon akarnak, mert ezek fizikailag elég strapásak. Mindenesetre összkórházi szinten figyelembe kell venni, hogy a feladatokat egyre inkább nőkkel muszáj teljesíteni, de ez a beilleszkedés pillanatától egész sor problémát jelent: az egyén és közösség, valamint a hivatás és magánélet konfliktusait.

— *Kicsit részletesebben elemezze az első kettőt!*

— Az emberek szemében hosszú ideig a férfi személyesítette meg az orvost, s bár lassan hozzászoknak, hogy van doktornő is, még elég sokan nehezen fogadják el őket. Aztán: ahol sok nő van együtt, több a civakodás csip-csup ügyeken. A nővérek hamarább feleselnek vissza az orvosnőnek, nehéz a tekintélyt tartani, főleg akkor, ha előtte a divatról társalogtak, egymás sminkszerét használták és így tovább. De a betegek is merészebben vitáznak az orvosnőkkel, gyakoribb a durva hang, az otromba tréfa. A kolleginák hozzám jönnek panaszkodni, most mit tegyenek, s nehéz tanácsot adni, mert ilyenkor dühös vagyok, hiszen a bizonytalanságukkal lejáratják hivatásunk presztizsét.

Bólogatok, mintha egyetértenék, ám közben azon töprengek, hogy a huszon-, harmincéves nemzedékhez tartozó nők a pályaválasztáskor milyen szempontok alapján döntöttek, hová lett a máskor annyira fölényes realitás- és tájékozódási képességük az élet mikroszféráiban. Nem az önállóságra való törekvésüket vitatom, pusztán a függetlenség és hasznosság párhuzamát keresem, mert nem hunyhatom be a szemem az új női életforma konfliktusai láttán.

— *A magánélet és a hivatás közötti szakadékot minek tulajdonítja, illetve hogyan látja az igazgató?*

— A fiatal orvosnők is azzal a tudattal lépnek erre a pályára, hogy alkotni szeretnének, eljutni a lehetséges csúcsokra, de a mai társadalmi viszonyok között jelentősebb kompromisszumok, megalkuvások nélkül ez szinte lehetetlen. Sem az egyetemi felvételkor, sem utána nem magyarázzák el nekik, hogy egy fenékkel két lovon nem lehet ülni, és azok az orvosnők, akik karriert akarnak elérni, egyedül maradnak. Mint igazgató — önző módon — jobban kedvelem a magányosokat, hiszen rájuk mindig lehet számítani. Ünnepekre és éjszakákra beoszthatók, nem mennek szülési szabadságra, nem maradnak otthon, mert beteg a gyerek, szakmailag is aktívabbak, részt vesznek a kutatásokban. Ugyanakkor sajnálom őket. Talán még a villanyt is égve hagyják otthon, hogy este ne kelljen a sötét szobába lépni. Nem beszélve a lelkiismeret-furdalásról: a családos kolléganőiknél jóval többet dolgoznak, viszont a lakás- és más kedvezmények terén a szociálpolitikai határozat értelmében az utolsók közé szorulnak, nem segíthetek nekik.

„Hát nem furcsa — meditálok az ajtón kilépve —, *éppen azok a nők kapják a legkevesebbet, akik a munka terén példát mutatnak az egyenjogúságból. Úgy tűnik: a valóság törvényei még sokáig nem tisztelik az írott paragrafusokat."*

ÚGY DÖNTÖTTEM: MEGTARTOM

A proszektúrához vezető alagsorban botorkálva az intézet főorvosa morbid tréfával szórakoztat: *„Tudja, ki az abszolút pesszimista beteg? Aki azért nem megy a kórházba, mert ott rosszul dolgoznak a kórbonctanon, vagy ahogy mi nevezzük: a hideg-sebészeten."* Próbálok nevetni, de torz fintor kerekedik belőle. A fertőtlenítő folyadék tömény szaga facsarja az orrom, a *„civilek"* gyávaságával lépegetek, közben kísérőm monológját hallgatom.

— Sajnos, azok a kolleginák, akik gyereket nevelnek, gyakran rákényszerülnek arra — ha csak átmenetileg is —, hogy olyan

helyre menjenek, ahol nem kell ügyelni, kora reggeltől késő estig bent maradni. Ez a doktornő belgyógyásznak készült, a szakvizsga előtt jelentette be terhességét. Csodálkoztam, hiszen régen elvált. *„Nemrégiben kibékültünk egy rövid időre!"* — válaszolt. Erre mit lehet felelni? Fél évig gyermekgondozási szabadságon volt, utána ide kérte magát, mert így van ideje reggel bölcsődébe vinni a gyereket, s délután érte mehet. Szerintem — szakmailag — elrontotta az életét, hiszen mire a körülményei engednék, hogy visszakerüljön a belgyógyászatra, kezdheti elölről az egészet. A fene se érti ezeket a nőket: ide jönnek tele lelkesedéssel, ambícióval, aztán hirtelen kitör rajtuk valami pánik, gyereket akarnak, s ennek érdekében fölrúgnak mindent. Nemrégiben egyikük — már adjunktus volt, tényleg nagy karrier előtt állt — hozzáment nálánál majd húsz évvel idősebb férfihoz, és most körzetben dolgozik. Jó, kellenek oda is orvosok, az igazán tehetségeseknek viszont nem ott lenne a helyük, de hiába, a nők szeszélyeit nehéz kiismerni.

A doktornő szolíd, csöndes, halk szavú. Érveit néha túlságosan önzőnek érzem, mégis igyekszem elfogadni, megérteni, mert ő legalább keményen harcol vágyainak beteljesüléséért, s nem a négy fal között pityereg a sorsot hibáztatva.

— Harminc felé közeledve legtöbb nő igényli a családot. Nem hiszem, hogy gyerek nélkül teljesnek érzik életüket. Én különben sem vagyok tudományos beállítottságú, a gyakorlati feladatok jobban érdekelnek. Sokáig elhittem: a munka mindenekfölött! Aztán egyre gyakrabban éreztem esténként a magányt. Ezért is szültem meg a kisfiam. Nagyobb boldogságot jelent ő nekem, mint az, hogy orvos lehetek. Társ nélkül ugyan elég nehéz, férjemmel végleg szakítottam, ám most segítenek a szüleim. Később csak találok valakit, aki szeret engem, a gyereket. Miklóska hároméves lesz, értelmes, beszél, mindenre kíváncsi...

— *Nem hiányzik neki az apa?*

Rágyújt. Mélyen leszívja a füstöt, s a cigarettát tartó keze remeg. Hallgatunk. A rádió Bródy János énekét sugározza: *„Földvár felé, félúton..."* Elnyomja a csikket, sóhajt.

— Idáig még nem látta az apját, mert az nem kíváncsi a fiára. Szerinte inkorrektség volt tőlem, hogy megkérdezése és beleegyezése nélkül szültem, a magam passziójára. Ezzel neki csomó kellemetlenséget okoztam, pedig tartásdíjat nem is kérek, csupán a nevét adta. Nem értem, mi a baja. Kibékültünk, úgy tűnt, minden rendbe jön. Ekkor lettem terhes, és úgy döntöttem: megtartom, hiszen nemcsak a munkámról akarok alkalomadtán mesélni, hanem a gyerekemről is. Persze, néha akadnak kínos szituációk. Tegnap egyik kollégám vitt el a bölcsődébe, mivel a kocsim szervízben volt, és Miklóska azt mondta neki: *„Papa... itt a papa..."*, s ugrált örö-

mében. Majdnem bőgni kezdtem, azt éreztem, hogy megloptak, nem én vagyok neki a minden. Belátom, ez önzőség, de miatta áldoztam fel a hivatásom, nincs szabad időm.

— *Ha így gondolkodik most, mi lesz később?*

— A pillanatnyi keserűség idézte ezt elő. Úgysem lehetek főorvos, professzor, tehát mindegy, hol látok el olyan feladatokat, amire a diplomám jogosít. Végérvényesen nem akarok a bonctanon maradni, bár hozzá lehet szokni. Rengeteg az érdekes, izgalmas feladat: innét indul el a gyógyítás, a tünetek diagnosztizálása, de élő betegekkel foglalkozni mégis más. Tervem a jövőt illetően annyi: szeretnék majd klinikus lenni, és apa nélkül is boldogságot biztosítani a gyerekemnek. Bátran tanácsolhatom a magányosságtól szenvedő kolléganőimnek, ha csak tíz százalékban érzik, hogy merik ezt vállalni, tegyék, szüljenek, mert a hivatásért nem szabad, nem éri meg lemondani az anyaság öröméről.

Indulnék, de odakint ömlik az eső, pedig nincs is felhő az égen, száz ágra süt a nap. *„Veri az ördög a feleségét!"* — mondja, s közösen lessük, hogy a horizonton feltűnik-e a szivárvány.

ELCSÁBÍTVA ÉS ELHAGYATVA

„Engem mindig becsapnak!" — ismételgeti, de ahogy kimondja, sírni kezd. Érzékenysége egyben védtelenségnek is tűnik: amikor rám emeli könnyáztatta szemét, megsajnálom. Van lakása, autója, diplomája, csak éppen a két legfontosabb hiányzik az életéből: a férj és a gyerek. Nála tehát az előző három a sallang, nélkülük még boldog is lehetne, az utóbbiakra viszont — amiknek természetesen kellett volna jönni — hiába vágyódik.

— *Mikor lett vége a kapcsolatnak?*

— Nemrégiben. Négy év után közölte velem, hogy nem nősül. Amíg egyetemre jártunk, minden szép volt, pedig nagyon tudott lelkileg gyötörni, de elfogadtam hibáival együtt. Terhes lettem, s akkor kijelentette: nem vesz feleségül. Egyelőre a munkájának akar élni, nem tud a gyerekért futkosni. Példaként említette, hogy múltkoriban az értekezleten felpattant a kollégája, elnézést kérve az órájára pillantott: neki a bölcsődébe kell menni. Vele ez nem fordulhat elő. Válásunk óta vegetálás az életem, azt hiszem, gyerekem sem lehet többet. Gyakorlatilag én mindig vesztes vagyok. Az ezt megelőző kapcsolatom miatt félbeszakítottam a tanulmányaim, hogy neki könnyebb legyen, de amikor végzett, ő is otthagyott. Akkor elhatároztam, legfontosabb megszerezni a diplomát, minden egyéb másodlagos. Orvos lettem, ez sikerült, de becsaptam magam, mert közben zátonyra futott a magánéletem, és nálam ez a kettő szorosan összekapcsolódik, ennek rendezettsége nélkül elég nehéz

dolgoznom. Napközben nincs semmi baj, ám este, amikor belépek az üres lakásba, ahol nem vár senki, és én sem várhatok senkit, az iszonyatos érzés. Amíg diákok vagyunk, fel sem vetődik bennünk, hogy milyen konfliktusok várnak ránk. Alkalmi partner akadna, de elég maximalista és főleg monogám vagyok.

— *Nincs társasága, barátai vagy szórakozóhely, ahová eljárhatna?*

— Csak kollégákkal tartom a kapcsolatot, s a vidéki életforma egészen más, mint Pesten. Bár ez elég nagyváros, mégsem lehet egyedül beülni a presszóba, étterembe, de fölösleges időtöltés is lenne így *„árulni magam"*, hiszen azt a néhány lézengő átutazót leszámítva mindenütt iszákos férfiak vannak, akik nem feleséget keresnek. Maga mire gondol, amikor magányos nőt lát ücsörögni?

— *Sajnálom.*

— Mások is ezt teszik. A helyzetet ismerve már az egyetemeken kialakul az a szokás, hogy még a pályázati kiírás előtt a lányok sietnek házasságot kötni, mert később, az új környezetben ez keveseknek sikerül. Főleg az orvosnőknek, akik nem napi nyolc órát dolgoznak, s utána még tanulnak, hiszen a szakvizsgáig újabb négy év hajtás következik. Körülbelül harmincévesek leszünk, mire marad egy kis szabad időnk, de kinek kell egy öregedő vénlány? Nem borzasztó, az emberek csupán azt látják: orvos vagyok, van autóm, lakásom, de hogy mi dörömböl ott belül, az senkit nem érdekel? Nézzen ki az ablakon, tavasz van, sétálnak a szerelmespárok, én meg itt ülök nap mint nap, és nincs kihez szólnom.

— *Mit csinál, amikor szabadságra megy?*

— Az is kész őrület. Legutóbb három hétig voltam Balaton mellett, s az első héten minden éjjel álmomban a kórházban viziteltem, betegeket vettem fel. Reggelenként verejtékezve ébredtem, és azon vívódtam, ha ez így megy tovább, nem tudom kipihenni magam. Amikor az ember túl sokáig nem osztja meg a figyelmét, csak a munkájára koncentrál, egy idő után ez a ritmus olyan szerves részévé válik az életének, amin a későbbiekben nagyon nehéz változtatni.

Már a kilincsen van a kezem, de visszanézek rá, és látom, hogy olyan kétségbeesett tekintettel ül, mintha most velem szakítana, én hagynám el őt örökre, mielőtt kimondtam volna azt, amit oly régóta szeretne hallani.

Magyarországon jelenleg körülbelül 24 000 orvos van. Ebből hozzávetőlegesen egyharmad a harminc év alatti nő, de csak alig 15 százalék a hasonló korú férfiorvos. Hogy napjainkban Budapesten mennyi a harminc év körüli, egyedülálló orvosnő, erre nem

találtam adatokat, de az biztos: a kórházakban, klinikákon és a körzetekben dolgozó hasonló korúak 40—50 százaléka nincs férjnél.

Mégsem könnyebb Pesten?...

A SZÜLŐK BELESZÓLTAK...

Csodálatosan szép környezetben lévő, szanatóriumszerű kis kórház Budán. Fiatal az orvosi gárda, a főorvos sem több negyvenévesnél. Egyedülálló orvosnők? — néz rám. — Itt mind az — neveti el magát. Találomra választok egy nevet. — Otthon van, költözködik — mondja a főorvos.

Odamegyek. A mosolya természetesen fogadja a rányitó idegent. Konyakot tesz az asztalra, és elnézést kér a rendetlenség miatt.

— Tudja, most költöztem el a szüleimtől. Egy kolléganőm több évre külföldre ment dolgozni, és a barátnőmmel kibéreltük a lakást. Szerencsém volt. Hogy miért jöttem el hazulról? Majd megfulladtam otthon. Nem lehettem önálló. De mi is érdekli pontosan?

— *Nem tudott vagy nem akart eddig férjhez menni?*

— Melyik nő nem akar? A szüleim azonban olyan magasra emelték a mércét, hogy mindenki leverte, akiket bemutattam nekik. Részben ezért is költöztem el. Most azokat az ismerőseimet fogadhatom, akiket akarom.

— *Úgy érzi, most sikerül?...*

— Nemigen. „*Barátaim*" biztosan lesznek, de férjhez menni... Tudja, két kolléganőmmel elmentünk nemrégiben egy bárba. Amikor felkértek minket táncolni, a barátnőim nem mondták, hogy mi a foglalkozásuk, illetve mást mondtak. Én igen. A szünet után értük visszajöttek a fiúk, hozzám nem.

— *Ez érdekes!*

— Valóban. És is kíváncsi lettem. Más alkalommal az egyik barátnőm „*vallotta be*" a foglalkozását, és mi nem. Akkor őt nem kérték fel másodszor. Megkérdeztük az urat, aki egyébként mérnök, hogy miért nem jött vissza, s tudja, mit mondott? „*Nekem az orvosnő fogalom, és nem nőt jelent, hanem valamilyen fajtát vagy társadalmi réteget.*" Majd elmagyarázta, hogy ő szórakozni akar, és a foglalkozásával elbűvölni a partnerét. Ez, szerinte, egy orvosnővel szemben lehetetlen. Ezenkívül ha nősülni akar, „*feleség-foglalkozású*" nőt keres magának. Hát körülbelül ilyenek a lehetőségek.

VÉLEMÉNY II.

Régóta barátom a fiatal orvos. Ahhoz a generációhoz tartozik, amelyik együtt nőtt fel az egyenjogúsággal. Bölcsődétől az egyetemig koedukált csoportba járt, ám ennek ellenére elvont fogalomnak tartja az emancipációt, s tagadja ennek jogosságát.

— A feminista manifesztumok, zászlólobogtatások több kárt okoznak, mint amennyi eredményt érnek el vele. Esetek sora bizonyítja, hogy a nőket általában nem érdeklik a kivívott jogok — néha meg is rettennek azok gyakorlásától —, különben sem lehet rendeletekkel kierőszakolni az egyenjogúságot. Noha akadnak területek, ahol ez elképzelhető, de esztelenség mindig azonos mércével mérni és örökösen a hasonlóságot keresni, hiszen a teljesíthető maximum más. Nem véletlen, hogy a sportban külön versenyeznek férfiak és nők, még a sakkban is, pedig az nem fizikai, hanem szellemi teljesítményt követel. Tudod, mi az, ami közös a nőkben? Az, hogy nem férfiak, és...

— *Ne ironizálj!*

— Kénytelen vagyok. Már medikusként is aggodalommal figyeltem, milyen orvosok lesznek azok a lányok, akik a vér láttán szédelegnek, a bonctani gyakorlaton összeesnek. De mivel van türelmük, kitartásuk, elvégzik az egyetemet, ám ezzel az egészségügyre a problémák özönét zúdítják. A gyógyítás non-stop munkája és az azonnali döntőképesség rendkívül igénybe veszi a szervezetet fizikailag-szellemileg. Ha egy orvosnő menstruál, nem állhat műtőasztalhoz, ha éppen szexuális kielégületlenséggel küzd, mert hónapok óta nem akadt neki senki... szétszóródik a figyelme, ingerült. Folytassam?

— *Amennyiben ez ilyen komoly gond, akkor miért nem változtatnak a felvételi arányokon?*

— Ne tőlem kérdezd, de talán azért, mert az utóbbi tíz-tizenöt évben tapasztalható tendencia szerint a műszaki és agrár területeken jobban megbecsülik a férfiakat, ezért inkább oda jelentkeznek. Különben is a bölcsész-, netán orvosegyetem elvégzéséhez szorgalom és segg kell, logika és ész alig. A férfiak viszont szeretik a komoly feladatokat, nehézségeket, ahol próbára tehetik a tehetségüket. Figyeld meg azokat a nőket, akik orvosok lettek, s először olyan helyre kerültek, ahol nemcsak pipettázgatni vagy prüntyögni kell, hanem keményen dolgozni és örökösen töprengeni — mivé lesznek. Ha a férfiakkal azonos szinten akarnak maradni, sorsuk a magány, a boldogtalanság, hiszen nem könnyű bizonyítani rátermettségüket. A döntő többség ugyan a szakvizsgáig valahogyan kihúzza, ám utána mennek a szakrendelőkbe, körzetekbe, ahol nyugi-

sabb a tempó, nincs havonta nyolc-tíz ügyelet, semmi rizikó, mert a problémásabb eseteket a kórházba utalják.

Kopogtatnak az ajtón, egy idősebb nővér lép be. Lábán vastag visszerek, szeme alatt mély karikák. Nagyon fáradtnak látszik, de nem véletlen: a harmadik műszakot dolgozza pihenő nélkül, mivel két ápolónő nem tudott bejönni, beteg lett a gyerekük.

— Megyek, Manyika — áll fel az orvos —, te addig töprengj újabb kérdéseken, amíg én *„szülök"* egyet.

A polcról leemelem Simon de Beauvoire kötetét, és találomra felütöm. Lám, az írónő, aki oly sokat tett a *„második nemért"*, kijelenti: *„Vannak őrült nők és vannak tehetségesek. De egyikükben sem párosul a tehetség azzal a csipetnyi őrültséggel, amely nélkül nincs lángész."* Ezek szerint még a nők reprezentáns képviselője is azt vallja, hogy a *„gyengébb nem"*-hez tartozók között nem lehet zsenit találni, őket csak a földhözragadt problémák nyugtalanítják. Ha ezt a megállapítást a férfiak gőgjével értelmezném, hozsannáznom kellene, ám számomra a *„nőkérdés"* ilyen szintű polémiája legalább annyira egyoldalú lenne, mint Ibsen Nórájának sirámai, vagy Csehov Három nővérének tönkrement élete.

— Nos — ül vissza a fotelba a doki —, látom, a feminista főideológus könyvét lapozgatod. Elolvastam én is, de baromságnak tartom. Szerintem a nőknek elsősorban a *„saját helyükön"* kéne bizonyítani, és nem mindenáron a férfiakkal rivalizálni. Mindig elgondolkodom, amikor vihorászó adminisztrátorokat, pletykálkodó, a vevőkre nem odafigyelő eladókat vagy meggyötört arcú, fáradt, közömbös pedagógusnőket látok. Nézd meg az *Orvos válaszol* rovatokat! A kérdések kilencven százalékát nők teszik fel, s kizárólag a nemi életük panaszaira kérnek választ: Frigiditás, nimfománia, poligámság, monogámság, a fiúm így akarja, nem illetlen ez... stb. Egy amerikai pszichológus az orgazmus századának nevezte el korunkat, és sajnos, ezzel a kijelentésével nem humorizálni akart.

ÜRES GYEREKSZOBA

A fővárosi tanács egyik legnagyobb kórházában a személyzeti osztályvezető igazoltat, mert: *„Mit lehessen azt tudni, kérem!"* — mondja, s utána az *„információi"* szerint beszámol a pártában maradt orvosnőkről.

— A harminc év körüliek fele nincs férjnél. Minden osztályon van kettő-három, még olyankor is, mint a szülészet vagy a sebészet, ahol pedig a férfiak vannak többségben.

A szülész-nőgyógyász doktornővel telefonon beszélek meg randevút egy presszóban. Percre pontosan érkezik. Valaki mást vártam, olyat, akiből tizenkettő egy tucat. De nem. Megfordulásra

érdemes, szép nő. Kontyosan, szőkén, bájos arccal. Csak a tekintete... talán fáradt?... Talán szomorú?...

— Most készülök a szakvizsgára, nincs sok időm.

— *Mindig így rohan?*

— Általában. Ha lehetne egy más alkalomra halasztani a beszélgetést... még ma át kell vennem néhány tételt. Jöjjön fel hozzám egy hét múlva!

Kilenclakásos társasház, szép környezetben. Nemrégiben költözött oda, még éppen hogy *„belakta"*. Rengeteg virág, a polcokon tekintélyes mennyiségű szépirodalom és szakkönyv, folyóiratok. A konyhában pompás illat.

— Milánói spagetti. Nagyon szeretek főzni, kézimunkázni, olvasni, már amikor van időm.

— *Milyen érzés ebben a szép lakásban egyedül élni?*

— Volt néhány ismeretségem, de valahogy nem jött össze. Talán bennem a hiba. Túl komolyan veszem a hivatásomat. Havonta öt-hét ügyeletem van, utána fáradtan megyek haza, örülök, ha alhatok. A többi napokon is bárhová megyek, be kell szólnom a kórházba, hol vagyok. Előfordult, hogy moziból, társaságból vagy éppen éjszaka hívtak be. Nem tudok előre tervezni két napot. Hetenként egyszer-kétszer, ha van szabad estém, akkor legyek feleség, háziasszony, takarítónő, szakácsnő, és közben figyeljek a telefonra is, hogy mikor csörren, mert szülő nőm érkezett. Mutasson nekem olyan férfit, aki ezt elviseli.

— *Nem szeretne gyereket?*

— Jaj, dehogynem, hiszen nagyon jól tudom, hogy mit jelent a gyerek egy nőnek. A lakást is úgy építtettem, hogy legyen benne gyerekszoba. Nézze...

A kis szoba üres. Az ablakpárkányon fotóalbum, tele néhány hetes csecsemők képével. *„Szeretettel a doktor néninek."* Több mint száz kép. Őket *„szülte"* más gyerekszobákba. Az övé még üres.

Októberben múlt harmincéves.

LEGYEN JÓ EMBER...

Síró, játszadozó s botorkáló gyerekek között találom az egyik kórteremben. Kissé molett, alacsony, jóságos arcú, mint Botticelli madonnái. Gyermekorvos. Az ügyeletesi szobába megyünk, az kicsit csöndesebb.

— Falun nőttem fel, és a tartózkodó magatartás belém itatódott, de valahogy szeréncsém sem volt. A kollégiumból — még gimnazista koromban — nemigen járhattunk ki, csak a hivatalos diákbálokra. Érettségi után ismét más környezetbe kerültem: a Szovjetunióba. Moszkvában jártam egyetemre. Engem a *„nagy szabad-*

ság" nem ragadott magával, sőt: még tartózkodóbb lettem. Húszéves voltam, amikor először megcsókoltak, s harmadéves, amikor a fiú a barátom lett, de ő egy év múlva hazament. Nem magyar volt. Nagyon megviselt ez az eset, és azután már honfitársat szerettem volna, de azok inkább a külföldi lányok kegyeit keresték. Kint már nem lett senkim. Itthon az első hónapok a beilleszkedéssel teltek el, és a sok munkával.

— *Hol lakik?*

— A nagynénémnél albérletben, s ez is sok mindent meghatároz. Nem szól ugyan bele semmibe, de addig nem fekszik le, míg haza nem érek.

— *Táncolni, szórakozni, ismerkedni jár valahová?*

— Az öcsém harmadéves a Műszaki Egyetemen. Az ő rendezvényeikre időnként lemegyek, de az ottani fiúkkal komolyabb kapcsolatot kialakítani nem lehet. Nagyon fiatalok. Éjszakai szórakozóhelyen, bárban még soha nem voltam — mondja, és zavarában a köpenye alját huzogatja.

— *Mozi, színház?*

— A barátnőmmel időnként nézünk filmet. Legutoljára a Rejtelmes szigetet láttam.

— *Az kalandfilm tizenéveseknek.*

Elpirosodik.

— Színházba ritkán megyek. Hangversenyen még nem voltam. Otthon hallgatok zenét, de nem komolyat, pedig tanultam zongorázni. A magyar nótákat és a dzsesszt szeretem.

— *Van valami terve a férjhez menésre?*

— A legtöbb nő azt akarja, hogy meghódítsák, és ennek érdekében mindent elkövet. Nekem erre sem kedvem, sem időm, és csak abban az esetben vagyok hajlandó elébe menni a férfinak, ha fele úton találkozunk. Az ismerős kolléganőim esetei azt példázzák, hogy egy orvosnőnek a szerelemért nem szabad feláldoznia semmit, ami hátráltatná a munkájában.

— *Most van valakije?*

— Nincs.

— *És milyen társat képzelne el, akihez férjhez is menne?*

— Értelmes... családszerető... ne maradjon ki túl gyakran... és legyen jó ember.

— *Jó ember?*

— Az.

„*Mit kérdezhetnék még? Semmit!*" — gondolom, és kinézek az ablakon. — „*Jó ember, hm*" — motyogom búcsúzás közben.

A becsukott ajtó mögött telefon csörög, szék nyikorog, kopog a papucs. Konkrét zene.

Csendes ügyelet van, másik kórház a felvételes, nyugodtan társaloghatunk. A modora először szokatlan, olykor *„elkerekíti"* a mondat végét, de percek múltán megszokom. Szakvizsga után került vissza Pestre, jól ismeri a vidéki életformát is.

— *Hogy érezte magát a kisvárosban?*

— Pocsékul. Sáros utak, koszos mozi, bűzös kocsmák, harapós kutyák, befelé forduló, agyonhajszolt emberek. Munka után mehettem az orvosszálló parányi szobájába, ahol ketten laktunk akkora helyiségben, mint egy nagyobb lift. Rokonnal még elviselhető az ilyen kényszerű összezártság, de idegennel, akihez semmi közöm... Szórakozás semmi, legfeljebb tévé vagy könyv. Aztán a képmutatás, a konformizmus: ahogy kiléptem a kórház kapuján, már *„viselkednem"* kellett, nem vehettem fel farmert, lezser pulóvert, nem vásárolhattam a boltban sört, hiszen az orvosokat mindenki ismeri a városban. Pesten elvegyülhetek a tömegben, nézegethetem a kirakatokat, sétálhatok, ha nem vagyok fáradt.

— *Miért vállalkozott erre a beszélgetésre?*

— Érdekel a téma, gyakran eszembe jut, hogy én is egyedül maradok, s ilyenkor dühöngök, megiszom pár pohár konyakot, de ez hülyeség, nincs értelme, ettől még nem találok olyan partnert, aki megérti, hogy miért kések el mindig a rendevúkról. Persze, ha van kivel találkoznom, akkor szebben süt a nap, kékebb az ég, ám az a helyzet, hogy nem pattanhatok fel a beteg mellől: Na, viszlát, engem most várnak, majd holnap folytatjuk a kezelést. A férfiak elnézik a *„csúszást"* egyszer-kétszer, aztán lelépnek, és percre pontosan érkező nőt keresnek. Harmincéves leszek, döntenem kellene: akarok-e gyereket, vagy sem, de férj nélkül nincs értelme szülni. Nem különös, hogy az tőlem függ, milyen színvonalon végzem a munkám, míg a sorsom alakulása a szerencsére van bízva? Belátom, ha feleség lennék, nem ügyelhetnék havonta nyolcszor-tízszer, hiszen azt a családom sínylené meg. De én elsősorban orvos vagyok, s csak azért nem mennék a KÖJÁL-hoz (Közegészségügyi és Járványügyi Állomás — H.L.G.) bacilusokat ellenőrizni, netán laboratóriumba pepecselni, hogy legyen időm gatyát, pelenkát mosni. Képes lennék az anyaságért bizonyos áldozatokra, ám ekkorára soha. Inkább bambulok otthon a csöndben, és azon filózok: mivé lesznek azok a nők, akiknek elapad a mosolyuk...

— *Milyen következtetésre jutott?*

— Zsákutcában ténfergek, de nem hiszem, hogy csupán a magányos nők elégedetlenek a helyzetükkel. Amennyiben nem végeztem volna egyetemet, és egy irodában kapirgálnám a kartont, s

otthon három gyereket pátyolgatnék, talán még boldogtalanabb lennék, mert a munka nem jelentene örömöt. Igyekszem tudomásul venni, hogy orvos vagyok, nekem ezért ilyen árat kell fizetnem.

— *És még nagyon sok kolléganőjének!*

— Elsősorban azoknak, akik maximális energiával talpalnak, tényleg hivatásuknak tekintik a medicinát, s nem foglalkozásnak, amit lehet félgőzzel is végezni. Ám akik mindenek elé helyezik a gyógyítást, ne panaszkodjanak, és ne sodródjanak bele *„csakazértisférjhezmegyek"* rossz házasságokba, eleve reménytelen szerelmek sorozatába. Nem hiszem, hogy a magány az élet feladása. Elszakít ugyan a legkisebb közösségtől, a családtól. Néha megkeseríti az embert, de aki ettől rosszabb orvos lesz, az egyébként is az lenne. Sok nő szabályosan gyűlöli a férfiakat, amiért egy sem akad közöttük, aki elvenné. Ez primitívség. Én nem haragszom rájuk, ellenkezőleg: nekem mindig ők voltak a példák arra, hogyan kell élni, gondolkodni. A nők általában lényegesen kisebb intellektualitással érzékelik a világot, legtöbben beérik az anya- és feleségléttel, s a nagy dolgok iránt kevésbé fogékonyak. Az viszont igaz, hogy kevés férfi szereti az okos nőket, az egyenlőségen alapuló dialógusokat. Legfeljebb barátnak, kollégának elfogadják, de feleségnek!

— *Nincsenek rigolyái?*

— Biztosan vannak, ám a vénlányos szokásokat még nem vettem fel. Háklis vagyok a kézimunkázásra: amikor korombelieket látok öltögetni, kötögetni, attól megőrülök. Olvasson, menjen moziba. Olyan vagyok, mint egy szilaj kiscsikó, aki nem tűri a karámot. Mindig rohanok, de hová, azt nem tudom megmondani...

KI ENGEDJEN?

A pszichológusnő az értelmes külsejű nők típusához tartozik. Megfontoltan beszél, csak okosakat akar (szeretne) mondani.

— A magányosságnak főként az emancipáció az oka. Erről határozatok születtek, de a nők nem tudnak vele élni. Két ember kialakuló kapcsolatában alapvető követelmény, hogy az egyiknek többet kell(ene) engednie. Harmincéves kor után azonban az emberek többségénél kialakulnak különféle szokások, rigolyák. A nőknél ez a legrosszabb kor, mert a hozzájuk illő férfiak többsége nős vagy elvált, és gyermektartást fizet.

— *Azért csak akad néhány „megfelelő" férfi, mert sok orvosnő férjhez megy ebben a korban is.*

— Ezeknél az eseteknél nem a férfiak engednek, hanem azok a nők, akik gyereket szeretnének, mert férj nélkül a társadalmi normák miatt ezt nemigen engedhetik meg maguknak. Nagyon kevés olyan orvosnő van, aki gyereket is nevel, feleség is, ugyanakkor

tudományos fokozatokban sem marad el a férfiaktól. Talán ez a magyarázata annak, hogy jelenleg egyetlen nő orvosprofesszorunk van, aki gyereket is nevelt.

— *Könyvek, hetilapok foglalkoznak a társkeresés problémáival. Ezek elvetik a hagyományos „férjfogás" módszereit. Mit kell akkor tenni a nőknek?*

— Amit a ma megkíván tőlük. Semmivel sem vagyunk rosszabbak a szüleinknél, csak a dolgunk nehezebb. A házasság elkerülhetetlen nehézségei közé tartozik, hogy olyan korban élünk, amely nem kedvez a házasságnak. A nő kivívta ugyan a függetlenségét, de most meg kell tanulnia élni is vele. Az új kapcsolatteremtési forma tudománya is megszületett.

— *Ön is ilyen „tudományos alapokon" ismerkedik?*

— Igen.

— *És férjnél van már?*

— Nem.

VÉLEMÉNY III.

A minisztériumi főosztályvezető is ragaszkodik az anonimitáshoz. Teljesítenem kell a kérését, különben csak a *„hivatalos sztereotipiát"* mondaná. Minél jobban belemelegedünk a jelenség következményeinek boncolgatásába — megdöbbentő tények özönét sorolja —, belátom, hogy az ilyen információk, vélemények kiteregetését nem értékelnék *„pozitív nyilatkozat"*-ként a munkahelyén, hiszen ezeket *„szigorúan bizalmas"*-nak kezelik.

— Az orvosi pálya elnőiesedése a hatvanas években kezdődött, amikor hirtelen sok lány került a gimnáziumokba, míg a fiúk inkább technikumba, szakközépiskolába jelentkeztek, mert ott az érettségivel együtt szakmát is szerezhettek. A továbbtanulni szándékozókat műszaki, katonai és agrár pályák felé orientálták, a lányokat pedig a humán területekre irányították. Az akkori oktatáspolitika ezt pozitív tendenciaként értékelte, az emancipáció beteljesedéseként emlegette. Statisztikákkal bizonyították a nők győzelmét, noha rövid idő múltán számtalan konfliktus jelezte: nincs ez így jól! Bár ezernyi példa figyelmeztetett, hogy a kényszerűségből kötött tanárnő és traktorosfiú házassága nem a legideálisabb frigy, az illetékesek elbagatellizálták. Az orvosnőkről akkor jöttek az első *„vészjelek"*, hogy tömegesen kerültek a kisvárosokba, falusi körzetekbe, és a magányérzetüket feloldandó szerként rákaptak az alkoholra, sokan lettek öngyilkosok.

— *Sokan?!*

Kinyitja a dossziét, aztán becsukja. Már-már kimondja az ada-

tokat, de a *„kebelbeliek"* szolidaritása győz: nem válaszol a kérdésre.

— Az ilyen eseteket nem szokás MTI (Magyar Távirati Iroda — H.L.G.) hírként leadni, sőt: illik titkolni, mert nem vetne jó fényt az *„orvostársadalomra"*. Maradjunk annak elemzésénél, hogy kik és miért maradnak egyedül. Főleg a munkás-paraszt szülők gyerekei (hiszen a *„funkci-csemeték"* sorsát már a bölcsődétől egyengetik), vagyis azok a fiatalok, akiknek a diploma önmagában is karriernek számít. Ők csak ennek megszerzésére koncentráltak, és nem vettek figyelembe egy nagyon lényeges tényezőt. Nevezetesen: a többgenerációs értelmiségi családok gyerekeit végzés után ritkán *„száműzik"* az eldugott falvakba, kisvárosokba, oda főleg a protekció nélküliek kerülnek, szépen megideologizált szavak kíséretében: Ott is szükség van orvosra... A betegek mindenütt egyformák... Kapnak kacsalábon forgó palotát... Gyorsan vehetnek autót... stb. Ez mind igaz, de a professzorok lánykáit ilyesmivel nem lehet csábítani, mert mire befejezik az egyetemet, van lakásuk, kocsijuk, klinikusi állásuk — most ne részletezzük a pályázati rendszer kiskapuit —, még a férjnek valót is kinézik nekik. A munkás szülők viszont ritkán adnak a diploma mellé slusszkulcsot, berendezett garzont, ezért a gyerek kénytelen vidékre menni. Aki szakvizsgát akar tenni, az négy évig maradhat valamelyik kórházban — persze nem a fővárosban —, s közben nyomoroghat az orvosszállón vagy albérletben, de utána csak kevesen kapnak ott státuszt. *„Közkatonák"* lesznek, ha nincs patrónusuk. Körülbelül harmincévesek, mikor kikerülnek egy teljesen idegen környezetbe, ahol szinte képtelenség korban, végzettségben hozzájuk illő partnert találni. A férfi orvosoknak könnyű: elveszi az asszisztensét vagy a tanácstitkár butuska lányát, ám az orvosnő nem mehet hozzá következmények nélkül egy *„ekeferkóhoz"*. Ha ezt teszi, vége a tekintélyének, és az életét is elrontotta, hiszen alig akadhat közös témájuk, nem tudnak azonos színvonalon beszélgetni. Mi marad vigaszként, a pohár...

— *Mennyi az alkoholisták száma?*

Bizonytalanul széttárja a kezét, s ezen nem csodálkozom, mert erről nincsenek olyan pontos adatok, mint az önkézzel véget vetett életekről, amelyekből ki tudja, mennyi kezdődött piálással. És ezek a nők nem kísérletezgetnek az öngyilkossággal, nem ijesztésnek szánják: a halálos dózist mindig pontosan adagolják!

— Az iszákosság egyre súlyosabb probléma, mint ahogy az elváltak számának rohamos gyarapodása is. Bár sokan férjhez mennek az egyetem utolsó évében — esetleg utána —, de ha egészségügyi dolgozó a férje, és esetleg keresztbe ügyelnek, alig találkoznak, ki vigyáz a gyerekre, ki mos, főz, takarít... Valamelyik nagyszülő? Ez hosszú távon rossz megoldás. Aki nem orvoshoz megy, ott pedig

az a baj, hogy kevés férfi viseli el sokáig az örökös készenlétet, a gyakori *„hosszú műszakot"*, hiszen a gyógyításban nincs munkaidő. A problémák felsorolásakor nem kerülhetem ki a szakmai oldalt sem. Tételezzük fel, hogy egy osztályon dolgozik tíz orvosnő: ebből kettő gyesen van, ez pótolható, de amikor még három marad otthon váratlanul, mert lázas lett a gyerek, ezt a betegek sínylik meg. A nővérhiány is komoly gond, volt, ahol emiatt be kellett zárni osztályokat, s hová vezet, ha ezt az orvosnők is súlyosbítják?

— *Milyennek tartja a munkájuk színvonalát?*

— Hát... pontosak, precízek, lelkiismeretesek, ám igazán tehetséges kevés akad közöttük. Bár jól dolgoznak, de hiányzik belőlük az ötlet, a kutatási vágy. Legtöbb panasz — a betegek részéről — a modorukra van. Úgy akarnak rendet tartani, tekintélyt szerezni, hogy kiabálnak, káromkodnak. Noha kevésbé lényeges, azért megemlítem: negatív vélemények tömegét hallom az öltözködésükre, a külső megjelenésükre vonatkozólag. Sokan úgy mennek a rendelőbe, kórházba, mintha az színház lenne. Kifestve szemük, szájuk, körmük, lakk csillog hajukon. Legyenek ápoltak, csinosak, de ne tévesszék össze az intézetet a belvárosi korzóval. A másik véglet: amikor farmerosan, csapzottan járnak. Erre ugyan nincs szabály az etikai kódexben, konzervatív sem vagyok, de egy orvosnak a külsejével is nyugalmat, biztonságot kell árasztania magából, különben nem bíznak benne a betegek.

— *Sok baj van az orvosnőkkel: az sem jó, ha magányosak, az sem, ha férjhez mennek! Lát ebből kiutat, tud megoldást?*

— A medicinának szüksége van a nőkre, bizonyos szakterületek specializálódnak, kisebb részlegek alakulnak, ahol kevesebb fizikai megterheléssel, ügyeletek nélkül dolgozhatnak, de nem annyian, mint most vannak. Mielőbb ajánlatos lenne megfordítani az arányt: kétharmad legyen a fiú, s csak tényleg azok a lányok jelentkezzenek, akik a hivatásért minden áldozatra képesek.

EPILÓGUS

A szociográfusi hagyományoknak megfelelően *„körbejártam"* a témát, de egyre inkább azt éreztem, hogy úgy haladok előre, mint az önmagába visszatérő egyenes. Így *„gyógyszert"* sem tudok ajánlani, csupán a figyelmet szeretném felhívni arra, a napjainkra különösen jellemző jelenségre: az emberek elmennek egymás gondjabaja mellett, gyakran csak a külsőségekből ítélnek, következtetnek, saját normáik szerint vélekednek rosszról-jóról. A pályakezdő diplomás nők problémáira számtalanszor *„Magukra vessenek,*

ha olyan igényesek lettek..." — módon reagálnak. Ám alapvetően hibás az a következtetés, hogy illúzióik áldozatai lettek ők, a „*maximális igényük*" miatt nem találnak társat. Joggal merülhet fel a kérdés: miért nem élhetnek úgy az orvosnők, mint a többi nők? Miért kell olyan magatartási formát felvenniük, ami nem azonos az egyéniségükkel? Kinek vagy kiknek a törvényét kell betartaniuk ahhoz, hogy magánéletük miatt ne veszítsék el tekintélyüket a betegek előtt?

Megdöbbentő, hogy mennyire azonos bennük a keserűség, miközben lázadoznak, reménykednek vagy belenyugszanak. S hogy ilyenek lettek, semmiképp nem ők az okai: sorsuk alakulásában jelentős szerepe van a statisztikának, hiszen az egyetemekre mind kevesebb fiút vesznek fel, és közülük később nagyon sokan „*háztartásbelit*" keresnek feleségnek, mintsem egyenrangú partnert. Mit csinálhatnak az egyedülmaradtak? Lázadozásnak nincs értelme, ettől még nem lesznek feleségek, anyák. Belenyugodjanak? Mást nem tehetnek, különösen addig nem, amíg nem változik meg a róluk kialakult rossz szemlélet, a mindenben ítélkezni akaró közvélemény. És addig? Legalább a letargiától kell félteni őket, mert ha magánéletük rendezetlensége negatív módon határozza meg a munka minőségét is, az — különösen az örvosoknál — komoly konfliktusokhoz, netán tragédiákhoz vezethet.

S az sem lehet lényegtelen szempont: mivé lesznek azok a nők, akiknek korán elapad a mosolyuk.

„Harctalan" vagy „arctalan" nemzedék

(Konszolidáltak-e a konszolidációban felnőtt fiatal írók?)

I. FEJEZET

A régi rómaiak mondották, hogy amikor a fegyverek csörögnek, a múzsák hallgatnak. Ez az állítás napjainkra — mint annyi más, örök érvényűnek hitt tétel — megdőlt vagy módosult, hiszen a művészet a hosszú békeidőben is elnémulhat, ellaposodhat, érdektelenné válhat. S ez lényegesen rosszabb, mint a csatazaj okozta kényszerű lant-letétel. Az irodalom különböző területein — vers, dráma, novella, regény stb. — főleg a passzív távoltartás tendenciája tapasztalható világszerte, noha nem akasztották szegre a kardokat, ágyúk is dörögnek, emberek százai halnak meg a frontokon, de ahol nyugalom van, ott a közöny erősödik, megrendülnek a hitek, eszmék. Magyarországon sincs ez másképp, csupán a szellemi élet zavarainak oka szerteágazóbb, mint oly társadalmakban, ahol nem kell rövidebb-hosszabb periódusok után parancsszóra „módosítani" a világképet. A „homo sapiens" ugyan eléggé „rugalmas" lény, képes elveit, a morálról alkotott tételeit pillanatok alatt felrúgni, és annak ellenkezője mellett hitet tenni, dokumentálnia önmagát, hogyan látja a rákényszerített valóságot, ám ettől a tény nem változik. A privatizálás és az ironikus kívülállás egyaránt veszélyes.

Válságban az irodalom! — szajkózzák esztendők óta a hazai sajtóban, különböző táborok fejtik ki véleményüket, hogy miért és mitől neuralgikus pontja ez az otthoni kultúrpolitikának, de a felmerült problémákat végül mindig elkenik, vagy a marxizmusra, a szocializmus eszméire hivatkozva „hivatalból" megoldják. Az érvek — ismét — fantomizálódnak, kávéházi, társaságbeli „dumatémává" egyszerűsödnek, ahol mindenki mindent félreért, és bábeli hangzavarú sztereotípiákra korlátozódó alkotások, laza, ernyedt, fésületlen művek egész sora devalválja anyanyelvünk értékét. *Csordás Gábor* versében olvasni: „Eredj vers légy dotációs / folyóiratban töltelék". S ez nemcsak a harmincévesek nemzedékének érzését kifejező gúnyos fintor. Ha az „arctalannak" titulált generáció jeles tagja ilyen zsurnaliszta igazságként fogalmazza meg a köl-

tői szorongást, ez már fohász, netán apokaliptikus látomás, amiről egy kortársa, a szintén fiatal poéta, *Balogh Attila* így szól: „Jaj, most fülemhez zarándokolnak gyáva ritmusok / számon betolakodnak: énekeltetni magukat!"

Az utóbbi három és fél évtized alatt számos hullámvölgye volt a magyar irodalomnak. A második világháborút átélt, szenvedésekből jócskán kapott tollforgatók a kommunista hatalomátvétel után lelkesen vagy rezignáltan a „szebb jövőt" építve munkálkodtak, de soha nem tudva, hogy ezért Kossuth-díj, esetleg internálás a honorárium. Zsdanov hazai mamelukjai megkövetelték, hogy remekműveket alkossanak, ám ez a személyi kultusz éveiben keveseknek sikerült, különösen nem az „igyekvőknek". Majd az 56-os események forrongó napjai, aztán az önvizsgálat esztendei következtek, amikor a cselekvő részvétel konfliktusait ábrázoló művek egész sora jelent meg. Ki „meakulpázva", mások „odamondogatva" léptek a porondra, de igyekeztek felrázni az országot a letargiából. Igaz, elég sok alkotás az erőviszonyok opportunista felmérésén alapult, így például *Berkesi András* vagy *Dobozy Imre* drámái, de napvilágot láttak *Németh László, Sánta Ferenc, Sarkadi Imre, Illyés Gyula* munkái is.

Szinte valamennyiben a hatalom és az erkölcs kapcsolata, szembeállítása volt a fő koncepció, hogy általában minden politikai szféra amorális, de a diktátorok erőszakosságát nem radikálisan kell legyőzni: olyan magatartást tanúsítsanak a legyőzöttek, amely az elnyomó lelkiismeretét felébreszti. Csakhogy sokféle alku létezik, aminek éppúgy lehet árulás a neve, mint a realitásokat számba vevő kompromisszum vagy ocsmány hazudozás. De ebben a taktikázásban kevesen tudták megőrizni integritásukat, az igaz ügyet képviselni, és inkább elhallgattak vagy a halálba menekültek. Ez a tiszta emberek sorsa-tragédiája! Ám éppen az elvont humanizmus társadalmában jelent gondot a passzív rezisztencia, mert ugyan a letiport forradalom óta azt hangoztatják: „Aki nincs ellenünk, az velünk van!" — de az írók világosan látják, hogy ebben a „megfordított" elvben mekkora a degenerálódás veszélye!

A hatvanas évek közepén ezért az annyiszor megtiport generáció már főleg „mintha" alkotásokkal „igazolta jelenlétét"; a folyóiratok színvonala ellaposodott, a könyvkiadás fuldoklott. Bár az akkor jelentkező új nemzedék tagjainak is bizonytalan volt a közérzete, s noha *Simonffy Andrásnak*, az 1965-ben publikált *Lázadás reggelig* című kötete felcsillantotta a reményt, lesznek folytatói a magyar epikának, az *Elérhetetlen föld* versantológia szerzői, a *„Kilencek"*, a pályakezdő költők lírai sokszínűségét bizonyították, de a kritikai hozsannázás ellenére sem kerültek szinkronba a kultúrpolitika törekvéseivel. Gyorsan kiderült, hogy ezeknek a fiatalok-

nak nincs „megingathatatlan" világnézetük, kételkednek a szocializmusban, sőt: némelyek még Isten nevét sem félik kiejteni szájukon.

Korcs utódok lennének, akiknél terméketlen talajra hullt a magasztos lenini tan, hiába kaptak kék, majd piros nyakkendőt, indíthatták Csillebércen a vonatot, vagy csupán másként értelmezik a „marxi elkötelezettség" fogalmát? Létezik-e egyáltalán „fiatal irodalom", akadnak-e közöttük olyan alkotók, akik az ezredforduló *Nagy Lászlói, Illyés Gyulái, Németh Lászlói, Veres Péterei* lesznek? A kérdés közel sem teoretikus, bár ugyan sok alkotót sorolnak a „fiatal író" kategóriába, de tagjaik között nemzedéknyi távolságok vannak, s hiányzik az a markáns él, amely az „arctalanságból" kivezető utat mutatná. Ez nem azt jelenti, hogy nem is keresik, de a hatalom a mostani huszon- és harmincéveseknek egyetlen lehetőséget engedélyez, nevezetesen: csupán önmagukkal, mint izolált tárggyal foglalkozhatnak. Így az előttük járó generációval való csatározást is csak a dörzsölt és pörzsölt korosztályok vitájának lehet tekinteni.

Soha ennyi fiatal költő! — kiáltoznak a kritikusok, s ezzel egyben arra az álbölcsességre is utalnak, hogy ahol sok a fókavadász, ott kevesebb a jó vers. Valódi probléma lenne, hogy hanyatlik a líra színvonala, vagy csak a régi hagyomány folytatódik: a pályakezdőkön hegyezik tollukat a bírálók, és jósolgatják a veszedelmet. Az kétségtelen, hogy a hajdani irodalmi élet formái felbomlottak, és újak még nem alakultak ki, részben azért, mert — ahogyan *Varga Csaba* fogalmazta az *Életünk 1980/8.* számában publikált vitaanyagban — „ha ez a nemzedék is hozzálátna az okok — legalább — körülszaglásához, mindjárt nem választaná szét a küldetéstudatot és a tisztázótudatot".

A szombathelyi folyóiratban kirobbant polémiában résztvevők azt hangsúlyozták, hogy a mostani pályakezdők a konszolidáció első, igazán konszolidált társasága, s noha a műveltségélményük az átlagot tekintve lényegesen nagyobb, mint az volt elődeiknek, ám az idősebbek írásaiban a valóságélmény kerül előtérbe. Az még lehet poétai kérdés, hogy melyik a jobb, hasznosabb, lehet-e morális érték a bizonytalanság, hiszen Magyarországon a költő mindenkori szerepe a vállalás — volt! Ez a tétel azonban mostanság — néhány embert leszámítva — múlt idejű feladattá módosult, nincsenek *Petőfi Sándorok,* az ilyen népvezérek alakja a történelmi képeskönyvek lapjaira költözött. Ennek ellenére a hatalom a demarkációs vonalat a politika és a művészet között húzza meg. Van ebben némi logika, mert *Illyés Gyula* hasonlatával élve, a kettő kapcsolata olyan, mint a római szekér: ha a két kerék egyforma sebességgel halad, nincs baj, de amikor valamelyik akadozik, nyikorog, bizony

nem lehet előre vágtatni, csak nehézkesen döcögni, ide-oda kanyarogva mehet a kocsi.

Az 1977-ben megjelent *Madárúton* című kötet 45 ifjút mutat be, a hetvenes évek költőinek alkotásaiból ad ízelítőt. Ám ilyen tömegű nemzedéki csoportosuláshoz hasonló a magyar irodalom egyetlen korszakában sem volt. *Könczöl Csaba* a *Mozgó Világ 1980/8.* számában azt elemzi: mire s kinek jó az efféle ékesszóló tanácstalanság, hiszen a majd félszáznyi, költővé avanzsált versíró antológia-karámba terelése közel sem jelenti, hogy most ennyien és ezek lennének a „nemzet lángoszlopai", pontosabban, az itt bemutatott pályakezdők vállalnák e hálátlan szerepet. Legtöbben kihullnak, vagy belemosódnak az irodalmi színtelenségbe, a problémamentes fakóság monotóniájába, s addig panaszolják sérelmeiket, mitizálják önmagukat, míg szinte észrevétlenül beleöregednek az irodalomba.

Tagadhatatlan tény, hogy ez a generáció alig lép túl a versírógép szintjén, bár ez még mindig jobb, mint az ötvenes évek termelési költészete. Az sem vitatható, hogy a különböző viták ellenére nem szerveződtek nemzedéki csoporttá, nincs közös programjuk, s nem csupán „arctalanok", de „harctalanok" is, mert kevesen merik vállalni a rejtőzködés nélküli riposztokat. Belefáradtak volna ily korán — *Kurucz Gyula* szavait idézve — „az önfenntartási küzdelembe, dacba, ügyeskedésbe, útkeresésbe, bizonytalanságba?" Minden bizonnyal, hiszen nincsenek lelket-szellemet megnyugtató műhelyek, s noha ez a társadalom semmiről nem beszélt annyit, mint a közösségi életről, de éppen ennek lehetőségeit nem teremtik meg, ellenkezőleg, ha kell, radikálisan szétvernek minden spontán kezdeményezést. *Tóth Erzsébet* költő panaszolja az *Élet és Irodalom 1980. július 26-i* számában:

„Azt hiszem, nem árulok el titkot, ha kijelentem, hogy nincs most egy asztal vagy akár egy szerkesztőségi előszoba, ahol dicsőség lenne üldögélni, és nincs folyóirat, ahol dicsőség lenne megjelenni. Persze, mindenkinek van néhány ‚jó embere', akihez elmegy az ország másik végébe is egy jó szóért, vagy egyik kocsmából a másikba, de nincs egy fórum, ami a nívót jelentené. S egyúttal — kezdő szerzőnek — az értékelés biztonságát is..."

Tényleg, hová, kihez fordulhat a pályakezdő, aki tanácsot akar kérni, őszinte véleményre kíváncsi? Hol találhatók az írói továbbképzés iskolapadjai? A fiatal kritikusok tanácskozásán, Siklóson, 1979. augusztus 28—29-én, *Margócsy István*, a *Mozgó Világ* munkatársa is kitért erre a problémára, mert azt jól látják otthon, hogy az ellenségeskedések és áskálódások helyett párbeszédre van — lenne — szükség, hiszen enélkül a hazai értelmiség végzetesnek tűnő megosztottsága tovább mélyül. Itt nem a vélemények egy-

bemosásáról van szó, hanem az eltérő nézetek kölcsönös megismeréséről. Többek között ezeket mondotta:

„Az irodalmi életnek kialakult egy formája a nyugat-európai országokban valamikor a XVIII. század első felében, s ez nálunk is meghonosodott a reformkor idején. Az írótársadalom nyitott közösséggé szerveződött, amelybe bárki, bármikor beléphetett. Ez a forma, amely az életmóddal járt együtt, az elmúlt évtizedekben meglazult, felbomlott, eltűnt. Létrejöttek ugyan mesterséges organizációk, rendezvénykeretek, szövetségek, de az írótársadalom kollektív természete nem állt helyre többé: az irodalmi élet atomizálódott, és a mai író izoláltabban él és magányosabban dolgozik, mint az elmúlt másfél évszázadban bármikor. Kire háruljanak a feladatok, amelyeket valamikor az egész írótársadalom közösen oldott meg? A havi normában dolgozó kiadói lektorra? Arra a néhány megszállott költőre, aki szenvedélyesen érdeklődik a fiatalok iránt, és esetenként szárnyai alá veszi őket?"

Ez utóbbi kérdés azért lényeges, mert számtalan konfliktus forrása, hiszen ha valaki netán egy idősebb pályatárs segítségét kéri, arra nyomban rásütik az epigonság bélyegét. A „mester" és „tanítvány" viszony azt jelenti, hogy mások uszályában keres a fiatal röppályát magának, nem körözheti le a csodált elődöt, legfeljebb utolérheti. Ha az utóbbi tizenöt évben jelentkezett költők műveiről publikált kritikákat tüzetesen átolvassuk, majd minden pályakezdőt elemző cikkben találni erre utalásokat. Talán a legelnézőbbek a *„Kilencek"* esetében, róluk még olyan vélemény is megjelent, hogy „alighanem legtöbbet teljesítették idáig nemzedékükből". Az *Akadémiai Kiadó* elindította *Kortársaink* című sorozatban jelent meg a *Fiatal magyar költők 1969—1978* kötet, *Vasy Géza* szerkesztésében, s a harmincegy verselőből nyolcat-tizet emelnek ki a bírálók — joggal!

Ki vitathatná *Nagy Gáspár, Kiss Anna, Rózsa Endre, Utassy József, Veres Miklós, Kiss Benedek, Szepesi Attila* vagy *Petri György* tehetségét, hiszen valamennyien a magyar lírai hagyományt — ha különböző formákban is — viszik tovább, s bár törekednek a megújításra, de nem nélkülözik a népben-nemzetben gondolkodás fontosságát. Míg az utánuk következő első köteteseket már elég kockázatos vállalkozás csoportképbe rendezni, hiszen közérzetüket eltérő motívumok határozzák meg. Az Írószövetség költői szakosztálya 1970-től időről időre fórumot teremt arra, hogy az érdeklődőket közel hozzák a pályakezdőkhöz. 1980. december 16-ig összesen 81-et, míg ezen a vitaesten a következő tíz fiatalt mutatta be *Csűrös Miklós,* kihangsúlyozva, hogy: „Könyveiket olvasva egy gondokkal vívódó, rossz közérzetű generáció életérzésébe kapunk bepillantást, eszményekbe kapaszkodó és kompro-

misszumokat kötő, lázadozó és menekülő, néha hagyományokhoz hű, máskor váratlanul frivol szemléletű húsz- és harmincévesekébe, akiknek ma a legfőbb gondjuk az, hogy az élet és irodalom, a bensőséges kisvilág és tágasság, a hagyomány és a lelemény sokfelé ágazó keresztútjáról indulva helyet keressenek és teremtsenek maguknak a világban."

Balogh Attila, Csordás Gábor, Előd László, Hegyi Gyula, Karácsondi Imre, Katona Judit, Kelemen Lajos, Szervác József, Zalán Tibor és *Zelei Miklós* műveit lapozgatva elsősorban a szenvedélyes hang hiánya a szembetűnő. Sajnálkoznak a kéziratot visszautasító szerkesztőn, merengenek a poéta hatalmán, a mindennapi tíz sorért könyörögnek, a zseniális dilettantizmus mintájává stilizálják Csontváryt, felelevenítik az állami gondozottként végigszenvedett gyerekkori emlékeket, beszélnek a vállonvertek hálás vigyoráról, összekapcsolják az Ábrahám által rakott bibliai máglya és a krematórium füstjét, vagy azt kívánják József Attilának: „Álmodd: már minden nő tied!"

Bár valamennyien igyekeznek önálló hangot találni, saját egyéniségüket kifejező intonációkkal dolgozni, de legtöbbjük verseiben ott találni a hazai és külföldi költők technikáit, módszereit, legyen az *Sylvia Plath, Nagy László, Weöres Sándor, Pilinszky János, Kormos István* vagy a náluk alig idősebb *Bella István* és *Döbrentei Kornél.* Meglelni itt az avantgardot, a hagyományos formájú lírai összegzést, az elégikus hanghordozást, a látomásos lendületet, iróniát és pátoszt, dalszerűséget és gondolatiságot, ám a neomodern újítókedv lanyhulása is észrevehető. Aggasztó ez az önismétlő bizonytalanság, mert ugyan a tehetetlen riadalom görcsös üvöltése is ábrázolhatja e nemzedék hiányérzetét, sóvároghatnak káromkodva is a megváltó szerep után, de amikor ezek mögül nem süt át az ember méltósága, mindez a kor divatját utánzó mesterkélt pesszimizmusnak tűnik, pedig nem az!

Idáig nem említettem, noha ebbe a „csapatba" tartozik *Tóth Erzsébet* is, de róla nehéz röviden beszélni, hiszen az ő lírája — mert nála a szó az életet jelenti — hosszabb és alaposabb elemzést érdemelne. Az *Egy végtelen vers közepe* című kötete méltán lett nagy siker, mert olyan húrokat pengetve dalol a barátságról, szerelemről, évszakokról, hogy ezek a vallomások messze túllépnek a tetszelgő s bölcselkedő szólamokon. Varázslatos könyörgéssel mondja, hogy „megfájdul a világ szíve a harangoktól", míg másutt úgy keres a magány ellen fogódzót: „De add, hogy a kezed nem volt hazugság. Add, és akkor / igazán voltál, akkor elég az eső függönye..."

És lehetne folytatni a sort azokkal, akik az utóbbi esztendőben léptek a porondra: *Bratka László, Ferenc Győző, Lezsák Sándor,*

Kapecz Zsuzsa, Mező Ferenc, Pálinkás György, Rakovszky Zsuzsa és *Várady Szabolcs* neveit jegyzem meg, akik nem teljesen ismeretlenek, hiszen rendszeresen publikáltak idáig is lapokban, folyóiratokban, szerepeltek antológiákban. Ám csak most kerültek sorra a kiadói listán. A pályakezdő költők átlagéletkora Magyarországon 28,6 év, s legalább öt-tíz esztendeje dörömbölnek bebocsátásért, de a kulturális inkubátorokban, szellemi hajtatóházakban nincs korlátlanul hely. Akinek ez fontos, az vár, teheti, hiszen fiatal. Igaz, *Petőfi* huszonhat évesen esett el Segesvárnál, *Csokonai* harmincegy évesen lett végleg hűtlen Lillához, *József Attila* a „krisztusi korban" vetette vonat elé magát, s még *Radnótit* is fel lehetne venni a „kezdőket" tömörítő körbe, mert hivatalosan 35 év a korhatár. De mi legyen a türelmetlen poétákkal? Tegyék azt, amit *Csajka Gábor Cyprian* javasolt az „arctalan vitában": csináljanak antilírát, vagy kapják hátukra a szárnyas lovat, és meg se álljanak a prózáig? De amíg tétovázna ebben a parttalan, meder nélküli zagyva mámorban, ne feledjék a műfajt cserélni akarók, hogy még a Pegazus paripájának sem csak két oldala van, hanem fölül egy homorú rész, amin a bátrabbak nyereg nélkül is ülhetnek, csupán némi kurázsi és — ennek felismerésén túl — tehetség kell hozzá...

II. FEJEZET

A pályakezdő tollforgatók legtöbbje úgy érzi magát, miként Lear király a kallantyúra zárt vára előtt. Tulajdonképpen az övé, mégsem lépheti át a küszöbét. Ám tévedés, sőt: hiba lenne azt hinni, hogy csak a poéták küzdenek kötetekért, elismerésért. Nekik legalább megadatik alkalmanként, hogy egy-egy versüket nyomtatásban látják, így számukra a *„továbbjutás"* problémája a lényeges, míg a drámaíróknak a *„bejutás"* a fontos — mármint szerzőként a színházba. Ez azonban, ha nem is lehetetlen, de iszonyatosan nehéz. „Fiatal drámaírók pedig nincsenek, csak lírikusok és prózaírók!" — vallotta néhány esztendővel ezelőtt *Schwajda György,* aki maga is a sokat ígérő deszkák világa körül toporog, ám ezek a portyák általában eredménytelenek.

A „színháztalan" magyar drámaírásnak nálunk történelmi tradíciója van, hiszen *Csokonai Vitéz Mihály* óta tudjuk, hogy sok szerzőnek előbb pokolra kell szállni — vagy a mennybe menni —, míg lefújják a port műveikről. *Katona József Ziszkája* 166, *Déry Tibor Óriáscsecsemője* 52, *Füst Milán Boldogtalanokja* 38 évet várt a bemutatóra, és lehetne folytatni tovább a múlt és jelen alkotóinak egész garmadát. A *„kiszínházbólítás"* napjainkra annyira jól sikerült, hogy nem csupán a régóta porladó magyar klasszikuso-

kat seprűzik ki esztendők óta a hazai Thália honából, de hiányoznak a pódiumról *Illyés Gyula* vagy *Hubay Miklós* darabjai is. Az utánuk következő nemzedékből — a 40—50 évesek közül — *Csurka István, Szakonyi Károly, Száraz György, Páskándi Géza* lebeg a felszínen, aztán mintha megtorpanna a sor, noha a valóság nem ez, csak a drámai kultúrát korlátozó tendenciák szorítása érezhető. *Keresztury Dezső* a *„Színház" 1981. januári* számában arra figyelmeztet:

„Ha a Nemzeti a legszínvonalasabb korszerű színház kialakulására törve elhanyagolja hivatását, s nem kívánja a magyar tárgyvilágú és szellemű drámaírás elsőrendűen fontos műhelyét fenntartani, olyasmiről mond le, ami fönnállása óta biztosította jól-rosszul, de mégiscsak betöltött vezető szerepét színházi és nemzeti művelődéstörténetünkben."

Gyakorta hangoznak el hasonló jellegű intelmek, ám az igazgatók és dramaturgok minduntalan szembeállítják a *„korszerűt"* és a *„magyar szelleműt"*, s ez az alternatíva olyan kelepce, amibe még a rutintalanok sem sétálnak bele, mert a nyaktörő mutatványra nincs értelme vállalkozni. Különben sincs kire számítani ebben, a nem ritkán bohócszerepre kényszerített drámaírói küzdelemben. A közönség nem segít, hiszen — ahogy ezt *Hubay Miklós* fogalmazta: „Az emberek jó része havonként egyszer kászálódik fel, s megy színházba, de csak azért, mert ott láthatja a képernyőről ismert kedvenceit."

Elméletileg ugyan a teátrum igazi közösségi művészet, ahol gondolatokat fejeznek ki és közvetítenek, egyetértésre vagy vitára serkentenek, ám a szocialista kultúrpolitika éppen ezt nem kedveli.

Magyarországon harminc színház van, ebből tizenkettő Budapesten, s ha most sorra vennénk az utóbbi öt esztendő repertóárjait, elszomorító képet kapnánk. Csak elvétve találkozni mai magyar szerző, különösen fiatal író műveivel. Amennyiben mégis, ott a legenyhébb kritikai visszhang lényege az, hogy a darabok eszmeileg nem elég tiszták, a hazai valóságot egyoldalúan szemlélik, történelmietlenek, nélkülözik az eszményeket, kiábrándult világlátásról tanúskodnak, érzékelhetően beszűrődnek a divatos nyugati életfilozófiák, s ez pesszimizmusban, a kiúttalanság érzésében, az értékek elsatnyulásában nyilvánul meg. És még valami: „Tanúi lehetünk egyfajta sanda politikai célozgatásoknak, olyan kísérleteknek, amely az adott színművet valamiféle demagóg néphatalomellenesség kifejezésére próbálják felhasználni!" — mondja fellebbezhetetlen dörgedelemként az MSZMP KB munkatársa, *Svéd Pál.*

Az biztos, hogy a Marica grófnővel vagy a Csárdáskirálynővel nincs baj, olajozottan megy minden, nem teszik próbára a nézők pszichikai tűrőképességét sokkoló jelenetekkel, de az ilyen „szép

az élet, sose halunk meg" módszer inkább tartozik a tudatos népbutításhoz, mint a művészethez, mert a gondolkodni is akarókat ezzel kirekesztik a Thália épületéből. Hiába dotálják államilag a jegyeket átlagosan nyolcvan forinttal, és vásároltatják fel vállalatokkal, gyárakkal a bérleteket, ezzel csak a „fantomnézők" számát növelik, hiszen az elvileg telt házat jelentő előadásokon — gyakran — néhány ember lézeng. Részben ezért nem tudják a színészek megbízhatóan lemérni munkájuk eredményességét, kudarcát, nincs kirobbanó siker, de látványos bukás sem. Bár a műsorpolitika-szisztéma negatívumaira utal, hogy 1976-ban ötmillió-háromszázezerre volt tehető a színházlátogatók száma, napjainkra ez rohamosan csökkent, de ez még mindig jobb, veszélytelenebb a hatalomnak, mint az esetleg botrányt kavaró drámák bemutatása.

Így aztán a fiatalok vagy legendás csökönyösséggel hordoznak tarsolyukban nem ritkán öt-nyolc darabot, vagy megpróbálják publikálni valahol, de pontosan ez a biztos útja a gyors feledésnek. Pedig mennyi tehetséges író van közöttük: *Spiró György, Czakó Gábor, Ördögh Szilveszter, Balázs József, Munkácsi Miklós, Szentmihályi Szabó Péter, Asperján György, Nádas Péter, Bereményi Géza, Sárospataky István* és — de nincs értelme a névsorolvasásnak, hiszen e nemzedék tagjai közül legalább húszan vannak, akik közeledtére majd mindegyik színház igazgatójában megfagy a naturalista dramaturgia.

A szombathelyi *Életünk* folyóirat 1981 nyarán vitát indított erről a kérdésről, s Vinkó József kezdeményezésére számos fiatal — vagy annak mondott — színikritikus ragadott tollat, így például *Berkes Erzsébet, Szekrényessy Julia, Tarján Tamás, Mészáros Tamás* „szólalt fel", s noha érveléseikben elfogultság nélkül mutattak rá a minden törekvést kalodába szorító gyakorlat zsákutcáira, minden maradt a régiben. Az 1956 utáni konszolidáció teremtette, és máig érvényes, nem változó, illetve saját logikája szerint módosuló politikai szemlélet nem ismeri el, hogy ennek a generációnak az illúzióvesztése, az identitászavara, hiánybetegségei csak passzív helyzetekben ábrázolhatók. Ez nem azt jelenti, hogy megszűntek a cselekvő hős típusok, viszont a dramaturgiai konzervativizmus ragaszkodik a pozitív történelemlátáshoz.

De ha ez a nemzedék úgy cseperedett fel, hogy mire „nagykorúak" lettek, felismerték: nincs lakás, hit, barátok, közösségtudat, szeretet, pusztán a gondok sokasodnak — mit lehet tenni? Darabjaik szereplői is a *„cselekvésnélküliség"* állapotából jutnak el a *„cselekvésképtelenségig,"* ám ez csak a nullától nulláig menetelés, hiszen elveszítették illúzióikat, tudják, nincs hamuban sült pogácsa, nincs felvétel a Fekete seregbe, csupán a „dolgozó nép tömegeit szolgálhatják," de ez olyan nyögvenyelős kényszer, amitől

még a maradék bizalmuk is elrongyolódik. *Vinkó József* azt fejtegeti vitairatában:

„A fiatal drámaírók legjobbjai szinte egyöntetű konoksággal törekszenek önálló, ám történelmileg hiteles világképre, az elszánt és következetes históriai analízisre, lett légyen ez az elemzés kegyetlen vagy akár kegyeletsértő. Ez a konok megismerési düh nem fogadja el a készen kapott évtizedes kliséket; a múlt átértékelésére, korszerű történelemlátásra áhítozik. Néha az az érzésünk, hogy nyelvük nem is eszköz, hanem cél: egy kor és egy nemzedék görbetükre. Műveikben összekeverednek a különböző generációk: a nagyapák boldog békeidőről regélnek, s szemük előtt egybemosódik Ferenc József, Horthy Miklós és Rákosi Mátyás alakja, az apák tudatában a világháború szorongásaira ráépül az ötvenes évek világa, s a személyi kultusz jelszavai a fogyasztói társadalom reklámszövegeivel keverednek, hiszen a történelem úgy hozta, mint *Örkény* figyelmeztet, hogy egyszerre lehetünk hősök és gyilkosok, megbélyegzők és megbélyegzettek, keveset tevők, nagyot álmodók, másokat mentők, magunkat pusztítók, egy időben, egy helyütt és egy személyben: ki merre fordul, aszerint!"

Elméletileg ezért nincs értelme a megszállott moralizálásnak, mert hiába helyezik alkalomadtán az esztétikai érték fölé az etikát, a jelenlegi rezsim „filozófiája" szerint nem a lét függ az igazságtól, hanem fordítva. A léttől függ, hogy mikor mit tekinthetünk valósnak. Ebben a gomolygó füstben senki nem lehet azonos önmagával, nincs olyan példakép, aki vállalható, mindegy tehát, hogy a sorsával kockázó ember hatot vet-e, vagy vakot, a nagy egész annyi csupán: mindig rázza valaki a kockát. *Spiró György* ezt így fogalmazza: „Nincsen igazság, de beletrafáltam; nincs kinek, de megjelentem; valami készül, valami gáz van, valami marhára nincs rendben."

A magyar irodalom történetében ritkaság, hogy egy-egy nemzedéki vagy alkotói csoportosulást olyan népes kritikusi had kövessen, mint napjainkban. Noha a bírálatok objektivitása, színvonala hullámzó, s vannak, akik belátják, hogy nem csupán válságról van szó, inkább az erőgyűjtés, az újrarendeződés időszakát éljük, mások viszont az elszigetelődés, a szellemi-erkölcsi élet erózióját utalnak, a rémületes visszahúzódás vízióját vetítik ki. *Gáll István* a *Valóság 1980/5.* számában napvilágot látott izgalmas esszéjében, nemes gesztussal és okosan mentegeti a fiatalokat, akiknek esetenkénti alanyiságára is elfogadható magyarázatot ad. Ám ezzel elindította azt a lavinát, amely azóta is tart. Az *Élet és Irodalomban Sükösd Mihály* polemizált *„Továbbjutni (ha lehet)..."* címmel arról, hogy miért bizonytalan a pályakezdők közérzete, kik

s milyen szempontok alapján tömörülnek táborba, gettóba, rezervátumba.

De a vitathatatlanul érdekes gondolatok színvonalát erősen rontja, hogy teljesen szubjektív módon viszonyít értékeket, egyiket a másikkal szemben „ex cathedra" állítja. Szerinte a vers a lapok töltelékanyaga, a magyar regényirodalom átlagos fogyasztója műveletlen, mert nem lelte örömét *Esterházy Péter Termelési kisregény*ében, pedig az „leginkább egy, de inkább másfél vagy két nemzedék alapkönyve..." Az efféle kinyilatkoztatott elfogultság jó példája annak, hogyan nem szabad pályakezdőt — merő sznobizmusból — futtatni. Nem a fiatal író tehetségét vitatom, azt is elfogadom, hogy a grófi család ivadékából, aki Tisza Kálmán és Rákosi Mátyás montázs emlékképeivel a háta mögött térben megélte a kitelepítés szörnyűségeit, aztán matematikus, majd „ügyeletes zseni" lett. Számos olyan „harmincéves" alkotót tudnék felsorolni, akik egykori arisztokrata, földbirtokos, katonatiszti család sarjaként már deklasszált gyereknek születtek, s a kastélyokból tyúkólba jelentkeztek át az ötvenes években, de ezt előjogként — éppen a szocializmusban — kihasználni, egyszerre állni kívül és belül, legalább annyira elgondolkodtató hivatkozási alap, mint az, hogy cigány vagyok, a szüleimet elgázosították a nácik, a személyi kultusz éveiben kivégezték az apámat.

Ez önmagában — mint ahogy az életkor is — nem érdem! Persze az írónak szüksége lehet a mítoszra: segesvári kukoricás, szárszói vonatsín, abdai tömegsír stb., ám nem ez minősíti alkotásaik értékét. *Simonffy András Komország katonái* című kollázsregénye nem attól lett kitűnő könyv, hogy a vezérkari tiszt apa vallomásait tartalmazza, *Hajnóczy Péter* sem azért vált jó íróvá, mert ősét kivégezték. Az ilyen „ítélkezések" csak arra jók, hogy az efféle minősítés folytán zseninek kikiáltott férfiak körül táncot lejtsenek a hímszagra izgalomba jövő kékharisnyák, de az ország olvasóit félrevezetik. Kitűnően látja *Bólya Péter,* amikor a vitára a következő véleményt küldte:

„Sükösd Mihály igen jellemző állásfoglalását — a nyájas olvasó ostoba — sokkal károsabbnak tartom, mint az eme állásfoglalások következtében kitenyésző irodalmat. Az irodalmi vadhajtások ugyanis törvényszerűen elhervadnak: néhány vájtfülű sohasem volt képes arra, hogy a fél ország olvasói ízlését tartósan félrevezesse. Ám a Sükösd-elmélet tartós. Más és más nevek alatt, de évtizedek óta él: az ‚igazi irodalom' nevében pajzsra emeli a zavarosságot, az olvashatatlanságot, az ‚ülök és filozofálok'-írásokat. Szándékosan elfelejti: a könyv ősi és megváltoztathatatlan funkciója az, hogy olvassák. S az író feladata nem húszegynéhány ‚szakmabeli' kétes értékű gyönyörködtetése, hanem társadalmi

léptékkel mérhető olvasóközönség művelése, formálása, tájékoztatása és nem utolsósorban szórakoztatása..."

Hogy ez nem valamiféle dühödt kirohanás volt, hanem az utóbbi tíz-tizenöt évben tapasztalható jelenség valós elpanaszolása, bizonyítja az a tény: a most indulók nem azzal foglalják el magukat, hogy írnak, ehelyett mítoszt teremtenek, s véletlenül sem azokat tekintik példaképnek, akiknek munkái követhetők lennének. Ki emlékszik *Császár István: Utazás Jakabbal, Marosi Gyula: Motívumnak jó lesz, Czakó Gábor: Megváltó, Szentgallay Géza: Hosszú távirat* és a *Terep* című könyveire? Az *Isten tenyerén ülünk* antológia is feledésbe merült gyorsan, pedig *Osztojkán Béla, Tar Sándor, Hajnóczy Péter* és *Körmendi Lajos* novellái a rút mozzanatokat, perifériku s témákat nem kuriózumként abszolutizálva, hanem a realitások összefüggéseiben ábrázolták. De a munkásvilág, cigánysors vagy a paraszti lét kínlódásaira nem figyelnek a kritikusok.

Az ötvenes évek irodalompolitikája a valóságfelfedező lendületet a dogmatizmusával torzította el, míg most a mindenen fanyalgás vet gátat az erre irányuló törekvéseknek. Vajon mit csinálna most *Nagy Lajos, Móricz, Mikszáth, Tersánszky,* vagy miért hallgat *Sánta Ferenc,* tért át teljesen a szociográfiára *Moldova György?* Valaminő ügy szolgálata nélkül képtelenség alkotni — vallja *Gáll István* —, mert az írás ítélkezés! Ítélni pedig csak úgy tudunk, ha valamihez viszonyítunk. A hetvenes évek prózái ezért hemzsegnek a memoároktól, de amikor az alkotók Münchausen módjára a saját hajukba kapaszkodva akarják kihúzni magukat a témátlanság bajából, ott a szubjektum látszólagos objektivitása csupán alanyiság és áldokumentarizmus. A líra fölényének hangsúlyozása legalább annyira valótlan, mint a realista próza rugdosása, lekezelése.

Akkora a kuszaság, hogy ebben a „nagy, büdös, sűrű sötétségben" senki nem lát semmit, csak a tébolyító futkosás tapasztalható, a sírás és nevetés egyre megy, s a „civilizáltan" orientációs zűrzavarban csupán az a fontos: megfelelni a „magasabb" igényeknek. „Mint a mókus fenn a fán, az úttörő oly vidám..." — énekelte ez a nemzedék húsz esztendővel ezelőtt, és azóta, ahelyett, hogy kitárulkozott volna, összeszűkült körülöttük a világ. A fiataloktól elvárják, hogy pontos értesüléseik legyenek az utóbbi évtizedek magyar történelméről, ám akik ezt megkövetelik, éppen azok hallgatnak erről mélyen. De lehet-e az élettől elszigetelten irodalmat „csinálni"? Nehezen, mert a teremtő képzelet is csak abból építkezik, amilyen köveket talál hozzá. A „nyersanyagért" főleg a politikusok a felelősek, de ők cinikusan „kiskorúsítják" a pályakezdőket. Amikor 1973-ban megalakították a Fiatal Írók József Attila Körét, a szövetség akkori elnöke, *Dobozy Imre* mondotta: „Tömörüljenek csak a szárnyaink alá, így legalább nem történik semmi!"

Elméletben a közéleti aktivitásra, a valóság elemző feltárására buzdítják ezt az „arctalan nemzedéket", de amint politizálni kezdenek, rögtön a fejükre koppintanak. Szinte törvényszerű, hogy annyian menekülnek az alkohol „boldogtalan szabadságába", lesznek paranoidok, követnek el öngyilkosságot. A szekeret úgy nem lehet húzni, ha olyan félnótás kocsis ül a bakon, aki egyik kezével teljes erővel húzza a gyeplőt, míg a másikkal ostorral ösztökéli gyorsabb tempóra a lovakat. Az azonosságzavar okozta szorongások közepette nem csoda, ha összecsapnak az egyéni és csoportérdekek, nincsenek üstökösök, csak vita és taktikázásból eredő szerepcserék.

Ám ha ezeket a konfliktusokat szabadon, lényegi megalkuvások nélkül küzdhetnék végig, még jót is tenne ennek a korosztálynak, de amikor „demográfiai csoportként" bánnak velük, és a minőségi elv helyett nemzedéki problémákat szítanak mesterségesen, ott a *Csoóri Sándor*-féle elv, hogy a „nemzet legyen közös vállalkozás", kudarcra van ítélve. A fiatal irodalomnak mégis van esélye a továbbjutásra, mert lehet. *Simonffy András* mondotta egy interjúban: *„Egymás mellett élt nálunk Kassák, Ady, József Attila. Zavar ez téged? Egyikük érvényteleníti a másikat? És nem kell egymást feltétlenül szeretni! Csak tudni kell egymást..."*

Élménnyé kell(ene) tenni minden mozzanatot!

(Gondolatok az önismeret hiányáról és a szellemi sivárságról)

I. RÉSZ

Immár tíz esztendeje annak, hogy a fiatal írók kis csoportja elhatározta: olvasótáborokat szerveznek „hátrányos helyzetű" tizenéves gyerekeknek, ahol megkísérlik felkelteni igényüket a művészetek megértésére és befogadására. A kezdeményezés pillanatában — 1972-ben — módszertani és elvi követelményként tűzték maguk elé, hogy az olvasótábor közművelődési, valamint életmódkísérlet legyen, a demokrácia iskolája, a közösségi magatartás próbája. Az első pár évben, az *Olvasó Népért* mozgalom keretében minden a tervek szerint haladt, ám a szocializmust építő társadalmakra oly jellemző módon, ezt az ötletet is intézményesítették, mondván, hogy a SZOT, a KISZ és ki tudná felsorolni, hány szerv és szervezet *„ismerte fel az ebben rejlő lehetőségeket"*. De amint bekapcsolódtak, rohamléptekben kezdett ellaposodni az egész, s lett kipipálandó feladat. Pedig szépen indult. Fél évtizeden át, 1975-től 1980-ig minden nyáron magam is kiscsoportvezető voltam szakmunkástanulók között, ám az egyre inkább sűrűsödő konfliktusok miatt úgy éreztem, nincs értelme a további munkának, hiszen felhígult az egész!

Hogy érthető legyen, mi is az olvasótábor célja, igyekszem folyamatában bemutatni a mozgalom történetének sikereit, kudarcait, gyakran idézve mindazon személyek véleményeiből, akik kezdettől s aktívan vettek részt ebben a missziós tevékenységben. Bár ők is követtek el néha hibákat, estek túlzásokba, nem rajtuk múlt, múlik, hogy mind keserűbben tapasztalják: leáldozóban van az olvasótábor egykor messzire világító, szellemet nyitogató csillaga. Lényegesnek tartom megjegyezni, hogy elemzésemben nem akarok vádolni senkit, csupán a tényeket mondom el: miért nem szabad kampánnyá változtatni egy szépreményű mozgalmat!

Varga Csaba egyike volt az olvasótábor kitalálóinak. A hetvenes évek elején népművelőként dolgozott Hatvan városában, s arról gondolkodott, hogy a nyári szünetben miképpen segíthetné az általános iskolások művelődését. Még pontosan nem tudta, mit

akar, csak annak szüksége fogalmazódott meg benne, hogy intenzív kulturálódási formát kell kitalálni. De újat kezdeni Magyarországon nagyon nehéz, oktalan félelmek állítanak sorompót, kevés a drukker, annál több a gáncsoskodó. Tehát a bevált taktikát alkalmazta: *„keresztbe verni"* a döntésre illetékeseket. Elment az Írószövetség akkori egyik titkárához, *Fábián Zoltánhoz,* kijelentvén, hogy olyan tábort szeretne, ahol a gyerekeket olvasóvá nevelik, s megjegyezte, hogy a tervvel a hatvaniak már egyetértenek, a kísérlethez pénzt is adnak, noha akkor még csak álmodozott erről.

Fábián Zoltán nyomban fellelkesült, támogatását ígérte, s így *Varga Csaba* már azzal ment a városi tanács vezetőihez, hogy az Írószövetség messzemenően segíti az elképzelést, módszertanilag és másképpen is — bár erről alig esett szó —, s ezután a döntés nem lehetett más, mint az, hogy rögtön lásson hozzá az előkészítéshez. Az *első olvasótábort Felsőtárkányban tartották 1972-ben.* A következő években rohamosan sokasodott a számuk, olyannyira, hogy nyaranként szerte az országban hetvennél is több tábort szerveztek. Jelenleg már a százötvennél tartanak. S ezzel elkezdődtek a problémák is.

Noha a mennyiségi növekedés a mozgalom életképes voltát jelezte, ugyanakkor néhány fiatal írót erősen aggasztott a nagyméretű, erőszakolt felduzzasztás. *Veress Miklós* így vélekedett egy interjúban: *„Ott voltam az olvasótáborok bölcsőjénél, ezért talán jogom van azt mondani, hogy néha már úgy érzem: nevetséges több tábort létrehozni. Tíz tábort még el tudnak látni a fiatal írók, esetleg huszat is, de amikor több olvasótábor van, mint ahány fiatal író...?!"*

Kétkedésének komoly alapja volt, ám a közművelődés új formáival szembeni igény akkora méreteket öltött, hogy az ellenkezőket azzal intették le: milyen mozgalom az, amely eleve határt szab önmagának. Ekkorra már a Hazafias Népfront mellé csatlakozott a Művelődési Minisztérium, a Szakszervezetek Országos Tanácsa, a KISZ Központi Bizottsága, az Írószövetség, a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa, a Népművelési Intézet, a Könyvtártudományi- és Módszertani Központ... Nem folytatom. A fejetlenség akkora méreteket öltött, hogy egymásról nem is tudva szerveztek táborokat könyvtárak, művelődési házak, a KISZ járási és megyei bizottságai.

A kavarodást fokozta, hogy az olvasótáborok mintájára szinte észrevétlenül jöttek létre művelődési táborok. Hogy a kettő között mi a különbség? Amíg az előző típus tematikájában az irodalmi művek együttes tanulmányozása, elemzése, értelmezése állt a középpontban, s a kis csoportokat írók, költők és más művészek vezették, de mivel számuk korlátozott lévén, a művelődési táborok

módszertanában áttolódott a hangsúly a természet- és társadalomtudományokra. Kezdetben, a különbözőségek ellenére úgy tűnt, hogy a cél azonos.

Angyal János a *Napjaink 1975 júniusi* számában egyebek között azt írta: *„Mivel kéthetes táborokról van szó, nem konkurrálhatnak az iskolával. Két hét alatt csak a művelődési igényt kelthetik fel, a közösségi együttélés normáit tudatosíthatják, a közösségi magatartás módjaira hívhatják fel a figyelmet, és fogódzót adhatnak a kultúra hordozóinak, a művészetek megértéséhez, tudatos élvezéséhez."*

Vagyis — tehetjük hozzá — akár így, akár úgy nevezik ezeket a táborokat, elméletileg mindenütt arra törekednek, hogy az olvasás megkedveltetésén túl fölkeltsék az igényt az általános, sőt: ami ennél is sokkal több, a közösségi művelődés iránt. S itt a közösségi szón van a hangsúly, hiszen az olvasótábori mozgalom sikere éppen abban gyökeredzett, hogy nyolc-tíz fős csoportokban gyorsabban megnyíltak az amúgy zárkózott, gátlásos fiatalok is, és a jól irányított viták, beszélgetések után mindinkább érezhetővé vált, hogy aktívabbak lettek a kollektívában.

Már a mozgalom indulásakor számos olyan kérdés vetődött fel, amelyek azóta is megnyugtatóan konkrét válasz nélkül „lógnak a levegőben". Például az, hogy mi ebben az új? Hajdan is voltak közösségek, a cserkészektől a KALOT-ig, az olvasóköröktől a munkásdalárdákig, vagy említhetjük a népi kollégiumok hagyományait is, netán Platón, Comenius és Németh László pedagógiai törekvéseit. Az olvasótábor tehát nem új módszereket talált ki, hanem inkább összegyűjtötte és együttesen alkalmazta a régebben már bevált elveket, tematikát.

A másik, ennél sokkal lényegesebb probléma, hogy mit csinál az iskola, a pedagógusok, ha ilyen táborokra van szükség a művelődési igény felkeltéséhez. Már az olvasótábor szóösszetétel is értelmezésbeli zavarokat okozott, karikaturisták élcelődtek: könyvvel a kezükben sétáló gyerekeket, vagy könyvsátrak alatt hasaló srácokat rajzoltak, nem minden alap nélkül. A konfliktus ott kezdődött, hogy a patronálási szerepet vállaló — már említett — szervek vezetői nem látták be, hogy az olvasótábor nem lehet futószalagon gyártott kulturális program, hanem olyan eredeti, megismételhetetlen nevelési helyzet, drámai esemény, amelynek saját atmoszférája, stílusa és sokrétű hatása van.

Akkor kezdett igazán akadozni az egész, amikor a tanárok, védve önmaguk és kollégáik presztizsét, támadni kezdték az alkalmazott szisztémát, s ragaszkodtak a hagyományos tábori rendhez: zászlófelvonás, füttyre tisztelgés, poroszos fegyelem stb. Először, amikor csak fiatal művészek voltak a kiscsoportvezetők, nem men-

tek sokra tiltakozásukkal, már csak azért sem, mert az alkotók többsége pedagógusi diplomával rendelkezett, így volt némi fogalmuk a nevelésről. A gyakorló oktatók mindenekelőtt a *„tekintélyrombolásra"* hivatkoztak. De nézzük csak, mit is vetettek az írók szemére! Varga Csaba olvasótábori téziseiből idézek egy fejezetet annak illusztrálására, miért is haragudtak a pedagógusok annyira a fiatal művészekre.

„Nincs hagyományos tanár-diák viszony. Egyformán olvasótábori tag mindenki. A viszony lényege, hogy a csoportban — a vezető és vezetettek — egyenjogúak, egyenrangúak. A vezető nem oktató, nem tanár, nem kívülálló, hanem inkább barát, kezdeményező, kovászember. Olyan személy, aki folyton kérdez, gondolatokat vált ki, nézeteket szembesít, igyekszik mederben tartani a vitát, de semmiképpen nem úgy, hogy kijelenti: mi a helyzet vagy igazság. A fegyelmezés módszere nem a hivatalos hang, a kiabálás, nem is a burkolt erőszak, hanem a szellem fegyvere, a gondolkodás izgalma, az egyenjogúság gyakorlása, az önmegismerés öröme stb."

Ez az elv — nem győzöm hangsúlyozni — csupán a kezdetben valósulhatott meg, mert amikor már száz fölé emelkedett a táborok száma, a csoportvezetők többsége óhatatlanul tanár lett, s azonnal véget vetettek a fiatal művészek által előidézett „anarchiának". Mind gyakrabban hangzottak el a gerinclágyító mondatok, hogy: *„Gyerekek, aki nem viselkedik rendesen, az szeptemberben megnézheti magát!"* Kétségtelen, ott a demokrácia nyomokban sem lelhető fel, ahol a diákoktól iskolakezdéskor számon kérhetik az olvasótáborban történteket. Az emberi hang hiánya akkora méreteket öltött, hogy sok író ezért szakított a mozgalommal.

Tatán történt 1979-ben: az agyondresszírozott gyerekek annyira féltek, hogy napokig csak vigyázzállásban válaszoltak, vagy minduntalan felugráltak, amikor kérdeztünk tőlük valamit. Görcsös szorongásukat próbáltuk feloldani, megértetni velük, hogy ez nem gyerekmegőrző, ahol muszáj jól viselkedni. Próbálják magukat szabadnak érezni, s önmaguk döntsék el, mi a jó, mi a helytelen. Úgy tűnt, sikerül lehántani róluk a bilincset, de egy este, takarodó után sorra néztük a szobákat, hogy minden rendben van-e, s az egyik fiú, aki még a lányhálóban tartózkodott, annyira megrémült: az ablakon át akart menekülni, és lezuhant a második emeletről. Szerencsére nem halt meg, ám súlyosan sérülten szállítottuk kórházba. A kiirthatatlan reflexszerű félelemnek ez csupán egyetlen példája, noha éppen ez ellen küzdöttük, tág teret adva az őszinteségre alapuló, szabad cselekvéseknek. Itt és ebben is megmutatkozott a teljes önismeret hiánya.

Vitathatatlan, hogy beláthatatlan következményekkel járna, ha szembeállítódnék az olvasótáborok szelleme az iskoláéval, az

alkotóké a pedagógusokéval. Eredmény csakis úgy érhető el, ha egymás munkájára építenek, s bizalmat, baráti segítőkészséget feltételeznek a másik félről. A jó olvasótáborban elébe mennek az önformáló kíváncsiságnak, ám abban a pillanatban zötyögni kezd az egész, ha valami párhuzamot akarnak vonni az iskolai tananyag és a tábor tematikája között. Az olvasótábornak nem is az a feladata, hogy pótolja az év közben meg nem tanult anyagokat, hanem az eszmecsere jellegű beszélgetések, s hagyni, hogy a gyerekek bármilyen képtelenségeket kérdezzenek, és nem szabad leinteni az *„idegesítő"* kíváncsiskodókat. Ugyanakkor nem kell mindent alaposan elmagyarázni, inkább rávezetni őket, hogy maguk keressék és találják is meg kérdéseikre a választ.

Azt kellene elérni, hogy az emberi kultúra termékeit tudják használni, egyéniségükbe beépíteni, s a meglévő ismereteikből rendszert, szintézist teremthessenek. Ám ez a szándék teljességgel illuzórikus, hiszen ehhez az iskolai oktatás semmilyen segítséget nem nyújt. A tantárgyi felosztás eleve elszakít egymástól összetartó tényeket, s elfed fontos összefüggéseket. Már az általános iskolai oktatásban akkora bukfencek vannak, mint például az V. osztályban az egyiptomi s görög-római történelmet tanítják, míg ezzel párhuzamosan a magyar irodalomban a népköltészetet s a János vitézt tárgyalják.

Az *Olvasótábori Kis Trakta* című, 1978-ban megjelent módszertani kötetben publikált interjúban *Varga Csaba* és *Bánlaky Pál* hosszasan polemizál arról, hogyan is lehetne egy optimális olvasótáborban tevékenykedni, s fél évtizedes tapasztalataik alapján milyen hiányosságokat észleltek. Ebből idézek most néhány fejezetet.

— A nevelés azzal kezdődik, hogy a fiatal jogot kap a kultúrára. Csakhogy azok, akik olvasótáborba jönnek, a művelődésben, az egyéniségük kifejlesztésében hátrányos helyzetben vannak. A munkánk így több annál, mint a jog biztosítása.

— Nyilván nem a jogot kell felkínálnunk, hanem azt kezdhetjük megtanítani, hogyan éljenek a meglévő jogaikkal.

— Ezt úgy is mondhatjuk, hogy az olvasótábor — ha jó — egyben társadalmi edzőpálya is. Egyik problémám az, hogy a gyerekek nagyon nehezen tudják önmagukat elhelyezni a világban, önismereti szintjük nagyon alacsony. A másik gond, hogy a mai magyar valóságról hallatlanul töredékes az ismeretük.

— Mert csukott szemmel élnek, nem néznek körül. Ezt látják a szüleiktől. A probléma azonban már nem az urbanizálódás és az elidegenedés kérdése. A fiatalokat nem tanítják meg a differenciált társadalomismeretekre. Mert miféle valóságképet közvetítenek a

tankönyvek is. Steril, konfliktusmentes, eléggé konzervatív értékrendeket tükröznek.

— Nemcsak a felnőttek élnek úgy egymás mellett, hogy nem vitatják meg bajaikat, hanem a fiatalok sem beszélnek gondjaikról. Mi lehet az oka ennek a társadalmi méretű hallgatásnak? Az önismeretnek köze van a műértéshez. Egy gyerek hogyan különböztet meg irodalmi műveket? Csak akkor képes rá, ha ismeri az igazságot, aminek tudatában értékel. De ebben nagyon bizonytalan. A vers vagy novella állításait sokszor kritika nélkül elfogadja, vagyis: a gyerek passzívan befogad. Nemcsak esztétikai, hanem társadalmi értéket vagy nem értéket is. Ezt a passzív hozzáállást tanulják a szülőktől...

— Ha egy olvasótábor sikerül, annak az az eredménye, hogy a korábban megfogalmazott hiányérzet tudatosul. A bizonytalan, rossz közérzettől eljutnak oda, hogy tudják: mi hiányzik. Két hét alatt ezért próbáljuk meg tudatosan kialakítani a közösséget, s ezt a gyerekek is akarják, hiszen ez a primer igényük, az összetartozás tudata.

— Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy olyan ismereteket kell továbbadnunk, amelyekről alig van szó a családban. Sokat kell beszélgetnünk arról, hogy mi az ember, ki az egyéniség, mi az akarat, a hit stb. Ezeknek a fogalmaknak a tartalmáról ugyanis minimális az ismeretük, és képtelenek szembesíteni saját életükkel. A másik tétel az, hogy az olvasótáborban a tudomány vagy a művészet alkotásainak megtárgyalása nem cél. Nem az a feladat, hogy valamelyik tudós vagy író művét alaposan megvitassuk — ha törekszünk is erre —, hanem az: a megismert mű segítségével a gyerek jobban gondolkodjon, és képes legyen az életén javítani.

— Az olvasótábor azonban nem pótiskola akar lenni. Nem közvetít lényegesen több ismeretet, hanem mindenekelőtt a gondolkodásmódot és a magatartást szeretné formálni. Nem is pusztán annyi a cél, hogy a fiatalokat olvasóvá neveljük, hanem inkább az, hogy az olvasás segítségével hogyan kezdhetik el az önépítkezést. Úgy kell szorgalmaznunk az egyéniséggé válást, hogy a gyerek egy pillanatig se érezze azt: kényszerű, unalmas feladatot teljesít. Élménnyé kell tenni minden mozzanatot...

Ám hiába tudják néhányan, mit hogyan kellene, ez általában csupán óhaj marad. Pedig napjainkban különösen fontos a fiatalok olvasóvá nevelése, mert a bővülő információs lehetőségek kényelmessé teszik őket, netán könnyedén ki is mondják: fölösleges az olvasás, hiszen a rádió, televízió tömegével zúdítja rájuk az ismereteket, tudnivalókat. Ez a fajta szemlélet azonban nem más, mint az egyéniség kibontakozásának beszűkítése, az önművelés egyik legfontosabb lehetőségeinek feladása. Egy jó tábor azonban átlendíti

a fiatalokat ezen a szemléletbeli akadályon, s később így vallanak az ott tanultak hasznosságáról:

„Napi nyolc órát töltöttünk szellemi tevékenységgel, egy füzetet telejegyzeteltünk, s mindezt anélkül, hogy feltűnt volna. Akkora lelkesedést keltettek bennünk a bravúros idomárok, a csoportvezető írók, hogy még éjjel is készültünk a másnapi foglalkozásokra. Talán nagyképűen hangzik, de eljutottam odáig, hogy nálam azóta a gondolkodás nem víkend, nem kampány, hanem életforma. Ehhez nyújtott hatalmas segítséget az olvasótábor."

II. RÉSZ

Az elmúlt évtizedben sok ezer diáknak biztosítottak élménydús vagy csalódásokkal teli másfél-két hetet. Az eredményeknek és kudarcoknak egyaránt az az oka, hogy az olvasótáborok szervezésének nincsenek alapszabályai, de gyakran még az alapfeltételek is hiányoznak. Sok helyütt minden évben újra kell kezdeni, meggyőzni az illetékeseket, pénzt és helyet szerezni. Alig van olyan megye, ahol a szervezést és az előkészítést már az előző évben elkezdik, a tábor szerepel a költségvetésben. A koordinálást országosan a Hazafias Népfront végzi, de elsősorban elvi szinten, hiszen pénze alig van. Kéregetni kell a téeszektől, tanácsoktól, és vagy adnak, vagy nem.

Fontos megemlíteni, hogy az építőtáborok fogalma immár negyedszázados hagyománnyal rendelkezik, tehát van tapasztalat a táborszervezésre, csakhogy: kevesen látják be, hogy az olvasótábor is építőtábor. Itt ugyan nem a konkrét fizikai munka ismeretére és szeretetére szoktatják a gyerekeket, hanem a szellemi munka, a gondolkodás megismertetése és szükségletté tétele a cél, tehát itt is muszáj lenne megteremteni a munkafeltételeket. Ahogy nem lehet építőtábort szervezni létra, talicska, szerszámok nélkül, úgy az olvasótáborokban is szükség van — pontosabban: lenne! — könyvekre, lemezjátszókra, filmvetítőkre. Ám gyakran van olvasótábor könyv és újság nélkül, a többi eszközről nem is beszélve.

A hiányosságok közé tartozik még, hogy az előkészítés hanyagságán túl kevés helyütt fordítanak gondot a gyerekek kiválasztására. Elsősorban annak a törekvésnek kellene érvényesülni, hogy a hátrányos helyzetben lévő, de tehetséges, jó képességű fiatalok vegyenek részt a táborban, ezzel is lehetőséget teremtve elmaradásuk pótlására. Ám semmiképpen ne az eminensek jutalomüdülése legyen. Egy példát említek a nemtörődömség bemutatására.

A KISZ Budapesti Bizottsága levélben kérte fel a fővárosi

szakmunkásképző intézetek igazgatóit arra, hogy az iménti szempontok alapján jelöljék ki az arra érdemes diákokat. A válaszok sorra meg is érkeztek a tanulók nevével, címével. Az első táborozási napon közvéleménykutatást tartottunk, s meglepő eredményre jutottunk. A gyerekek döntő többsége azért jött, mert küldték őket, míg mások ugyan önkéntes jelentkezés alapján kerültek a listára, de nem szeretnek olvasni. Így akaratlanul is felmerült a kérdés: a pedagógusok miért hagyták figyelmen kívül, hogy a *„beutaláshoz"* a gondolkodni akarás és a művészeti nevelés során — ha van ilyen — tanúsított fogékonyság az elsődleges. Tévedtek a *„hátrányosság"* megítélésében is, hiszen általában a szociális helyzetből indultak ki, nem pedig a fiatalt körülvevő szűkebb környezet szellemi sivárságából.

Bizonyította ezt az a tény is, hogy minden tanulóval adatlapot töltettünk ki, s azok összegzésekor kiderült: számos családban van autó, tv, rádió, lemezjátszó, magnetofon, ugyanakkor 15—20 könyv található otthon, s azok sem mondhatók irodalmi értékűnek. Akadtak ellenkező példák is. A gyereküket egyedül nevelő, fizikai munkát végző szülők (sok volt ilyen), akiknek a megélhetés sem oly könnyű, gyakrabban vesznek könyvet ajándékba, mint a jobb anyagi helyzetben lévők. Éppen ezért már 1975-ben azt javasoltuk: a jövőben az lenne a praktikus, ha jobban odafigyelnének, amikor a tehetséget és a szociális helyzetből adódó műveltségi elmaradást ítélik meg a pedagógusok, hiszen a kettő kapcsolata esetleges, mi több, az egyik hiánya nem zárja ki a másikat.

Ha már az ellentmondásos helyzeteket feszegetjük, mindenképpen szóvá kell tenni, hogy szép számban akadtak és akadnak olyan vállalatok, szakmunkásképző intézetek, ahonnét csak a saját szabadságuk terhére engedték el a tanulókat. Kétségtelen, a rendelet azt mondja, hogy táborozás céljára szabadság adható, de nem kötelező. Van azonban Magyarországon egy közművelődési törvény, s így hiába a küzdelem az egyik oldalon, ha a másik fél rosszul értelmezi az *„adható"* fogalmát!

Az olvasótábori mozgalmat komolyan vevő szociológusok, írók és fiatal művészek cikkekben, tanulmányokban, felmérésekben igyekeztek bizonyítani saját igazukat, általában eredménytelenül. A már említett, 1978-ban megjelent módszertani kötetben tucatnyi szerző írta meg, mit hogyan kellene tenni, s ők milyen tapasztalatokkal rendelkeztek addigi munkájuk során. A *Havas Katalin, Somorjai Ildikó* és *Bánlaky Pál* trió alapos és őszinte anyagában többek között ez olvasható:

„Az előkészítésnek és a kiválasztásnak nagyon lényeges eleme, hogy a gyerekek az első perctől kezdve valamilyen személyes, nekik szóló érdeklődést véljenek felfedezni az olvasótáborokban lévő fel-

nőttek részéről. A táborokban különböző gyakorlat alakult ki. Sajnos, az esetek többségében a gyerekek teljesen ismeretlenül csöppennek a tábor területére. Utazásuk nem szervezetten, hanem egyénileg történik, egyszerre ott találják magukat egy ismeretlen helyen, már arra is volt példa, hogy az őket fogadó felnőttek még meg sem érkeztek.

A vizsgált 63 tábor közül csak 12-ben szerveztek az előkészítés során előzetes találkozót a majdani táborlakókkal, ismertették a programot, bemutatkoztak a csoportvezetők. Ezután a gyerekek szabadon dönthettek, hogy akarnak-e táborozni, vagy sem, vállalják-e a szellemi többletmunkát, vagy sem. A többiekkel a tábor programját az első találkozáskor ismertették, vagy naponta tudták meg a gyerekek, hogy mi vár rájuk. De akadtak olyan táborok is, ahol a tanulók soha nem tudták, hogy mi következik, hangosbemondók harsogták a gyülekezésre, sorakozásra buzdító jelszavakat, és megkezdődött a ‚ki tudja, kitől' és ‚ki tudja, miről' érdeklődés, természetesen a témára hangolódás nélkül."

Az lenne a természetes, hogy a tábori programokat — jó előre — maguk a csoportvezetők állítanák össze, legalábbis — legyünk engedékenyek — az ő közreműködésükkel történnék annak kialakítása. Ám a valóságban ez koránt sincs így. Ezt főleg a SZOT, a KISZ vagy a megye által kijelölt táborvezetők végzik, különösen nagy súlyt helyezve a marxista-leninista világnézet megerősítésére, mintha politikai szemináriumra jönnének a gyerekek. Tömegével hívják meg a hadaró, sedre beszédű funkcionáriusokat, s így hiába vannak ott az ország legkiválóbb, profi csoportvezetői, a sorozatos előadások miatt legfeljebb felügyelő tanárnak tekinthetik magukat.

De találkozni a másik véglettel is, nevezetesen: a meghívott előadók közül számosan nem jönnek el, és még arra sem érdemesítik a táborvezetőséget, hogy időben lemondják érkezésüket. A gyerekek ülnek, várnak — hiába! Egyszer-kétszer a kiscsoportvezetők rögtönöznek valamit, de a sokadszori átverésnek az a következménye, hogy a meghirdetett előadás kezdetekor üres volt a terem. Senki nem jött el, mert úgyis elmarad a program. S igazuk lett.

Még egy adalék a gondok tömkelegéből. Jogos követelmény lenne, hogy az a szerv, amelyik olvasótábort rendez, pontosan tudja, hogy kik jönnek oda, s annak megfelelően alakítsa ki a tematikát. De az csak keveseknek jut eszébe, hogy át kellene lapozni a tankönyveket, s ily módon is képet kapni arról: milyen irodalmi és művészeti ismereteket ad az iskola a diákoknak. A tantárgyak oktatása ugyanis eléggé ósdi metodikával történik, aminek következtében a magyar nyelv és irodalom, illetve a történelem csupán sablont ad a tanulóknak. Ez viszont nehezíti a művészetek be-

fogadását, megértését, hiszen az iskolákban — kevés kivétellel — mindent egy *„kaptafára"* akarnak húzni.

Ebből következik, hogy a gyerekek gondolkodása logikátlan, noha a kultúra alapjait borzalmasan nehéz valamire való gondolkodás nélkül *„betáplálni"*. Az embernek először is kísérletet kell tennie saját szavai, kijelentései értelmének megállapítására. *(Itt kezdődik a kreativitás!)* Továbbá: minden mű csak akkor van készen, ha a befogadó megérti, ez pedig szellemi erőfeszítést kíván. Ezért aktuális ma is *Németh László* vásárhelyi kísérlete, miszerint: *a tantárgyak között ne legyen határ. Egyszerre kell beszélni egy korszak társadalmáról, technikájáról, csillagászatáról, filozófiájáról, művészetéről stb. Ám nem elcsépelt és unalmas stílusban, „ezeknek ennyi is elég" mentalitással.*

Óriási tévedés azt hinni, hogy a sokat emlegetett hátrányos helyzet a szellemi sivárság szinonímája, s így az olvasótáborba kerülő gyerekeket sem csak az új ismeretekkel lehet lekötni. Attól, hogy nem teljes vagy félanalfabéták, még nagyon sok a pótolnivalójuk, de ezt kizárólag értelemnyitogató párbeszéddel lehet elérni. Egy sokat próbált, rutinos kiscsoportvezető következőképpen fogalmazta meg módszerét:

„Arra törekszünk, hogy a gyerek egyetemességében lássa a világot, mert a világ egységes, törvényei mindenütt működnek. De iszonyúan nehéz rávenni őket a fogalmi gondolkodásra. Nem ikertestvérek ugyan a nyelv és gondolkodás, hiszen gondolkodni lehet színben, formában, hangban is, lehet fogalmat alkotni nem verbálisan is, de azért mégiscsak közeli rokonok, ám a gyerekek nem tudnak beszélni. Ha kérdezünk tőlük valamit, elvörösödnek, elkékülnek, mintha rendőröknek vallanának. Nem tudnak olvasni, beleizzadnak, mire felolvasnak egy szöveget. Nem tudják, mikor volt a Rákóczi szabadságharc — plusz, mínusz 100 év —, hiányoznak a fogalmi gondolkodáshoz szükséges legelemibb ismeretek, képtelenek az általánosításra. Csak olyan sztereotípiákat mondanak például Petőfiről, hogy... szerette a népet... gyűlölte az urakat! Hiányoznak az idősebbek meséi, a családokban megélt történelem, a közelmúlt históriájának teljes ismeretlenségéről panaszkodnak, az elmúlt harminc évről csupán közhelyeket tudnak."

Riasztó és elgondolkodtató tények ezek. Igaz, ilyesmikről nem esik szó az olvasótáborokat dicsőítő cikkekben, televíziós vagy rádiós riportokban. Ott kiemelnek egy-egy látványos poént, mikrofonvégre kapják valamelyik prominens elvtársat, és az ország szájtátva hallgathatja, nézheti, hogy lám, a szocialista társadalom vezetői még ilyesmire is figyelnek. Ez azonban nem az ő érdemük, hanem azoké a festőké, íróké, csillagászoké, zenészeké, akik beépülnek barátként egy közösségbe, és azt próbálják elérni, hogy a gyere-

kek felismerjék: közösség nélkül nincs kultúra sem, mert a kultúra nem egyéb, mint az élet közös gondjairól, rútságáról, szépségéről, helyesről és rosszról együtt gondolkodó csoport. S az ilyen együttgondolkodás meglepő reakciókat válthat ki még az alacsony műveltségi szintű, írni-olvasni nehezen tudó fiatalokból is.

A csobánkai táborban történt, hogy van Isten, nincs Isten vitába bonyolódtak. Két tábor alakult, egyik azokból, akik az iskolának hittek, másik azokból, akik a szüleiknek. Az utóbbiak jóval kevesebben voltak, ám akadt közöttük egy kis „jezsuita" — ahogy később maguk között nevezték a fiút —, aki egyedül felvette a harcot a túlerővel. Akkor sem adta volna meg magát, ha miszlikbe aprítják.

Vagy: Tiszakécskén *Dombay Győző* festőművész csoportja elment a parkba, ahol valódi tank, ágyú és repülőgép állt. S a gyerekek asszociálva *„Ól-Vas-Lak"*-kot csináltak a tankból, habcsókkészítő automatát az ágyúból. Csattogtatták a kallantyúit, ment be a tojás, a porcukor. E játék alatt többet éreztek meg a részvevők a béke szeretetéből, mintha dogmatikus szajkózással előadást tartottak volna nekik.

Czakó Gábor író érdekes beszélgetéssel illusztrálta egy tanulmányában az egyetemes gondolkodtatás hiányát. A Miskolc melletti kékmezei táborban zajlott le a következő beszélgetése egy lánynyal. Az előzményekről annyit, hogy emberről, gyerekről, abortuszról vitáztak. *„Az emberölés bűn?"* — kérdezte Czakó. *„Az"* — felelt a lány. *„A magzat ember?"* — faggatta tovább. *„Ember."* *„Magzatot ölni bűn?"* — folytatta az író. *„Nem!"* — így a lány. *„Látsz ebben valami ellentmondást?"* — érdelődött Czakó. *„Nem!"* — jelentette ki a lány, aki jó bizonyítványt vitt haza a gimnázium harmadik osztályából, apja mérnök.

Az ilyen és ehhez hasonló dialógusok után azonnal rájönnek a fiatal művészek, hogy a parttalan gondolkodásra kell serkenteni a kamaszokat, de egy partot, mégpedig a logikáét muszáj beépíteni a gondolkodásukba. Ám ez kizárólag akkor érhető el, ha ledöntik azt a falat, ami tanítót és tanítottat elválaszt. Csak az a jó olvasótábori módszer, ha együtt játszanak, énekelnek, sőt: bohóckodnak a többiekkel, egyenrangúnak lenni velük. A tekintély úgysem abból ered, hogy elverik-e pingpongban stb. Ha ebből eredne, akkor nincs is. De a pedagógusok pontosan az ilyen közelségtől félnek, megtartják a három lépés határt, attól tartva, különben képtelenek lesznek ott s később az iskolában fegyelmezni.

Különösen a nők rettegnek ettől, márpedig számuk egyre nagyobb lesz. Az 1977-es felmérés szerint a vizsgált 63 táborban lévő 210 csoportvezetőből 137 tartozott a *„gyengébb nemhez"*, ami a népművelő könyvtáros és pedagóguspályák elnőiesedését is tükrözi.

Nézzük tovább az adatokat. A csoportvezetők 56 százaléka vett részt *„hivatalból"* ebben a munkában, tehát gyakorló tanárok, s 20 százaléknyi azoknak a száma, akiket *„felkértek"*, vagyis kötelezték őket arra, hogy *„szívét-lelkét adja"* az olvasótáborba. S végezetül: csupán 8 százalék volt a fiatal művészek aránya. Ha tovább elemeznénk, akkor kiderülne, mekkora baj volt a felkészültséggel, a minőséggel is. Ennek is tulajdonítható, hogy az öntevékeny programok helyett sok tábort *„kultúra-fogyasztó objektumnak"* tekintettek a szervezők, ahová silány műsorú — de olcsó! — haknizó brigádokat és külső előadókat hívtak meg, akik vagy eljöttek, vagy nem.

Pedig némi leleményességgel mennyi mindent lehet csinálni reggeltől késő estig: vetélkedőket, zenével színesített irodalmi műsort, balladák, tréfás népi mondókák feleleventését. Az egyik legkedveltebb *„akármi"* a beszédkészség alakítására, a szellemi éberség fokozására és a nagyobb nyilvánosság előtti szereplés próbálgatására a *„bírósági tárgyalás"*. Ez a módszer kollektív találmány, amelyet először a *rejteki* és a *csobánkai* táborban kísérleteztek ki Varga Csabáék. Először is egy adott téma körül, amiről mindig a gyerekek döntenek, két csoport alakul. Például: a Karamazov testvérek polémiában van egy Jézus és van egy inkvizitor párt. Mindegyik a maga eszméi szerint ír alkotmányt, mindkettőnek vannak rokonszenves és ellenszenves vonásai. A vita nem arra megy ki, hogy valamelyiküknek igaza legyen, hanem hogy mennyire képesek egy eszmét felfogni, szellemileg körüljárni, az ellenkezővel szemben megvédeni.

Van ügyész, aki előre megfogalmazza az expozéját, és a gyerekek — a két párt — könyveket búvva készülnek a tárgyalásra, ami kicsit színház is, nemcsak szellemi csata. A bíróság nem szól közbe, csak a viszonylagos rendre és csendre ügyel. Hagyja, hogy a fiatalok a vitában elindulva az érvek lépcsőin keressék az igazságot. Jól tette-e Szókratész, hogy kiitta a méregpoharat, milyen király volt Mátyás, jó vagy rossz. Előfordult azonban, éppen a kiscsoportvezető tudatlansága, nemtörődömsége miatt, hogy olyan téma került terítékre, ahol az egyik álláspont erkölcsileg negatív, s nem védhető.

Sokat lehet adni, de el is lehet venni! Noha az olvasótáborok csak alkalmi társulások, egybemarkolásra jók, tartós közösségek megteremtésére nem, az elmúlt tíz év tapasztalatai a sűrűsödő problémák ellenére is az bizonyítják: indíttatást adtak az önmegvalósításhoz, cselekvésre lendítette a gyerekeket, akikben felvillant a kíváncsiság, a borzongató ismeretlen utáni vágy, s elkezdett kialakulni a majdani felnőtt egyéniségük tudatváza. Bár a mennyiségi fejlődéssel közel sem tart lépést a minőség, a mozgalom esztendei

alatt rengeteg érték került a felszínre, s kerül is még, ha okosan közelednek a gyerekekhez a csoportvezetők, és értő szavakkal törődnek velük.

Ám a táborozás végeztével sem szabad szem elől téveszteni őket, hiszen akkor nem véget ért, hanem elkezdődött egy folyamat. És ha már intézményesítették is a mozgalmat, legalább ne engedjék elmerevülni. Maradjon meg továbbra is játékos frissesége, a szellemi kalandra, felfedező útra késztető vonzereje. Kívánom, hogy sikerüljön nekik, sikerüljön mindannyiuknak.

„A dadogók rossz prókátorok..."

(Gondolatok a magyar híradó- és dokumentumfilmekről)

Minden második esztendőben tartják Miskolcon a tudományos, katonai, rajz-, valamint a híradó- és dokumentumfilmek fesztiválját, továbbá itt kerülnek vetítésre a pályakezdőket s experimentalistákat csoportosító Balázs Béla Stúdióban készült, ám bemutatásra nem kötelezett produkciók is. A 21. seregszemlén (1981 tavaszán) az 1979—1980-ban készült filmek versengtek, minden korábbinál nagyobb mennyiségben. A programban 19 népszerű-tudományos, 17 animációs, 25 riport-, 10 híradó- és 13 dokumentumfilm, tehát összesen 84 produkció szerepelt, s ez a két esztendő termésének alig egynegyede. A zavarbaejtő bőség alapján azt hihetnénk, hogy a mennyiség és minőség, ha nem is párhuzamosan futva, de valamilyen módon kiegészíti egymást, ám a részt vevő nézőknek, kritikusoknak, hazai s külföldi szakembereknek csalódniuk kellett. Noha akadt néhány valóban értékes alkotás, a lényeget tekintve elmondhatjuk, hogy az utóbbi két esztendőben forgatott filmek bizony — a tematikai sokszínűség ellenére — sematikusak, igazságkimondásuk bátortalan.

Persze ha figyelembe vesszük: mennyi akadályon át vezet az út a közönséghez, a megjelenéshez, akkor érthető, hogy a társadalom gondjainak, bajainak elpanaszolásakor miért olyan sok a bizonytalankodó hang, hamisnak tűnő mondat. A rendezőknek ezernyi korláttal, nehézséggel kell számolni már a készítés folyamán, nem is beszélve a bemutatás utáni sajtóperekről, amit személyiségvédelem címén s jogán indítanak el főleg járási, megyei szintű potentátok. Többek között heves támadások érték *Fehéri Tamást* a *Protokoll szerint* című filmjéért, pedig munkájában nem is konkrét esetekben fogalmazta meg, ami irritálja az állampolgárt: az újkeletű rangkórságot, ki üljön ki mellé, a nagyhatalmú vadásztársaságok zártkörűségét, a protekcionizmust. Vagy említhetjük a *Gulyás fivérek Vannak változások* című produkcióját, amely *Végh Antal* szociográfiája alapján készült: Szabolcs megye egyik parányi falujának, Penészleknek mindennapjait mutatja be kegyetlen őszinteséggel; a denaturált szesztől elhülyülteket, a múlt századbeli állapotokat, a tetűkkel éhezéssel tarkított nyomort. E ritka kivételek-

től eltekint azonban nincs igazi tényfeltárófilm, ezek bemutatását is erősen korlátozzák, gyakran hatalmi szóval betiltják. Így a rendezők, ismerve saját és a hatalom korlátait, csak elvétve vállalják a *„rizikósabb"* témákat, helyette — ha valamiből élni akarnak — a *„központilag meghatározott irányelveknek megfelelően"* dolgoznak, miközben talán a lelkük mélyén azért ott motoszkál az igény, hogy kamerájukkal a maga valóságában örökítsék meg a jelenkori történelmet.

A fesztivál ankétján a bátrabbak közül néhányan megkérdezték a kulturális élet jelen lévő vezetőitől: miért nem készíthetők a közelmúlt történelmével foglalkozó filmek, miért hiányoznak a koncepciós perekkel, az 56-os eseményekkel kapcsolatos témák, pedig ezek sürgősek lennének, hiszen az idő múlásával zsugorodik a még élő tanúk száma. Ám ez az óvatos igényfelvetés alig több félénk árnyékboxolásnál, mert mindannyian tudják, hogy a kényes ötletek megvalósításának már a szándéka is renitenskedésnek számít. A hatalom nem tűri az ellene felhasználható dokumentumokat, neki tetsző, privát történelmet akar, amely minél messzebb kerül nemzeti sorstragédiáink hiteles bemutatásától, letagadva a szívszorítóan dermesztő éveket. Különösen érvényes ez a tétel azokra a híradókra, amiket hetente vetítenek játékfilmek előtt a mozikban. De mivel éppen a *„konstruáltságuk"* miatt roppant unalmasak, sokan készakarva lekésik. A nemrégiben nagy vihart kavart nézőcsalogató reklám — *„Perec van, híradó nincs!"* kitalálóját fegyelmivel bocsátották el munkahelyéről, mondván, a politika számára oly fontos tömegkommunikáció hitelét rontja, noha ő csupán a tömegigénynek megfelelően fogalmazta a hirdetést. Az illetékesek mentalitása azért elgondolkodtató, mert ahelyett, hogy a propagandista érveit meghallgatva, tényleg a nívóra törekednének, és a híradófilm feladatául a pillanat kozmetikázás nélküli tettenérését szorgalmaznák, ezzel szemben azt hirdetik: a stúdióban nem az a fontos, művészileg milyen sikeres a rendező, tehetséges vagy sem, ennél sokkal lényegesebb a politikai tisztánlátás. Aki a tudatalattijában tiltakozik is a *„kényszer"* ellen, de dolgozni is akar, gyakran érzi úgy magát, mint azt az ilyen helyzetről Karinthy Frigyes írja: *„Álmomban két macska voltam, és nem tudtam, hogy melyik vagyok."*

Az utóbbi néhány esztendőben készült híradó- és dokumentumfilmeket nézve akaratlanul is felvetődik a kérdés: amennyiben a jövő nemzedékének ezekből a celluloid szalagra rögzített, manipulált, *„retusált"* kordokumentumok alapján kell képet alkotni a XX. század hetvenes éveiről, tudják-e majd, hogy nemcsak magyar űrhajós járt a világűrben, hanem rengetegen tekintették Csáki szalmájának a köztulajdont, különböző szintű vezetők éltek vissza

sorozatosan, büntetlenül hatalmukkal, milliókat érő találmányok maradtak asztalfiókokban, és a feszítettnek kikiáltott lakásépítések ellenére csalódók ezrei vártak éveken át kulturált otthonra. A tartalom *„súlytalansága"* mellett — pár bicskanyitogató produkciót leszámítva — súlyos gond még a kifejezésbeli hanyagság. Nem is az a baj, hogy sok a hadaró, raccsoló szereplő, ez a híradó- és dokumentumfilmekben kikerülhetetlen probléma, ám egyre kevesebb az a rendező — főleg a fiatalok között —, aki igényli a szépen artikulált mondatokat, normális hangsúlyt. Ennek a pongyolaságnak a térhódítása — *„Nem a beszéd a fontos, hanem amit mondanak!"* —, megideologizálása azért veszélyes, mert a sedre szövegű emberek anyanyelvünket csúfolják ki.

A magyar híradó- és dokumentumfilmek sorsát, színvonalának alakulását figyelemmel kísérők régóta találgatják: napjainkban miért nincs olyan szókimondóan harcos csapata a pályakezdőknek, mint volt annó *Kósa Ferenc* nemzedékének: *Sára Sándor, Magyar József, Kovács András* stb. Bár az őket követő generációban még akad néhány, a szociográfiára érzékeny rendező, mint például *Dárday István, Szalai György, Vitézy László, Schiffer Pál,* a *Gyöngyössy—Kabay duó,* vagy a náluk alig fiatalabb *Gulyás testvérek,* de aztán senki. A Balázs Béla Stúdiónak éppen az lenne a feladata, hogy teret adjon a valóság iránt érdeklődőknek. Ez persze nem azt jelenti, hogy a mostani generációban nincsenek tehetségesek, vannak, máris figyelemreméltó alkotásokkal jelentkezett *Xantus János, Székely Orsolya* és a három András: *Matkócsik, Sólyom, Surányi* — de műfajuk inkább kísérletező, mintsem társadalomközpontú. Kétségtelen: a művészek ma főleg az experimentalizmussal szimpatizálnak, új formákat, tartalmat keresnek, ám ez miért azonos a népi, nemzeti problémáinktól való elfordulással? Tudom, gúzsba kötve nehéz táncolni, de próbálkozás nélkül feladni — különösen azoknak, akiket tehetséggel áldott meg a sors —, enyhén szólva is erkölcstelenség. Emlékezniük kellene Petőfi örökre igaz versének soraira: *„Habár fölül a gálya, alul a víznek árja, azért a víz az úr!"*

Minden rendezőtől joggal várná el a néző, hogy a beleszólás igényével készítse filmjét, és az ne csupán *„hiteles"*, hanem *„igaz"* is legyen. Ám a rutinos publicisztikák szintjén, amelyben egy-egy pillanatra felszikrázik valami, az elkészült produkciók számához képest kevés lép túl, és ha néha irritálnak is a képsorok, addig esztétizálgatnak finomkodva, míg a hangulati, képi hatás oltárán feláldozódik az igazság. Nem elég lelkiismeretesen körbejárni a témát, aztán felszínes közhelymegállapításokkal eljutni a különlegesnek, bátornak vélt mondanivalóig. Az ilyen hitelesség annyit sem ér,

mint Fellini Rómájában az esőgéppel kreált zápor, hiszen az legalább túllép a fikciós fotókópiaszerűség hangulatán.

Érdemes lenne az alkotóknak megszívlelni *Tadeusz Makarczinski* tanácsát, miszerint: *„Az a film, amely csupán a képzelet üres játéka, bizonnyal nem fog bevonulni a filmművészet történetébe, de szintúgy az a mű sem, amely ugyan helyes és haladó tartalmat hordoz, de azt ügyetlenül, gyáván beszéli el. Egy dadogó még a legjobb ügynek is csak rossz prókátora lehet!"*

Négy-öt elvtárs összehajol...

(Gondolatok a magyarországi tájékoztatás helyzetéről)

„Te jól tudod, a költő sose lódit:
Az igazat mondd, ne csak a valódit!"
(József Attila)

I. FEJEZET

A Magyar Rádió és Televízió Tömegkommunikációs Kutatóközpontja negyedévenként folyóiratot jelentet meg JEL-KÉP címmel. Az 1981/3. számában érdekes vitát lehetett olvasni arról, hogy a szerkesztők és riporterek miképp vélekednek az elkötelezettségről, valamint az objektivitásról. De mivel e két fogalom nem ugyanazt jelentő rokon érzés, gyakran okoz dilemmát az újságíróknak, hiszen a valóságot és a pártszerűséget szigorúan egymásba építve muszáj alkalmazniuk a mindennapi munkájuk során. Éppen ezért keletkezik szakadék az igazi tények, s a tömeg- és telekommunikációs eszközökben bemutatottak, elmondottak között. Ám aki e kettősséget mérlegeli, az érdekviszonyok bonyolult problémájával találja magát szemben, mert noha a kommunista újságíróknak az össztársadalmi érdek prókátorainak kell lenniük, ennek gyakorlati megvalósítása napjainkban mind bonyolultabb feladat.

A folyóiratban közölt kerekasztal-beszélgetés szövegét olvasva a magyar tájékoztatás dzsumbuját nem ismerők netán meg is lepődnek a neves riporterek szókimondó bátorságán, de ne feledjük, hogy lévén mindannyian tagjai a pártnak, ez az önkritikus polemizálgatás alig több paródikus színjátéknál, amelyre már számtalan példa volt az elmúlt három és fél évtizedben. *„Egymás között vagyunk, elvtársak!"* alapon bírálják magukat, tevékenységük buktatóit, ám a totalitárius egypártrendszer szigorú törvényei szerint, vagyis: az évenként meghirdetett újabb irányvonalat mindig támogatják; ha kell, megtagadják tegnapi tetteiket, s marxi-lenini idézeteket pufogtatva bizonygatják elkötelezettségüket. Ezt azért fontos tudni, mert az ilyen tájékoztatást mindig az osztályszempontúság, s nem az objektív valóság jellemzi. Az információkat többen, erősen szelektálják, és úgy igyekeznek befolyásolni a lakosságot,

hogy a lényeget elhallgatják, eltorzítják. Ám a rádiós, televíziós műhelygondok pontosan abból adódnak napjainkban, hogy ma már egyre kevésbé lehet *„kiskorúként"* kezelni az embereket, hiszen a tömeg- és telekommunikáció monopolhelyzete megszűnőben van. Sokan utaznak nyugatra, nemcsak a hazai televíziós, rádiós állomások adásait lehet fogni, különböző *„burzsoának"* titulált újságok, magazinok vásárolhatók, illetve kézről kézre adva olvashatók. Az elszigeteltség oldódása új módszereket igényelne a tájékoztatás vezetőitől, munkatársaitól, de még mindig görcsösen ragaszkodnak a sikerközpontú propagandához, nem ismerik el, hogy kezd bealkonyulni a teleológikus pártosság hirdetésének, nevezetesen annak, hogy: *„Történjék bármi is, ami számunkra nem kedvező, a világ úgyis a szocializmus, a kommunizmus felé halad!"* Ezen a messianisztikus badarságon csupán nevetni lehet, mert politikai, történelmi garanciák nélkül állítja egy absztrakt tétel győzelmét.

De a hitbeli megingás már kezdi éreztetni hatását, hiszen még a Moszkva-hű újságírók közül is számosan felvetették: mi mellett legyenek elkötelezettek? A párt mindenkori politikája mellett általánosságban-e, vagy minden kisebb-nagyobb ügyben? A szocializmus mellett, netán a valóság megismerésének marxista módszere mellett? Ezekre a dilemmákra azonban képtelenek konkrét választ adni az illetékesek, s helyette a kérdéseket szkeptikusnak minősítették, illetve azt felelték, hogy a riportereknek az össztársadalmi érdeket kell képviselniök. Ez rendben is lenne, de azt már nem magyarázták el: hogyan is határozható meg az össztársadalmi érdek fogalma. Néhány zsurnalista — igaz, tétovázva — arról érdeklődött: a rendszer miért úgy kéri mindig saját politikájának támogatását a tömeg- és telekommunikációs dolgozóktól, hogy az információk gyakran nem fedik a valóságot? Ennek felvetése különösen azért indokolt, mert ha az elkötelezettség és objektivitás csak egymás rovására történhet, előbb-utóbb senki nem figyel rájuk, hitelüket veszítik, s az igazban is kételkednek a nézők, hallgatók.

A rádióban és televízióban számtalan szűrőn mennek át adás előtt az anyagok, gondosan ügyelve arra, hogy, mint valaki mondotta: *„Olyan égbekiáltó dolgok ne hangozhassanak el, amelyek a szocializmus alapjait, vagy fontos politikai célkitűzéseit veszélyeztetik, keresztezik!"* Ezek szerint az objektivitás és elkötelezettség mégsem két külön fogalom, hiszen a programot a párt s a kormány illetékesei szabják meg: az információk inkább elvontak legyenek, és konfliktusmentesek, mintsem katarzist kiváltók. Az ilyen együgyű tájékoztatási szisztéma miatt van annyi közepes és silány riport, mert *„csak baj ne legyen"* szempontok figyelembevételével dolgoznak az újságírók. De ez újabb probléma forrása: lehet-e minőség nélküli elkötelezettség? A válasz erre kizárólag az, hogy *nem!*

Ajánlatos volna a tömeg- és telekommunikációs eszközök vezetőinek a valóság definiálásakor is kézbe venni Lenin azon kötetét, amelyben azt írja: *„Az abszolút igazság a tényigazság. Csak az lehet pártos, aki a valóságot mint mozgásban lévő, dinamikus egészet tükrözi!"*

E rövid bevezető után most az eszmecsere néhány részvevőjének — a fentiek figyelembevétele szerint értelmezendő — *„önkritikus"* véleményeiből idézünk: hogyan is látják az objektivitásnak és elkötelezettségnek azt a párhuzamát, fedését, amely a mai magyar tájékoztatáspolitikát jellemzi?

Dr. Kiss Kálmán: „Nehéz ma ezekben a kérdésekben gyakorlatias állást foglalni. Rendkívül bonyolult dolog véleményt mondani arról, hogyan nyilvánul meg munkánkban az objektivitás, a pártosság, az elkötelezettség. Meggyőződésem, hogy napjainkban a korábbi megfogalmazásaink egy részét át kell értékelni, s egyszerűen azért, mert a mai magyar valóság megváltozott, mint ahogy a bennünket körülvevő világ is. Az értékrend — a tudat különböző szféráiban — átalakult, s a gazdasági modellünk is egészen más lett, mint azt 25—30 éve elképzeltük. A nemzetközi munkásmozgalomban olyan problémák jelentkeztek, amelyeket valamikor elképzelhetetlennek tartottunk. Az elkötelezettségről szólva: szerintem ez azt is jelenti, hogy odakötöm magam valami mellé, s vállalom az egységet jóban-rosszban. Előfordulhat, hogy Faust módjára felsóhajtunk időként: Két lélek lakik az én keblemben!, de a kommunistáknak az a feladata, hogy kételkedéseiket az elvtársaikkal vitassák meg, és ne vigyék ki a gyakorlati munkába. Amikor az objektivitásról beszélünk, akkor nem egyszerűen tudomásulvételről van szó, hanem arról, hogy a tényeket megpróbáljuk valamilyen formában befolyásolni, megváltoztatni."

Bakony Péter: „A munkatársak kiválasztása kádermunka. Olyan embereket kell alkalmazni, akik hajlandók a véleményirányító képességüket erősíteni, s felismerni, mit is jelent az össztársadalmi érdek. Biztos, hogy a mai részérdek holnap nem lesz össztársadalmi érdek, vagy fordítva. A tudatosság, okos elkötelezettség a forrása, feltétele az átértékelés képességének. Kétségtelen, az össztársadalmi érdek szempontjából számottevő tényeket sikkasztunk el, de ennél is gyakrabban hallgatunk a kisebb igazságokról, ám ezzel apróban vesztegetjük el az objektivitásunk hitelét. Nagy segítséget jelentene valamiféle jövőkép, de egyelőre csak a békevágyunk és a 31 forintos napidíj a biztos. Lényeges kérdés, hogy adjunk-e teret a nyugtalanító nézeteknek? Itt nem a szocializmus kétségbevonásáról van szó, hanem különböző elvek köré csoportosuló ellentétekről. Vannak, akiket birizgál a tények kimondása, de legtöbben félnek ezektől. Tudunk kiváló burzsoá újságírókról, akik

briliánsak a saját eszméik, gyakorlati politikájuk védelmében, de hány hasonló erőkifejtésre képes kollégát ismerünk a hazai porondról? Keveset! Pedig a minőség igen nagy befolyással bír az elkötelezettségre."

Csapó György: „Az elkötelezettséget maga a rádió és a televízió képviseli, ám ez nem kívánható minden munkatársától. Gondoskodunk viszont arról — szerkesztők lévén —, hogy ne lehessen permanensen a rádió és televízió elkötelezettségével ellentétes anyagokat sugározni. Annak tényével azonban szembe kell néznünk, hogy vannak, akik nem helyeslik a szocializmust. Kérdéses: mi legyen velük? Fojtsuk beléjük a szót, és teljesen voluntarista alapon hirdessük azt, hogy egy emberként mögöttünk állnak? Ez már elmúlt, senki nem kívánja, s nem is hinnék el. Ha viszont szót adunk nekik, kényszerítjük őket arra, hogy hazudjanak? Helytelen volna. Szerintem a társadalmi bázisunk csak gazdagodik azzal, ha elmondhatják véleményüket, mert hiszem, hogy képesek vagyunk szembeszállni, vitatkozni ezekkel a nézetekkel. Itt mindig voltak emberek, akik nem engedték, hogy a rádió és televízió téves vonalra fusson. Azoknál a műsoroknál, amelyeket felsőbb helyről kifogásoltak, ott sem az volt a baj, hogy az illető ellenséges hangot ütött meg, hanem minőségileg rosszul fogta meg a témát, tehát gyenge riportot csinált."

Dr. Gálik Mihály: „A gyakorlati műsorkészítőnek legtöbbször nem az a gondja, hogy két lélek lakozik benne; van, amikor több is. Inkább az a kérdéses: az állami intézkedések mellett legyen elkötelezett a riporter, vagy pedig az eszme mellett? Ez a kettő nem mindig azonos. Engem soha nem azért vonnak felelősségre, mert baj van az eszme iránti elkötelezettségemmel. Amikor csinálok egy műsort, s az beleütközik valami állami intézkedésbe, szememre vetik, hogy nem vagyok elkötelezett, mert nem értek vele egyet. Sajnos, akik bennünket magasabb szintről irányítanak, gyakran másképp látják a dolgokat, azt, amit a műsorkészítő feszeget. A másik nagy probléma, hogy az emberek fejébe a vágyak szintjén betápláltuk a tankönyv-szocializmust, ugyanakkor napról napra az aránytalanságokban, tervszerűtlenségekben élünk. Ennek a dialektikája a tankönyvekben egyáltalán nem tükröződik, s ezt a hallgatók a fejünkhöz vágják: miért nem úgy van, ahogy a tankönyvekben írják? Muszáj elismernünk, hogy van tankönyv-szocializmus és vele szemben a létező szocializmus."

Barát József: „Az utóbbi időben elhatalmasodott rajtam egy tünet. Időnként megszólal bennem egy hang, és azt mondja: ‚Most ne foglalj állást!' Miért? Szép dolog a jelenlegi valósággal szemben elkötelezettnek lenni, de amikor az ember ezt teszi, menthetetlenül apológiába esik. Hasonlóan ideális a jövő iránt elkötelezettnek

lenni, ám erről a jövőről a szakemberek sem tudják pontosan, hogy mit várhatunk tőle, képtelenek vagyunk hosszú távú terveket készíteni, nem tudjuk elképzelni a megvalósult kommunizmus életmódját. Aki ezeket a problémákat elhallgatja, vagy erre utasít, azt hiszem, gonosz ember, mert a gondok megoldásában az segít, ha azokat feltárjuk, megfogalmazzuk. Ne próbáljunk a nehézségekre olyan válaszokat adni, amik egyszer már beváltak, de eljárt felettük az idő. Színre léptek új korosztályok, és nekik már nem lehet ugyanazt a választ adni. Szívesen beültetném néha az ifjúsági műsorokkal foglalkozó műsorelemzőket a fiatalok közé, ahol tapasztalhatnák, mennyire nem fogadják el a mai tizen- és huszonévesek azokat a feleleteket, amelyeket hajdan ez a korosztály elfogadott. Pedig válaszolni kell, de nem úgy, mint néhányan teszik, akik sokkal elegánsabban hazudnak, mint ahogy mások igazat mondanak. A mostani fiataloknak nem fújták pirosra arcukat a fényes szelek, nem látták folyamatosan az új fényű hajnal hasadását, hiányzik az életükből minden olyan történelmi sorsforduló, ami polarizálhatta volna őket. Számukra nem az vetődik fel alternatívaként, hogy szocializmus vagy nem, de ez azt is jelenti: gyakran maradnak iránytű nélkül. Például akkor, amikor azt érzik, hogy saját történelmüket egyszerűen elsikkasztották tőlük, az 50-es, 60-as évekről ködös elképzeléseik vannak. Joggal hiszik néha, hogy tulajdonképpen emberi érdekekhez kötődik a közelmúltunk letagadása."

Bárdosi Pál: „A mi rádiónk és televíziónk büszkén vallja társadalmi elkötelezettségét, ami derék dolog. Mellesleg vállalja a közönség kiszolgálását is, ami szintén dicséretes. Ám mi van akkor, ha a kettő ellentmondásba kerül? A közönség iránti elkötelezettség itt is paradox: nem sokat ér, ha az emberek nem ismerik fel. Abban kételkedem, hogy a riportereknek százszázalékig elkötelezettnek kell lenniük. Nálunk létezik egyfajta gerjesztett magatartás: sokan meghallanak valamit, belelovalják magukat, az eredeti információt messze túllihegik, mintha állandóan a hűségüket, alkalmasságukat akarnák bizonyítani. Mérhetetlen károkat okoz ez a deklarált harag, ami úgy kitör egyesekből, hogy lehetetlenné tesz mindenfajta racionális vitát. Ezzel az elkötelezettséggel semmit nem lehet kezdeni, kivédhetetlen, s ezért nem szívlelem. Korunkra jellemző a szavak és fogalmak nagyfokú kopása, a szavahihetőségi válság, az elméletnek és gyakorlatnak minduntalan felmerülő kettőssége is. Erre az idősebbek az ötvenes évek voluntarizmusa, a feketét fehérrel keverő tudatos tevékenysége miatt roppant érzékenyek. A fiatalabbak pedig már nem fogadják el csupán a tekintélyt, a hozzáértés látszatát keltő szituációkat. Ez ma nem elég a véleményünk elhitetéséhez, legfeljebb az elfogadtatásához, ami nem ugyanaz."

Idáig az idézetek. Jóhiszeműen elemezve a hozzászólásokat,

feltételezhető: ha a tájékoztatás irányítói is odafigyelnek az elhangzottakra, talán engednek a merevségből. Csak az a baj, hogy amit a vitából a JEL-KÉP című folyóiratban közreadtak, erősen zanzásított változat, hiszen mint a bevezetőben is írják: *„A pártbizottság és a műsorpolitikai munkabizottság ülésén készített jegyzőkönyvet rövidítve lehet olvasni."* Ám ebből a rövid közleményből is leszűrhető, hogy kritizálni még mindig csak belülről lehet, minden értelemben. A szerkesztői koncepciót nem az objektivitás, hanem a *„jó ez nekünk"* vagy *„rossz ez nekünk"* szisztéma határozza meg, s aki ezzel nem ért egyet, arra gyorsan ráfogják, hogy cinikus, közönyös, bizalmatlan.

De mi legyen azokkal a riporterekkel, akik szocialista meggyőződésűek, politikailag képzettek, ugyanakkor nagy empátiával érzékelik a nézők-hallgatók várakozását is? Képesek-e a kettőt egy fázisban tartani, s ha igen, meddig? Ez azért lényeges kérdés, mert értelmiségiek lévén, tudják, hogy a politikai döntések alternatívákon alapulnak, s elemi fokon még korrigálhatók a tévedések — önkritika kell csak hozzá —, ám magasabb szintű tevékenységnél már bonyolultabb, esetenként tragikus, hiszen nem lehet állandóan szembefordulni saját életművükkel. Elérkezett a pillanat, amikor félni kezdenek a szorosan vett elkötelezettségtől, mert felismerték dinamikus jellegű, ellentmondásokkal teli voltát, amely katarzist kelt, mivel ellenkező természetű igazságok ütköznek meg benne, s gyakran olyasmik egyeztetésére kényszerít, ami lehetetlen. Az ilyen elkötelezettség tudathasadáshoz vezethet, s jelen esetben nem csupán a riportereknél, Ennél sokkal lényegesebb, hogy milliókat vezetnek félre, csapnak be, mert a diktatúra parancsa az elkötelezettség fogalmát a *„vállalom, nem vállalom"* dilemmájára egyszerűsíti. Ám ez soha nem a nép, mindig a párt szolgálata!

Közel tíz esztendeje az újságíró iskolában úgy tanították nekem az objektivitás fogalmát, hogy az nem más, mint a tömeg- és telekommunikációs eszközökben bemutatott és a tényleges valóság közötti megfelelés. Hiába kértem, magyarázzák el kicsit részletesebben, mert ez eléggé kacifántos megfogalmazás, ilyenkor mindig az ügy szolgálatát emlegették. Mit tegyen hát akkor a zsurnaliszta, ha a valóságot — a tőle függetlenül létező tényt — akarja bemutatni, de arra kényszerítik, hogy ezt magyarázataival befolyásolja, magyarul: hazudjék. Taktikáznia kell akkor is, amikor párttagot, különösen magasabb funkcióban lévőt állít pellengérre. Ilyenkor jön a szokásos blabla, hiszen név szerint nem kritizálhat. Helyette azt mondja: *„Akadnak még vezetők... A felelős pozícióban lévők közül is számosan elkövettek hibákat... Többen visszaéltek hatalmukkal... stb."* Az állampolgárok meg dühöngenek azon, hogy az elvtársak mindig anonimok maradnak, amikor galibát csinálnak,

bezzeg akik nem tagjai a pártnak, már bírói ítélet előtt meghurcolják őket. Tehát a kritika fogalmának is sajátosan árnyalt értelmezése van a kommunista tájékoztatáspolitikában.

A bírálat kritériuma nem feltétlenül az objektivitás, hanem az úgynevezett pártos taktika és stratégia. A zsurnalisztáknak ezt így tanítják: *„A kritikus amikor kiválasztja, hogy miről ír, beszél, gondoljon arra, hogy milyen körben kerül ez nyilvánosságra. Az adott politikai szituációban mindig fel kell tennie magának a kérdést: Kinek használok vele?"* Hogy ezzel a vitával s közreadásával mi volt a cél, arra több magyarázatot is lehet találni. Mindenesetre elgondolkodtató jelenség, ha a pártbizottság kezdeményezésére kezdik firtatni az elkötelezettség tágabb fogalmát, és hagyják kimondani, hogy ez napjainkban nem csupán a párt, a hatalom, hanem a közönség szolgálata is. Igaz, arra a kérdésre, hogy melyik közönségé, és milyen szolgálata, most sem feleltek.

II. FEJEZET

A magyar rádió riporterei és vezető szerkesztői után a televízió munkatársai kértek szót, elmondva: hogyan látják ők a tájékoztatással foglalkozók kétarcúságát, szakmai buktatóit. Véleményeiket olvasva különösen az a meglepő: a szerzők nagy lelkiismereti konfliktussal küzdve vívódnak, hogy feladatuk teljesítése során, amikor őszintén szeretnék kimondani véleményüket, elkötelezettek is legyenek, ugyanakkor ne kelljen szembefordulni önmagukkal. Természetesen nem mindenki cselekszik így, ez a ritkább, hiszen még mindig gyakori a képmutatás. Szép számban lehet olyan újságírókat találni, akik magánemberként homlokegyenest ellenkező nézeteket vallanak, mint amit kommentárjaikban megfogalmaznak. Ezért mondogatják az otthoni zsurnalisztákra — joggal —, hogy: *„Újságíró, tehát hazudik!"* Tökéletesen igaza van *Pelle Jánosnak*, amikor a polémia „külső" hozzászólójaként azt fejtegeti a JELKÉP hasábjain:

„A cinizmus számomra az egyik legvisszataszítóbb tulajdonság. Ám ha például egy orvos cinikus, az az ő magánügye: az a fontos, hogy jól gyógyítja-e a betegeket. De mit mondjak arról az újságíróról, aki szinte kéjeleg abban, hogy üres, ostoba fecsegésnek tartja mindazt, amit a nyilvánosság előtt elmond, s mentségére csak annyit hoz fel, hogy: meg kell élni valamiből!"

Pelle háborgása azért figyelemreméltó, mert a tömegtájékoztatás — és itt a tömegen van a hangsúly — achillesi pontjába ve-

tette dárdáját, illetve tollát. Az iménti eszmefuttatását folytatva kijelenti:

„A demokrácia és a tömegtájékoztatás összefüggése nyilvánvaló. Az emberek csak abba szólhatnak bele, amiről tudnak: az viszont nem biztos, hogy amiről tudnak, abba bele is szólnak. Mindehhez még azt is hozzá kell tenni: nem mindig jutnak el a közösség valamennyi tagjához a tömegtájékoztatás által közvetített lényeges ismeretek: bizonyos csoportok vagy rétegek potenciálisan tudhatnak egyes dolgokról, eseményekről, de mégsem tudnak, mert különböző okokból — érdektelenség, iskolázatlanság stb. — leperegnek róluk az információk. A tömegtájékoztatási eszközök híranyagait tehát először abból a szempontból kell vizsgálni, hogy mennyire tükrözik az objektív valóságot!"

Ez a lényeg, az objektivitás, hiszen a tájékoztatás módszere és a magyar valóság viszonya között óriási a szakadék, mert a párthű szerkesztők a fanatikus *„kapuőrök"* röntgenszemével vizsgálnak minden hírt. A gyanúsnak tűnő esetekben azonnal szétválasztják a létező valóságot a tudati valóságtól, állami vagy külkereskedelmi érdekre hivatkozva, mintha a selejtes gyártmányokról így szereznének tudomást a külföldi minőségi ellenőrök. Ebben az öntörvényű szelektálásban elsősorban az a káros, hogy mivel egyetlen rádiós és televíziós társaság van Magyarországon, a nézők, hallgatók többsége készpénznek veszi a híreket.

Meg kell jegyezni, hogy a rádió és tv közönsége jóval kiterjedtebb a legolvasottabb lapoknál is, és olyan rétegek figyelik általában az adásokat, amelyek alig vagy egyáltalán nem olvasnak. Következésképpen: a tájékoztatás szavahihetőségén túl fontos lenne a pontos információ, de még olyan jelentéktelen ügyekben is működésbe lépnek a *„kapuőrök"*, mint a hamis ötszáz forintosok esete volt 1979-ben. *Márványi György* erről a következőket írja a JELKÉP 1981/4. számában:

„A túlnyomórészt pontatlan információk futótűzként terjedtek el mindenekelőtt a társadalom informális, nem intézményesített csatornáin. Például: a hamis pénzt Lengyelországban gyártják; vagy hogy Közel-Keletről hozzák be az arabok; vagy hogy Nyugaton állítják elő a forint tönkretételére stb. Ténylegesen három-négy hamis pénzt találtak, amelyek a filmgyár kelléktárából kerültek elő. De a tényt — hivatalosan — sem akkor, sem később nem közölték. Tájékoztatási szempontból az ügy különlegessége, hogy a gazdasági élet hivatalos kommunikációs csatornáin is terjedt a hamis ötszázasok híre. Az üzletek pénztárosaival közölték is a hamis bankjegyek sorszámát. Ennek ellenére valakinek sikerült elérni, hogy a tömegtájékoztatás hallgasson a dologról. Kérdés: miért bírálta felül valaki — önkényesen! — azt a régen érvényben lévő döntést,

hogy hazai vonatkozású ügyekről hazai forrásból kell hogy először értesüljenek az emberek. Az ilyenfajta nem-kommunikálással vajon lehetséges-e erősíteni a társadalmi rendszer alapjait?"

Erre egyértelműen azt kell válaszolni, hogy: NEM! — de a magasabb politikai fórumokon még manapság is úgy vélik: Magyarországon praktikusabb elhallgatni, mint kimondani a tényeket. A televízió többek között ezért nem hódította meg a magasabb képzettségű, értelmiségi nézőréteget; ők inkább a sajtóból tájékozódnak, hiszen ott valamivel kisebb a satírozás. Természetesen a *„kapuőr"* szerkesztők az újságokban sem engedik megjelenni az úgynevezett *„rázós"*, *„kínos"* anyagokat, alkalmanként azonban becsúszik egy-egy érdekesebb hír.

A nyugati világ egyik legnagyobb napilapja, a New York Times azt hirdeti magáról, hogy a lapban olvasható — All the news that's fit to print — minden hír, ami kinyomtatásra érdemes. A brit Telegraph mottója szerint: „Ami történt, az olvasható a Telegraphban; ami nincs a Telegraphban, az nem történt meg." Ha mindkét reklám kissé túloz is, az kétségtelen, hogy ebben az információrobbanással teli világban ezek az újságok lényegesen tárgyilagosabbak, mint a magyar lapok. A szocialista tömeg- és telekommunikációs szerkesztők *„sajátosan"* válogatnak, szelektálnak. A Magyar Televízió műsorkészítője egészen mást *„emel ki"* a telex-jelentésekből, mint mondjuk az angol kollégája, mert az utóbbi *„objektív"*, míg az előbbi *„elkötelezett"*. Tehát mindig azt mérlegeli, hogy: *„Az adott helyzetben... Az adott körülmények között... stb."* *Baló György* erről így vélekedik a vitában:

„Ha 100 ország 100 hírszerkesztőjét összezárnák, előbb-utóbb bizonyára közös nevezőre jutnának annak eldöntésében, hogy: mi a hír? De alig hiszem, hogy valaha is közös nevezőre jutnának, ha egy 10 perces híradást kellene megszerkeszteniük. Ebben az esetben ugyanis a kérdés már nem elvont, tértől és időtől független meghatározást kíván: mi a hír? — hanem hogy adott időegységbe szorítva, adott befogadó közeg számára, adott kínálatból — kinek mi a hír?! És ki hogyan tálalja az adott hírt?"

S ha ehhez még hozzászámítjuk, hogy a televíziós szerkesztők feladatát alaposan nehezíti a *„kép belépése"*, akkor máris érthető az idegenkedésük, mert minden kép objektív, hiszen létezik, s nem mindegy, hogy mit hordoz. Erősíti-e a szöveget, vagy éppen ellentétes azzal. Képpel ugyanis minden bizonyítható, és mindennek az ellenkezője is. Ennek problémájáról a következőket írja Baló György:

„Lehet készíteni egy interjút arról, hogy Magyarországon emelkedik az életszínvonal. Elmondhatja egy statisztikus vagy közgazdász. Az interjú leforgatása alatt lehet képi illusztrációkat készí-

teni az elmondottakhoz: meg lehet mutatni a Balaton felé tartó autósorokat, de meg lehet mutatni a szabolcsi cigánytelepüléseket is... Azonos szövegre teljesen ellentétes hatású képsorok... és mindkettő igaz... melyik az objektív?"

Nos, éppen ez függ a műsorkészítőtől: ő hogyan értelmezi az objektivitást? József Attila Thomas Mann üdvözlése című versében a következőket fogalmazta: *„Te jól tudod, a költő sose lódit: Az igazat mondd, ne csak a valódit."* Míg egy másik poéta — Arany János — azt mondotta: *„Hazudj, költő, csak rajt' ne kapjanak!"* Ezekből az idézetekből nem azt a következtetést kell levonni, hogy csak az igazi számít, s a valódi mit sem ér, ellenkezőleg! Az igazit akkor fogalmazhatják meg reálisan a tömegtájékoztatás irányítói, ha a valódival is pontosan tisztában vannak, hiszen a valódi az igaz nélkül mit sem ér. Közöttük különbséget tenni is csupán akkor lehet, ha mindkettő jelen van! *Hajdu János,* a HÉT című televíziós adás főszerkesztője és műsorvezetője egy vele készített interjúban nem valami rózsás képet festve nyilatkozott az ország gazdasági és politikai vezetőiről:

„Mi tagadás, mióta a HÉT szerkesztője vagyok, szegényebb lettem néhány illúzióval. Például azzal, hogy minél magasabban áll a társadalmi és tekintélygrádicson valaki, annál inkább érti a demokrácia követelményrendszerét, s természetes szükséglet számára a nyilvános szereplés. Másik tapasztalatom az, hogy a megnyilatkozásra kért emberek tekintélyes része — történelmileg nyilván nem ok nélkül — szívesen hagyja rejtve autentikus arcát, és nem iparkodik beszélni a tényleges közérdekről. A legtöbb nyilatkozat biztonsági startjára az önigazolás, az önméltatás a jellemző, továbbá az, hogy az illető nyilvánosság előtt beszél, de valójában felfelé szól. A vágóasztal mellett, a sallanghántás olykor sziszifuszi munkájával kínlódva meg is fogalmaztunk már egy csöndes házi átkot: Érnéd csak meg azt a napot, amelyen az újraválasztásodért valóban szorítóba kellene szállnod! — megtanulnál te nyilatkozni és állást foglalni magyarul is, szabatosan is..."

Bizony, ez a helyzet, de tehet-e erről a szerkesztő, főleg s elsősorban azok, akik reálisan látják munkájuk buktatóit? Olykor panaszkodhatnak ugyan, ám ettől nem lesz jobb a műsor, mert a tv-híradó információs forrásai előtt ezernyi gát áll. Azzal nem sokat lehet kezdeni, amit az újságíró személyes kapcsolatai nyújtanak: gyárak, intézmények sajtófelelőse, levelek, telefonok stb., hiszen ezek szubjektívek. A másik, a hetente hivatalosan kapott információk, amelyek a legmagasabb fórumokról származnak, már lényegesebbek, s hivatalos jellegüknél fogva nevezhetjük őket objektívnak — bár több szűrőn jutnak el a szekesztőkhöz —, csupán az a probléma velük, hogy általában kétféle megjegyzéssel érkeznek:

„Kérjük, erről ne beszéljenek...” vagy *„Kérjük, erről gyakrabban essék szó...”* De, hogy ez találkozik-e a közönség igényével, vagy sem, az teljesen mellékes. Az 1978-as miskolci fesztivál tv-híradós vitáján az egyik felszólaló így érvelt:

„Akiknek mi csináljuk a híradót, az lényegesen kevesebb és szűkebb réteg, mint amekorra és mint amilyen összetételű a valóságos nézettsége. A tv-híradó készítői többnyire autón utaznak a munkahelyükre, akár a hétvégen ide-oda-amoda. Pedig ha felülnének a 6-os villamosra, akkor azonnal találnának témát. Ha lenne arra idejük, hogy rendszeresen járjanak bevásárolni meg bölcsődébe, akkor alkalmanként fölmarkolhatnának három-négy olyan témát, ami biztos, hogy közérdeklődésre tarthat számot!” (Egy hang közbeszól: *„Amit a kollégám mond, mint apa és néző benne vagyok, de mint tévériporter nem. Arra nem lehet képernyős perceket rabolni — esetleg fontosabb témáktól —, hogy ez sincs meg az sincs, mert akkor sem lesz!”*)

Mire lehet ebből a két hozzászólásból következtetni? Elsősorban arra, ahogy noha a tv-híradó munkatársai elméletben tudják, milyen az ország lakosságának életmodellje, valóságképe, viselkedési normái, de amikor mindezeket befolyásolandó anyagokat készítenek elő adásra, ezt skizoid állapotban teszik, hiszen a riporter nem azonos az apa- és nézőönmagával. Miközben tudja, hogy mi a dolga mint újságírónak, nem engedheti meg magának, hogy ugyanakkor szülő és közönség is legyen. Ha ennek fényében vizsgáljuk az annyiszor s oly büszkén hangoztatott nyilatkozatot, miszerint: *„A tv-híradó képes visszatükrözni a magyar valóságot!”*, rögtön kiderül, hogy milyen nagy blöff az egész.

Ránki Júlia több oldalas tanulmányban elemzi, hogyan is nézi a híreket. Mint írja: hosszú ideje azt tapasztalja, hogy még a kulturális tudósításokkal is baj van. Szürkék, mintha mindig és mindenütt ugyanaz történnék. *„Ilyen egyhangú lenne a hazai közművelődés?”* teszi fel a kérdést, vagy *„Inkább a tálalása egyhangú?”* — polemizál tovább, netán *„Afféle üveg módjára engedi át magán az eseményeket?”* — töpreng. Elmondja, hogy munkája során felkészül, bemutat, kommentál, az újságíró iskolában bizonyára jelest is kapna, csak az anyagaiból hiányzik valami. Meditációiból idézek néhány fejezetet, érdemes rajtuk elgondolkodni.

„HA CSAK NÉZEM, úgy látom, hogy amit a nap folyamán a rádióban hallottam hírként, arról a tv-híradóban is szó van — és kép. HA CSAK NÉZEM, úgy látom, hogy a 80-as évek elején Magyarország — néhány átmeneti problémától eltekintve — jól fejlődő, gondtalan, kiegyensúlyozott társadalmi berendezkedésű állam, ahol általában nem történik semmi izgalmas, botrányos vagy rendkívüli. HA CSAK NÉZEM, úgy látom, hogy ebben az országban a

rendeleteket, határozatokat egyhangúlag hozzák és hajtják végre. HA CSAK NÉZEM, úgy látom, hogy ebben az országban vannak ugyan társadalmi anomáliák, de ezek kirívó esetek, nem jellemzők, és csak azért van róluk szó, hogy bebizonyítsuk: okos szóval is el lehet intézni az ilyesmit!"

Aztán így folytatja eszmefuttatását:

„Ha nem nézem, CSAK HALLGATOM, úgy tűnik, a tv-híradóban szinte mindennap ugyanazt mondják az okos és átlagos újságírók. Ha csak nézem, DE NEM HALLGATOM, úgy látom, mindig van valami új és szép, amit átadnak, megtekintenek. A tv-híradó mindenütt ott van, amiről a másnapi újságok írnak, de sehol nincs ott, ahová hivatalból nem hívják meg. Nincs ott a piacon, ahol irreálisak az árak, az üzletekben, ahol nincs gyerekcipő, a boltokban, ahol szombaton nincs tej, kenyér!"

És végezetül még néhány érdekesség:

„Az utca emberére azonban csak akkor van szükség, ha kedélyeskedni akarunk: szilveszterkor, anyák napján stb. De nemcsak az utca embere nem szerepel a tv-híradóban, hanem a másik pólus sem, a magas politikai fórumok, illetve a vezetők is csak a protokoll engedte szabályok szerint. Este fél 8-tól 8-ig milliók nézik ezt a műsort, s ha 8 óra 5 perckor kezembe veszem valamelyik folyóiratot, nem hiszek a szememnek. Mintha nem is ugyanabban az országban lennék, mintha nem ugyanabból a fotelből néztem volna a szépen, erőteljesen fejlődő Magyarországról a tv-híradó elegáns műsorát, mint amelyikben olvasok. Mintha nem ugyanarról a Magyarországról szólna a rádió, a televízió, mint a folyóiratok. Mi lehet ennek a jelenségnek a magyarázata?"

Noha bonyolultnak tűnő probléma ez, egyik kézenfekvő válasz, hogy amíg a televíziót millióan nézik, addig a gyakran bátor hangú bírálatokat közlő folyóiratokat pár ezren olvassák csupán. Így a tömegkommunikációs szakemberek *„lakatnyitogatása"* merő játszadozás, hiszen a kódot kívülről tudják, mégsem nyílik az a fránya zár. A biflázó diákok szajkózásával fújják, hogy a híradó nem más, mint a napi vagy heti eseményekről szóló beszámoló a rádióban, televízióban, s bár a definícióból az eseménycentrikusságot alkalmazzák is a gyakorlatban, de az aránytévesztés mindennap kimutatható. Perifériás, hírérték nélküli események egész sora rabolja a perceket, ülésező fejeken pásztázik a kamera, és így tovább. A tv-híradó tehát nemcsak azért inadekvát — s ezt a munkatársak is elismerik —, mert információi az adott körülmények között rosszak, hanem képtelen áthidalni a saját és a nézők információs szintje közötti távolságot. *Pelle János* a Kritika 1979 novemberi számában ezt írta:

„Vannak mindennapi és rendkívüli események. A Magyar Táv-

irati Iroda híranyagaiban a mindennapi jellegű hírek dominálnak, melyek kevés utalást tartalmaznak a mai magyar társadalom felszíne alatt zajló mozgásokról. Vastag betűs címek alatt, első oldalon adnak hírt a mezőgazdasági munkák állásáról, létesítmények átadásáról, ugyanakkor olyan események, mint például a politikai élet személyi változásai, kommentár nélkül, depolarizáltan jelennek meg."

Így történt ez akkor is, amikor Pozsgai Imre művelődési minisztert leváltották, s kinevezték a Hazafias Népfront főtitkárának. Indoklás nem történt, ám a hazai eseményekre, belső politikai hatalmi harcokra figyelők tudják, hogy Aczél György főfőkultúrnacsalnyik állította félre a „népiekkel" szimpatizáló riválisát. A volt miniszter azonban csak félig *„bukott"*, hiszen *„átvezénylése"* után tagja lett a Politikai Bizottságnak, s ebből a pozícióból — komoly védettséget élvezve — bírálhatja a kulturális és ideológiai területen mutatkozó hiányosságokat. A Magyar Rádió riportere, Mogyoró Katalin, 1982. november 8-án interjút készített Pozsgaival, aki hosszasan fejtegette, hogy az ország több évtizedes elzárkózása a világtól milyen káros jelenségeket idézett elő, s emögött mekkora szerepett játszot a politikai kisebbrendűség. Íme, rövid fejezet a beszélgetésből:

„Az elzárkózás kétségtelenül szellemi elszegényedéssel is járt. Miközben nagyarányú kulturális forradalom bontakozott ki, eközben a legértékesebb, legnagyobb szellemi teljesítményre képes társadalmi csoportok visszaszorultak, az értelmiség egy része, amelyik az úgynevezett magas kultúrának a hordozója volt, gondolatainak kifejezéséhez nem kapott teret. A történelmi igazságtétel jegyében óriási tömegek lettek iskolázott emberek, ugyanakkor bizonyosfajta nivellálódás is végbement, mégpedig oly módon, hogy a szellemi követelmény szintjét leszállították. A forradalmi korszakoknak és a haladás útjára lépett országoknak a kolonca az illúzió, amit mindig kergetnek, és a keserűsége az a csalódás, kiábrándulás, amely az illúziók után következik. Csinálni kellene olyan fórumokat, ahol nem lehet mellébeszélni. Körmönfont és tekervényesen bürokratikus fogalmazásokat hallani eleget a rádióban, televízióban. Olyan emberek kapnak ott szót, akik rettenetesen félnek a felelősségtől, s ezért körülményesen, köntörfalazva beszélnek, személytelenül, az egyes szám első személyt nem ismerik. Mert én a demokratikus viták hiányának káros következményeit látom abban is, hogy az emberekből hiányzik a türelem mások nézeteinek, meggyőződésének az elviselésére. Az elemi tisztességnek társadalmi követelménnyé kellene válni, mert ez az ideáltalan társadalom feszengést okoz a benne élő embereknek, még akkor is, ha nem tudják, mitől van ez a rossz közérzet..."

Hogyan is írtam a szöveg közepe tájén: Az igazi a valódi nélkül mit sem ér, közöttük különbséget tenni csak akkor lehet, ha mindkettő jelen van. Az idézetek alapján úgy tűnik, hogy a magyar tömegtájékoztatásban számosan keresik a helyes utat, ám az „elkötelezett kapuőrök" egyelőre senkit nem engednek a valóság és az eszmények közötti szakadékot átívelő hídra. Az „extra Hungariam non est vita" — a Magyarországon kívül nincs élet — gondolkodásmód ugyan az 50-es évek teljes elzárkózásához képest jelentősen módosult, de az embereket pozitívan formáló kollektív közmegegyezésre még sokáig kell várni.

Műszaki diplomások! — avagy...?

(Adalékok a magyarországi mérnökképzés problémáihoz)

I. RÉSZ

Magyarországon, ahol a létező szocializmus immár 3 és fél évtizedes múltra tekint vissza, az értelmiség kezdettől önálló rétegként jelent meg, de úgy, hogy ezt nem a szocialista fejlődés hívta életre, hanem a történelmi kontinuitás érvényesül. A kommunista hatalomátvétel után, 1949-ben a szellemi dolgozók létszáma 300000 volt, s a felnőtt korú lakosság mintegy két százaléka rendelkezett valamilyen felsőfokú végzettséggel. Ennek háromnegyede akkoriban a humán értelmiségiekből rekrutálódott, míg napjainkra 60 százalék alá csökkent arányuk, noha az 1980-as adat szerint az egyetemet, főiskolát végzettek száma megnégyszereződött, igaz, a diplomások két százaléka fizikai munkásként dolgozik. Az utóbbi esztendőkben mind gyakrabban kerül terítékre az úgynevezett „értelmiségi probléma", s nem csupán azon vitatkoznak, hogy mit takar az értelmiségi fogalma, hanem azon is, hogy értelmiséginek lehet-e tekinteni a 2—3 éves tanulmányi idejű főiskolákat, technikumokat végzetteket? A felmerülő gondokat fokozza, hogy a műszakiak gyorsan növekvő száma e rétegen belüli differenciálódáshoz is vezetett, s ez komoly konfliktusok forrása.

A Társadalmi Szemle 1982 júniusi számában dr. Juhász Ádám hosszú tanulmányban elemzi a műszaki értelmiség társadalmi szerepét és helyzetét. Adatokkal bizonyítja, hogy a mérnökök aránya a lakosság egészéhez viszonyítva magasabb, mint sok iparilag fejlett országban. Ám ez az örvendetes tény éppen a sokféle tagoltság miatt nem csupán az identitáskeresés, az önálló réteg artikulálódási igényét veti fel, de a humán diplomásoktól eltérő magatartási átértékelődések miatt azt is megkérdőjelezi, hogy a műszakiak tényleg besorolhatók-e az értelmiségi kategóriába. S ez nem valami filosz mentalitásból eredő fanyalgás, maguk az érintettek is érzik, hogy a diploma nem minden.

Míg régebben a mérnöki fizetés jóval meghaladta a fizikai dolgozók keresetét, mostanában ez a különbség fokozatosan csökken: 1949-ben 95 százalékkal volt magasabb a jövedelmük a szakmunká-

sokénál, 1960-ban alig 57 százalékkal, 1970-ben 51 százalékkal, s 1979-ben alig 31 százalékkal kaptak több pénzt, mint az általuk irányítottak. Természetesen itt is jelentős a nivellálás, hiszen a közvetlen termelésirányítók keresete általában nagyobb a fejlesztésben, tervezésben lévő mérnökökénél, s éppen ezért sokan elmennek inkább művezetőnek, amihez ugyan nem kell egyetemi végzettség, de ez a kényelmes igénytelenség kifizetődőbb. Ezért is fordulhat elő, hogy a 100000 mérnöki képesítést megkövetelő munkakörben csak 58 ezren dolgoznak, ugyanakkor 38000 műszaki diplomával rendelkező szakembert nem a végzettségüknek megfelelő munkakörben foglalkoztatnak.

A már említett tanulmány szerzője erről a problémáról szólva kijelenti, hogy ez elsősorban nem csupán a mérnökök anyagias szemléletének a következménye, hanem a vállalatok, intézmények jelentős részében nem megfelelő az újítási készség, s ez bénítja az alkotóképességet. Ennek oka főleg abban gyökerezett a hetvenes évek közepéig, hogy a különböző szintű vezetői posztokra történő kinevezésekkor elsősorban a politikai megbízhatóságot, nem pedig a szakmai rátermettséget tekintették fő célnak. Még most is a nagyvállalatok vezetőinek alig nyolcvan százaléka rendelkezik diplomával, s ha ebből levonjuk a „gyorstalpaló", érettségi nélkül lett mérnökök, közgazdászok számát, akkor érthetővé válik, hogy a gyárak, üzemek, a rendelkezésre álló fejlesztési keret jelentős részét miért nem a megfelelő hatékonysággal fektették be. Sorra hoztak létre olyan létesítményeket, amelyek a termelésbe lépésükkor már menthetetlenül elavultak, versenyképtelenek voltak. Juhász Ádám az egyik fejezetben azt írja:

„A műszakiak jelentős részének a gondolkodása sokáig egyoldalú volt, hiányzott belőle a műszaki és gazdasági szemlélet egysége. A gazdaságilag élen járó országok gyakorlatára is jellemző, hogy a műszaki eredményeket nem célnak, hanem a versenyképesség elérését lehetővé tevő eszköznek tekintik. Műszakiaink szemléletében a műszaki célok gyakran a gazdaságosság fölébe helyeződtek. Azt is mondhatjuk, hogy az 1945-ös fordulat előtt is dolgozó idősebb műszakiak nagy része lassan elfelejtette, a fiatalabbak pedig csak most tanulják azt, hogy a gazdaságosságnak kell lennie a műszaki teljesítmények objektív értékmérőjének."

Elgondolkodtató ez a fejtegetés, hiszen már a manufakturális termelés idején minden valamirevaló iparos tudta ezt, igaz, akkoriban az objektív „kádermunka" megítélésekor a teljesítményt tekintették elsődlegesnek, nem pedig a párttagságot vagy egyéb szubjektív tényezőket. Most viszont az alkalmatlan vezetők is felszínen maradhatnak, ha jól „megideologizálják" a veszteséget. Ám az is kétségtelen tény, hogy évtizedekig nem volt értelme a vállal-

kozókészségnek, mert noha ennek kockázatát az állam viselte, viseli, így az egyén kockázata minimális, de az érdekeltsége is! Hatalmas trösztöket alakítottak indokolatlanul, de véletlenül sem úgy, hogy egymást ki tudják szolgálni, hanem a jól működő gyárakhoz hozzácsapták a veszteségeseket, s így a vegetálókat eltartották a többiek.

Nagy hiba lenne azonban a felsorakoztatott negatívumokért kizárólag a műszaki értelmiséget elmarasztalni. Szemléletük és teljesítményük alakulása mindig is kölcsönhatásban volt a politika és a gazdaságirányítás követelményeivel: egyrészt befolyásolta, másrészt alkalmazkodott ahhoz. A hazai szakemberek pontosan látják, hogy a mérnökképzés gyors és erőltetett növelése a kiválasztási körülmények és a képzés színvonalának süllyedésével járt, és sok fiatalból lett mérnök, akit nem a hivatásszeretet vagy presztizsmegfontolás vitt a pályára. Ettől ugyan még lehetnének jó szakemberek, ám az erőszakolt szakosodás miatt ismereteik korlátozottak, és legtöbben alkalmatlanok a versenyképesség fenntartásához szükséges állandó megújulásra.

Azt viszont mindezek ellenére nem lehet állítani, hogy túl sok mérnököt képeznek Magyarországon, csak a módszerrel és az elosztással van baj! A Heti Világgazdaság 1982. július 17-i számában olvasni, hogy a budapesti Műszaki Egyetemen 1977-ben 917 hallgató végzett, s a meghirdetett állások száma 4405 volt. Ám a tudásukat már közel sem használják ki a vállalatok, hiszen a felmérések szerint a végzettségüknek megfelelő munkakörben is csupán alig háromnegyednyire tehető a munkaidőt kitöltő tevékenység. De akad város, megye, ahol ez csak 33,5 százalék. A cikk szerzője, Németh József így fejezi be írását:

„A szakképzettség kihasználtságának alacsony volta azt eredményezi, hogy sok mérnök meghasonlik a világgal. Nyilvánvalóan elismerésre vágynak azok is, akik technikusi munkát is mérnökinek neveznek, s ha nincs módjukban komolyabb feladatok teljesítésével elismertetni magukat, akkor munkabírásukkal, nélkülözhetetlenségükkel, fontosságukkal igyekeznek kitűnni. Másfelől viszont menekülnek a termelésből. A Ganz Műszerművek 289 megkérdezett műszaki értelmiségije közül a többség csak a kutatásban, a laboratóriumi munkában látja az igazi mérnöki munkát. Több felmérés bizonyítja, hogy a menekülés a termelésből egyre inkább erősödik. A mérnökök inkább akarnak mérnök-tudósok lenni, mint tudós mérnökök. A kutató joga — fogalmazzák meg az indokot — a tévedés, egy üzemben azonban nem szabad tévedni!"

Íme, ez is kitűnő példája a mentalitásbeli problémáknak, és annak, hogy valóban felhígult a mérnöki szakma. Nem az a baj, hogy kutatóintézetekbe akarnak menni, szükség van az elméleti

szakemberekre is, ám rengetegen csak azért akarnak ott dolgozni, mert nincs semmi kockázat. Milyen jelenség következménye ez a magatartás? Lehetséges-e, hogy a hazai mérnökök rosszabbak, mint másutt? Sok érv bizonyítja, hogy általában nem a képességekkel vagy a felkészültséggel van baj, hiszen akiknek az otthoni teljesítménye minimális, disszidálásuk után vagy külföldi megrendelésre dolgozva, képesek a legmagasabb igényeket is kielégíteni. Ugyanakkor a mérnöki pálya vonzerejének rohamos csökkenésével erősen érezhető már most a kontraszelekciós hatás, a gyenge képességűek térhódítása. A Veszprémi Vegyipari Egyetemen például 1972-ben a felvételre jelentkezetteknek csupán 33 százaléka jutott át a „rostán", míg 1981-ben már 97 százalék.

II. RÉSZ

A magyarországi mérnökképzés alacsonyra állított mércéje és a társadalmi igénytelenség megnyilvánulásának jó példája a SZET (Szakmunkásokat Előkészítő Tanfolyam), hogy érettségi nélkül is lehet jelentkezni egyetemre. Igaz, a kezdeti fellendülés után — 1975 — az utóbbi esztendőkben erős megtorpanás tapasztalható, mert a „második csatornán" lett mérnökök csupán „diplomás szakmunkások", akik sem ide, sem oda nem tartoznak. A gimnáziumi végzettség nélküliek jelentkezése gyors ütemben csökken, hiszen 1978-ban a Budapesti Műszaki Egyetemre még 935 SZET-es jelentkezett, 1979-ben csak 482, s 1980-ban 327-re apadt a számuk, de jelentős a menet közbeni lemorzsolódás is.

Az ilyen „szakembereknél" tapasztalható elsősorban a „nálunk ezt nem lehet elérni" defetista sopánkodás, hogy az alacsony teljesítmény a természetes, és menekülnek minden nehézségtől, s noha berzenkednek az „alulfoglalkoztatástól", a színvonalas munkára képtelenek. Pedig a műszaki diplomások „használati értéke" annyi, amennyire tudásuk hasznosítható! Természetesen akadnak egyének és kollektívák, akik képesek felvenni a versenyt a világ élenjáró tudományával, technikájával. S hogy a gazdaságilag versenyképes magyar üzemek aránya az ipar egészéhez viszonyítva az 1945-ös éveket megelőző esztendőkhöz viszonyítva alig javult, az a műszaki értelmiség nagy tömegű alkalmatlanságán túl a gazdaságpolitika korábbi torzulására és a hibás vezetői szemléletre egyaránt visszavezethető.

A számtalan „gubancból" csak a kicsinyeskedést említem, hogy az újító mozgalom többek között az irigykedések, gáncsoskodások miatt nem bontakozhatott ki. Mint tudjuk: minden újítás

bírálat, s amikor egy mérnök a jobb megoldáson spekulál, a kollégái munkáját kritizálja. De újításáról az a technológiai osztály mond véleményt, amelyik a bírált gyártási folyamatot kikísérletezte, bevezette. Következésképpen nem ismeri el, hogy tévedett, s a találmányt, javaslatot — legyen az bármennyire is jó — elutasítják! Így sem erkölcsileg, sem anyagilag nincs értelme jobban, eredményesebben dolgozni, hiszen az ambíciózusabb mérnökök gyorsan belátják: ezzel csak irigyeket, ellenségeket szereznek maguknak. Éppen azért sokan — kb. 2 százalék — a pályakorrekciót választják megoldásként, s elmennek taxisofőrnek, kisiparosnak, s egyéb önálló vállalkozásokba kezdenek. A Szövetkezet című lap 1982. július 14-i száma arról tudósít, hogy két építészmérnök szerződéses üzemeltetésben TÜZÉP-telepet vett át, s most cementet, téglát, meszet árulnak, betonkeverő gépet kölcsönöznek stb.

A közérzetről, a mérnökök előtt álló perspektíváról felmérést végzett Budapesten az MSZMP VIII. kerületi pártbizottsága, s a 900 műszaki értelmiségitől kapott válaszok alapján a Pártélet 1982 júliusi számában cikket írt a kerületi pártbizottság első titkára, Gál János. Rögtön a bevezetőben megemlíti, hogy a mérnökök 66 százaléka dolgozik a végzettségének megfelelő szakkörben, ennél alacsonyabb szintű feladatot lát el 31 százalék, de a vegyészeknél ez az arány 50 százalék, ami igen rossz arány. Ennek következményeként a műszakiak 39 százaléka munkakört, 24 százaléka munkahelyet, s 16 százalék szakmát akar változtatni. Az általános letargiára jellemző, hogy a szervezett továbbképzésen alig egyharmaduk vesz részt, hiszen az ott tanultak közvetlenül nem hasznosíthatók, ezért inkább a szabad idejükben jövedelemkiegészítő tevékenységet folytatnak.

S erre szükségük is van, mert a 31 éven aluliak 70 százalékának nincs önálló lakása, átlagos havi jövedelmük 4400 forint. A jelenleg érvényben levő mozgóbérszisztéma sem biztosítja a valóban hatékony anyagi ösztönzést, évi viszonylatban a kifizetett prémiumok nem érik el a jövedelem 5 százalékát. A fizikai dolgozókkal szembeni hátrányukat növeli, hogy a munkások túlórázhatnak, jogosultak az olcsó tanácsi lakásra, a különböző szociális kedvezményekre; ám aki értelmiségi, az mindettől elesik. Nem csoda, ha ebben a perspektívátlanságban passzívak maradnak, s ez megmutatkozik az idegen nyelvek ismereti szintjén is. A megkérdezett 900 mérnökből alig egytizede tanul vagy tanult nyelveket, noha ez nem csupán a külföldi partnerekkel való kapcsolatot befolyásolja, hanem komoly hátrányt jelent a fejlettebb műszaki ismeretek megszerzésében is. Gál János megemlíti még:

„Kedvezőtlen jelenség, hogy a műszakiak többsége komplex gazdasági ismeretekkel nem rendelkezik, és nem is törekszik ilyen-

re. Kevés a mérnök-közgazdász. Ezért sokan nem látják világosan a gazdasági és műszaki összefüggéseket. Jövedelmük sem tükrözi eléggé munkájuk objektív értékét, és ez a társadalmi megítélésnek egyfajta torzulását, devalválódását mutatja. Keresetüket elsősorban az differenciálja, hogy tevékenységük milyen vállalati funkcióhoz kapcsolódik. A helyenként előforduló pozícióharcnak egyik oka az, hogy főleg a beosztástól — s nem a teljesítménytől — függően lehet a keresetet kialakítani."

Ez azért rafinált módszer, mert a pályakezdők többsége a szűkös anyagi helyzet, a családalapítási és lakásgondok miatt visszahúzódnék a közéleti aktivitástól, de aki előre néz, az belátja: muszáj „nyüzsögni", különben soha nem csinálhat karriert. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy a 900 mérnök majd fele tagja a pártnak, a fiatalabbak közül szinte mindegyik a KISZ-nek, részt vesznek az Alkotó Ifjúság-pályázatokban, s ha méla undorral is, de elmennek a kommunista szombatokra és minden más társadalmi munkára, mert ettől is függ a jövőjük. A napjainkban oly sokat hangoztatott „nagyobb differenciálás" azonban jottányit sem változtatna a mérnökök anyagi gondjain, hiszen — feltehetőleg — nem a „jobban dolgozó embereket", hanem a „jobb embereket" preferálnák. Így a tényleges megoldást csak az egész társadalmi fejlődés erősebben teljesítmény-orientált pályára állítása jelentheti.

Az értelmiségiek helyzetét elemző írásokban szinte mindenütt szerepel, hogy a mérnökök többsége a munkásosztályból került ki, tehát elsőgenerációs intellektuelek. Ennek viszont az a hátránya, hogy az ő gyerekük éppen ezért kerül be nehezebben az egyetemre, mert a szülők tanultak. Ha felvételin azonos pontszámot ér el egy értelmiségi és egy munkásszülő gyereke, az utóbbit veszik fel. Itt persze felmerülhet annak kérdése, hogy az a fiatal, aki szülei révén átesett az „értelmiségi szocializáción", annak elvben megnőtt az értelmiségivé válás esélye, s ha a fizikai dolgozó gyerekével azonos pontot ér el, akkor vagy butább, vagy lustább annál. Ettől függetlenül helytelen az efféle szociálpolitikai szelektálás, mert nem veszi figyelembe az elmúlt három és fél évtizedben végbement változásokat, ott részesít előnyben, ahol erre nincs szükség; valamint a legsúlyosabb hátrányokat nem képes hatékonyan kompenzálni. Ezek is előidézhetik az értelmiség hátrányba kerülését.

Az Állami Ifjúsági Bizottság titkára, Barabás János, cikket írt a Magyar Hírlap 1981. június 14-i számában, s az értelmiségiek általános helyzetéről polemizálva elmondja, hogy a 30 éven aluli diplomások aránya az összesen belül 25 százalék, viszont alig öt százalékuk tölt be valamilyen, többnyire alacsony szintű vezetői munkakört. S még hosszú évekig tart, hogy a testileg és szellemileg érett, viszonylag magas elméleti, netán gyakorlati tudással rendel-

kező „felnőtt-fiatalok" minimális intenzitással dolgoznak, éveket töltenek el nem megfelelően tudatosított társadalmi és szakmai feladatok, felelősségek nélkül.

Pedig a mérnökök lehetnének alkotó műszakiak is, elérhetnének kimagasló eredményeket, ám e probléma megoldásának csakis és kizárólag az a kulcsa, hogy a velük támasztott követelmények mércéje ne belföldi, hanem a fejlett ipari társadalmak szintje legyen.

Persze ehhez ismerni kell a szakmai világot részletesen, naprakészen, s nem a jó politikai funkciók, hanem a teljesítmények szerint, kicsinyeskedésektől mentesen díjazni a munkát. Ez mindenképpen pozitívan hatna vissza a műszakiak alkotókedvére, s valóban azt nyújtanák, amire képesek, és... amit joggal elvárnak tőlük!

Az igazságtól megfosztott közhelyek...

Folyamatos jelen — Fiatal szociográfusok antológiája

(Szépirodalmi Könyvkiadó 1980, Budapest)

Egy gondolattal játszom: amennyiben valaha Magyarországon oktatnák, hogyan kell szociográfiát írni, milyen könyveket, mely szerzők műveit lenne szükségszerű kötelező olvasmányként megjelölni? A feladat korántsem egyszerű, noha számtalan tényfeltáró kötet jelent meg, de az utóbbi esztendők termése, esztétikai-tartalmi színvonala röviden fogalmazva a *„mintha"* kategóriába sorolható. Alig akad néhány munka, ami maradandóságában, érvényességében, szuggesztivitásában megfelel a szociográfia szigorú követelményeinek. Tétovázás nélkül kijelenthetem: a harmincas években született *Puszták népe, Futóhomok, Cifra nyomorúság, Viharsarok, A legnagyobb magyar falu, Az Alföld parasztsága* stb. szerzőinek — pl.: *Illyés Gyula, Erdei Ferenc, Kovács Imre, Szabó Zoltán, Féja Géza* — generációját nem váltotta fel napjainkban egy olyan nemzedék, amelyik igazán agitatív, figyelemfelkeltő művekkel jelentkeznék. Pontosabban: rövid időre felcsillant ennek reménye, hiszen *Csoóri Sándor: Tudósítás a toronyból, Csák Gyula: Mélytengeri áramlás* vagy *Zám Tibor: Hortobágyi jegyzetek* című kötetei markáns szókimondásukkal bebizonyították, hogy lehet, érdemes! Ám az utánuk jövő fiatalok — elődeik példáin okulva — belátták, hogy az igazi szociográfusra sokféle veszély leselkedik. Egyik az érdektelenség, a *„mi közöm hozzá"* mentalitás, másik pedig az érintettek dühe, tiltakozása. S mivel az öntömjénezők még hatalommal is rendelkeznek, gyorsan és kíméletlenül odacsapnak, hiszen a szociográfust nem védi semmi és senki.

Mindezek tudatában igyekszem mentegetni, magyarázni, hogy a *Magyarország felfedezése* sorozatban megjelent *Folyamatos jelen* is *„mintha"* antológiává sikeredett. A tizenöt fiatal — illetve annak titulált szerző — 1972 és 1977 között írt s valahol már publikált anyagait gyűjtötte csokorba *Berkovits György*, valamint *Lázár István*. De minek?! — fakad ki belőlem minduntalan a kérdés. Bár legnagyobb jóindulattal igyekszem nagyító alá venni a könyv egészét és külön-külön egyes fejezeteket, mégsem csillapul bennem

a bosszúság. Az írások mindegyikét olvastam már első megjelenésekor a *Valóság, Mozgó Világ, Forrás* folyóiratokban, s akkor akadt egy-egy munka, amelyet igazi csemegének éreztem. Így például *Hajnóczy Péter Az elkülönítőjét*, ezt a megrendítő erejű dokumentummontázst, amiben egy elmebetegeket ápoló szociális otthon kegyetlen, minden humanitást nélkülöző világát mutatja be. Ez a *„kis világ"* valójában szélesebb társadalmi bajokat is felvillantott, nevezetesen: a semmihez nem értő, de jó párttagok a vezetők, a visszabeszélők mindig kiszolgáltatottak, az emberi jogokat diktatórikusan felrúgják stb.

Hasonlóképpen izgalmasnak tartottam *Kőbányai János: Sírkő Gyalog József esztergályosnak* című, poentirozott esettanulmányát. Bár a jogi formulákban járatlan olvasónak néha unalmasak a hosszú ügyirat-idézetek, de szemléletesen mutatja meg, hogyan tologatják az üzemi baleset következtében meghalt munkás aktáit, jár-e kártérítés az özvegynek, vagy nem. A katarzist kiváltó anyagok közé tartozik még *Taar Sándor: 6714-es személy*, aztán *Erdélyi Sándor: Külkereskedelem — egy beruházó mérnök szemével* és *Györffy Miklós: Mert mi csak gyeptéglák vagyunk...* című írásai. De mi legyen a többivel? Nem állítom, hogy rosszak, hiszen aki csak *„kóstolgatja"* a szociográfiát, annak bizonyára tetszik *Vathy Zsuzsa: Ki estélig úgy fárad el, hogy mosolya nem szárad el...* irodalomhoz közeli riportkollázsa, vagy a társadalom perifériájára szorultak elesettségét elemző *Állami gondozottak*, amit *Vidra Szabó Ferenc* rajzolt fel.

A tartalmat böngészve vissza-visszatekintek *Csalog Zsolt* nevére. Munkájában, a *Vasember* hősének hosszas, terjengős monológja kiemelkedő teljesítményként is értékelhető, de ez az erősen kisámfázott, problémapanellekre húzott társadalmi látlelet hamis. A gondolkodó munkás szembesítése értelmiségi környezetével kitűnő ötlet, ám a hömpölygő szótengerben elvész a lényeg. A művészet és a szociográfiai tényszerűség paradoxonja modorossá teszi a figurát. Kár érte, mert *Csalog Zsolt* ismeri a műfaj szabályait, ezt számos munkájával igazolta. Haragosnak tűnő morfondírozásom is elsősorban azzal magyarázom, hogy noha a kötet szerkesztői kompozíciós rendbe tömörítették az általuk ismételt közlésre érdemesnek tartott írásokat, erősen érezhető az óvatosság. Ennek oka lehet az is, hogy ismerve a kritikai hang gyors megtorlásának, elnémításának veszélyét, inkább maradnak óvatosak. Ám ennek az elméletnek ellentmond az antológia utószava, amelyben *Berkovits György* azt elemezte: milyen szempontok, célok vezérelték a válogatásban. Tudálékoskodó stílusban elmondja: mit hogyan kellene, s milyen nehézségekkel küzdenek a szerzők, de most végre lehetőséget kaptak az igazán bátor hangú tényírók.

Szerintem viszont éppen fordítva történt, mert tendenciózusan kihagyták majd valamennyit. Hol van *Csató Károly, Szalai Csaba, Tamás Ervin, Hegyes Zoltán?* — hogy csak néhány nevet említsek. Továbbá: miért csupán három folyóiratból válogattak, hiszen az *Alföld*, az *Új Forrás* vagy a *Kritika* is közöl szociográfiákat. Gyanítok ebben némi egoizmust, afféle bizonyítvány-felmutatást, mert *Lázár István* a *Valóság*, míg *Berkovits György* a *Mozgó Világ* rovatvezetője, s ezért szembeszökő aránytalansággal e két folyóiratban publikált írásokból állították össze a könyvet. Értelmezhetjük ezt úgy is, hogy csak az kap teret ebben a mezőnyben, akiket ők közölnek, ám másoknak nincs helyük a csapatban. Ezért szorulhatott ki *Bálint B. András, Kádár Péter, Brády Zoltán* is. A *„házivá"* **avatott szerzők viszont, noha legtöbbjük írása nem szociográfia, hanem riport vagy szociológia — nyilvánosságot kaptak!**

Semmiféle elfogadható magyarázatot — az iméntin kívül — nem találok arra, hogyan kerülhetett a kötetbe *Hegedüs T. András* és *Vági Gábor* anyaga. Nem a munkájuk minőségét vitatom, a szociológusok évkönyvében — ha van ilyen — méltán kaphattak volna helyet, ott még az oldalakat elfoglaló lábjegyzet és forrásmunka felsorolása sem zavaró, ám ebben a kötetben fellengzősködésnek tűnik mindez. A szociográfus ne akarjon mindenáron akadémiai székfoglalót írni. Fontos a szakszerűség, pontosság, a társadalomtudományi tájékozottság, de ennél sokkal lényegesebb az éberen figyelő, kérdezni merő alkotói módszer. *Őrszigethy Erzsébet Budapesttől ötven kilométerre* című, kiforrott hangvételű írása jó példa arra, hogyan lehet — kell! — a szépprózát ötvözni a társadalmi problémákat feszegető tényfeltáró igényességével.

A szerzők között találni újságírót, jogászt, műfordítót, szociálpszichológust, technikust, mérnök-közgazdászt, pedagógust és segédlelkészt. Ez utóbbi foglalkozás említését azért hagytam a legvégére, mert *Kovács János* református pap vallási témát boncolgat, **mégpedig:** ***Szekták a Duna—Tisza közén.*** **A magukat Jehova tanúinak nevező hivők fél évszázados küzdelmét mutatja be.** Kovács tiszteletes úr munkája érdekes, olyan információkat ad, amely elénk vetíti az Isten-várók megaláztatását, gondolkodásmódját, de a részjelenségeket nem szembesíti az egésszel, vagyis a jelenlegi állami és egyházi hatalom véleményével. Így akár hamisan is értelmezhetjük a lényeget.

Lelkiismeretfurdalás nélkül verhetném tovább a port az antológia szerkesztőin, netán némely szerzőn, de mivel az alkotók 90 százaléka nem vérbeli szociográfus, nem ebből élnek — igaz, ilyen állás nem is létezik —, eleve reménytelenség számon kérni tőlük az etikusságot, elmélyülést. Mert mit is tanácsolhatnék annak az újságírónak, aki különböző riportjainak hordalékaiból fércelte össze

anyagát, vagy annak a szociálpszichológusnak, aki — hogy finom legyek — nehézkesen fogalmaz, vagy... nem sorolom tovább. Ezért s ezzel magyarázható indulatos dörgedelmem, hiszen a bugyuta társadalomtudomány és a silány tömegtájékoztatási szisztéma szerint készített *„produktumaik"* hemzsegnek a kényelmes sztereotípiáktól, az igazságtól megfosztott közhelyektől.

Persze, bolondok lennének fejjel a falnak rohanni — József Attila verssorát aposztrofálva: tejfoggal kőbe harapni... —, de a szerkesztőségek, kiadók is rettegnek a *„félreérthető"* szociográfiák közlésétől. Ám az már komoly probléma, hogy talán egyetlen műfajnál sem találni annyi himpellért, mint a tényirodalomnál, hiszen rengetegen tetszelegnek a *„nagy valóságfeltáró"* szerepben, csak éppen az a gond, hogy dilettánsok. Pontosabban: ezt én látom, érzem bajnak, mert a kiadók véleménye ennek fordítottja. Örömmel kötnek szerződést gyöngécske riportkönyvre, hiszen azzal teljesítették a szociográfiai művek megjelentetésére vonatkozó penzumot.

Feltehetőleg az *„irányított igénytelenség"* miatt nincs a mostani fiatal írók csapatában nemzedéki összetartozás, amely következetesen elvetné az intézményesített manipulációs módszereket, a már említett *„mintha"* stílusban írandó — megíratott! — szociográfiákat. Közel fél évtizede próbálkoztam azzal, hogy asztalfiókokban lévő, többszörösen visszautasított kéziratokat gyűjtöttem össze tucatnyi szerzőtől, s adtam be a *Kozmosz Kiadónak.* Egyik társszerkesztőnek a KISZ Központi Bizottságán dolgozó funkcionáriust kértem fel, hogy politikailag védje s igazolja az ötlet kivitelezésének fontosságát, másik segítőmnek ismert kritikust, esztétát választottam, akire a stiláris lektorálást bíztam. A kiadónál is találtam támogatót, s noha lassan araszolgatva haladtam előre, szerződést kötöttek az antológiára (főleg azok a szerzők szerepeltek benne, akik a *Folyamatos jelen*-ből kimaradtak), de valahogy *„szagot kaptak"* az illetékesek, és a váratlanul kinevezett új igazgató azzal kezdte hivatali működését, hogy *„persona non grata"*-nak minősített engem, s a kötetre Horger Antal úri szigorral csapott le.

A fiatal írók szentendrei tanácskozásán — ezt követően oszlatták fel a József Attila Kört —, élve az alkalommal, hogy nem az irodájában kell toporogni, rákérdeztem a direktor — ne titkoljuk a nevét: Sík Csaba — intézkedésének valódi okára. Azt válaszolta: *„Nem igazi írói alkotások, hiányzik belőlük az elkötelezett hangvétel!"* S ezek után hátat fordított. E mellbevágó érvtől azért hökkentem meg, mert az antológiában kizárólag olyan fiatal alkotók szerepeltek — volna! —, akik tagjai az Írószövetségnek. Bár ez önmagában nem minőségi mérce, de azt már valóban bűnükül lehet felróni, hogy elementáris tényfelfedező erejük lévén, nem beszélnek

mellé a problémák megfogalmazásakor, és... az *„elkötelezettséget"* a műfajra értik, s nem a kiadó politikai koncepcióját tartják elsődlegesnek.

Azért idéztem fel ezt az emlékem, mert a *Folyamatos jelen* című antológia szerzői között ugyan alig akad író, de a szerkesztők úgy vélekedhettek: a társadalmi-önismeret vizsgálatában bárki részt vehet. Ennek jogát nem vitatom, különösen akkor nem, ha a kötetben bemutatottak valóban reprezentánsai lennének a mostani szociográfus generációnak. Ez esetben még örülnék is annak, hogy **különböző foglalkozásúakból rekrutálódtak, hiszen ez azt bizonyítaná**: az érdektelenség, a gondok özöne számos értelmiségit izgat, nem félnek a *„kényes témák"* felszínre hozatalától. *Berkovits György* azt írja az utószóban: *„Számomra a szociográfia csupán feltáró lehet, ha nem az, akkor szükségtelen!"* Definíciója tapsot érdemel, de ezt a meghatározást miért nem alkalmazta gyakorlati munkája során is, hiszen ezzel a kötettel az volt a törekvésük, hogy megkülönböztessék az érvényest az érvénytelentől, a tehetséget, az értéket védjék, és ismét nyilvánosságra hozzák. Ez azonban félig sem sikerült. Bosszantó a trehányságuk, az elv és gyakorlat szöges ellentéte, mert lett volna inkább vékonyabb a 400 oldalas kötet, ám tartalmában vaskos.

Igaz, középütt négy ívnyi terjedelmű fotó található, s illik — kell — ezekről is szólni. Négy fotós kis kollekciója illusztrálja a könyvet, de a pillanatot örökítő alkotások nem kapcsolódnak szervesen az írásokhoz, eredetileg máshová szánták azokat. A szöveg és kép legfeljebb annyiban hozható közös nevezőre, hogy *Horváth Dávid, Kanyó Ferenc, Móser Zoltán, Sági István* **a 70-es évektől** némi következetességgel művelik a szociófotó eléggé parttalan, mégis létező műfaját. *Lázár István*, az antológia másik szerkesztője így indokolja a szűkkeblű válogatást: *„A szociófotó bujkálva, nem holmi illegalitásban, mert erről szó sincs, csak szinte ismeretlenségben — itt van, jelen van, példájául annak, hogy a mai magyar valóság jobb, mélyebb megismeréséhez a társadalomrajz eszközeinek felhasználásával hozzájárulni nem az irodalom kiváltsága: a közéleti és szociális érdeklődés, felelősség jelen van a fényképezőgéppel alkotók körében is, akik közül számosan a fotót alkalmasnak tartják a társadalom ,mélytengeri áramlásai' megismerésére, és ezzel a kívánatos változások irányába mozdításának szolgálatára."*

Ez a többszörösen bővített mondat első olvasásra körmönfontnak tűnik, mint ahogy a kötetben szereplő képekre is az ilyen *„komponáltság"* jellemző. A felsorakoztatott alkotások stílusa a 20-as **évek szovjet experimentalistái munkáira emlékeztet. Azok a művészek** dolgoztak így, akik a spontenitás látszatát keltve megrendezték a lencsevégre kapott eseményeket. Találni itt is a putri előtt

tyúkokat etető cigánynőt, csontra feszülő bőrű munkást, siketnémákat tanító pedagógust, árokparton falatozó parasztokat, a Madonna előtt imádkozó kisfiú bérmálkozásakor készített fénykép mellett a *Kísérleti fizika* első kötetét, vagy a faluszéli pléhkrisztust. Többségük szintén *„mintha"* stílusban ábrázolja a múlt és jelen kontrasztjait. Egyetlen fotó van, amely kitűnően szimbolizálja napjainkat. A címlapon sárba ragadt terepjáró autót látni, amit egy ember tol, a másik hátratett kézzel nézi az erőlködést, és a szélvédő mocskos üvegén alig lát ki a vezető. Ha valamennyi mű ilyen stílusban ábrázolná a nemzet erőlködését, akkor csillagos ötössel jutalmaznám a szerkesztőket, ám így csupán azt kérdezem: miért nem adtak helyet *Révész Tamásnak,* akinél aligha van a mostani fiatalok között jobb szemű szociófotós, vagy miért hagyták ki *Török Lászlót,* a valóságra oly érzékeny, experimentalista művészt?

A kötetben szereplők közül három szerző nevét nem említettem, de borítsa munkájukat jótékony feledés. Hétköznapi élethelyzeteket villantanak fel gyöngécske stílusban. Egy riportkönyvben még talán lenne helyük, például az évente megjelenő *Írószemmel* című antológiában, igaz, amíg *Pelle János* szerkesztette, magas volt a mérce, de a *Folyamatos jelen*-ben ezek az alkotók a szociográfia műfaját csúfolják ki. Még a laikus olvasó is erősen érzi bizonytalanságukat, rutintalanságukat, s hiába van erkölcsi ráérzésük a problémákra, anyagaikon nem süt át a morális indulat.

Az eddig felvetett gondokhoz képest szinte említést sem érdemel az alcím: *Fiatal szociográfusok antológiája.* Az alkotók közül csupán egy harmincéves van, a többiek jóval túlhaladtak a *„krisztusi koron"*. *Csalog Zsolt* 1935-ben született. S ez a két véglet — *Kőbányai* és *Csalog* — tényleg szociográfus, ám a közöttük lévőket csak erős jóindulattal lehet annak nevezni. Akad viszont közöttük néhány tehetséges író: *Vathy Zsuzsa, Hajnóczy Péter, Taar Sándor, Anóka Eszter,* de ők csak véletlenül, egy-egy anyag erejéig kalandoznak erre a területre, s valódi erősségük a szépprózа, azért inkább a minden esztendőben kiadott novellaválogatásban a *Körkép*-ben volt, van, lesz helyük.

Tűnődéseim közben egy vicc jutott eszembe: *Moszkva főterén 1981 nyarán felállították Brezsnyev hatalmas szobrát, és kihirdették, hogy aki egyetlen hibát talál a monumentális alkotáson, az nagy jutalmat kap. Napokon át senki nem jelentkezett, mígnem Szergej, az agyafúrt csavargó bejelenti: neki két dolog is feltűnt. Az egyik, hogy nincs a talapzatba vésve a nagy vezér elhalálozási dátuma. „De hiszen Brezsnyev elvtárs még él!" — torkolják le a zsüritagok. „No látják — mosolyog Szergej —, ez a másik nagy hiba!"* Nekem is két fő problémám van a *Folyamatos jelen* című antológiá-

val: először is az, hogy nem a valóságközeli anyagok dominálnak a kötetben, s ebből következik a másik gondom is. Miért jelent meg, hiszen ezzel a *Magyarország felfedezése* sorozat csak egy kötettel többet számlál, de ezzel sem a szociográfia műfaja, sem az olvasó nem lett gazdagabb.

A körbeszaglászott olvasó

Miskolczi Miklós: Város lesz csakazértis...

(Szépirodalmi Könyvkiadó 1980, Budapest)

Magyarország utóbbi három és fél évtizedes történelmében nincs még egy olyan gigantikus vállalkozás, mint Dunaújváros. Szinte a semmiből, az 50-es évek túlzott iparosításakor született, iszonyatos erőfeszítések árán. Először Sztálin nevét kapta, majd a generalisszimusz legendáját totálisan deheroizáló hruscsovi korszakban lett Dunaújváros. Az építését mai napig misztikumokkal tarkított históriák övezik: mesék a gumicsizmás, pufajkás hőskorról, a tányérról lelógó bécsi szeletekről és persze drámák tömege. A könyv fülszövege szerint Miskolczi Miklós arra vállalkozik szociográfiájában, hogy a város történetét megtisztítsa minden szépítő legendától, torzításoktól, s a lehetőségekhez képest hitelesen írja meg múltját, jelenét, eredményeivel, kudarcaival együtt. A *Magyarország felfedezése* sorozat szerkesztőbizottsága talán azért bízta rá ezt a munkát, mert gazdag helyismerettel rendelkezik: először technikusként, majd újságíróként dolgozott a városban negyedszázadon át. Ám éppen a közösséggel együttlélegző ember tudatos sorsvállalása és elkötelezett szubjektivitása zavaró mindvégig.

A szerző viszonyának lényegét az egész témához különösen a címadás sűríti: *Város lesz csakazértis...* Állításával nem lenne különösebb probléma, Dunaújváros városi rangját senki nem vitatja, de ezt mindenáron el akarja hitetni, még a *„szocialista"* jelző kisajátításának árán is, pedig az nem egy-egy település, hanem az egész jelenkori társadalom sajátossága. Elfogultságában nem riad vissza olyan megállapításoktól sem: *„A Dunai Vasmű az első nagyobb hazai gyártelep, amely eredendően szocialista tulajdonú nagyüzem, ahol sohasem volt tőkés az úr, ahol a faluról érkezett suttyó segédmunkás legény egyenes derékkal állhat a vezérigazgató előtt, ahol minden jogos reménye megvan, hogy amit tesz, azt a maga javára teszi."* Az idézet nem csupán brosúraízű, hanem jelentősen túloz is, hiszen a vezérigazgatói iroda titkárnők hadával őrzött küszöbét ritkán léphetik át kétkezi dolgozók, s ha netán mégis... Saját szememmel láttam, hogy az ajtótól két lépésnyire

azért van kikopva a szőnyeg, mert bizony — ha egyenes derékkal is — állva mondhatják el panaszaikat, kéréseiket. Miskolczi az általa annyiszor hangoztatott szocialista demokrácia bemutatásakor ilyen eseteket soha nem említ, bár ez is hozzátartoznék, nemcsak a valóságosan elért eredmények közlése.

Szerencsére néha mer, tud fanyar iróniával megformálni nyugtalanító jelenségeket, ám ezeket gyakran elrontja a pozitív kicsengésű sommázataival. Leleplez, majd felment, fölkavar, aztán elsimít, még olyan katartikus hatású fejezeteknél is, amelyek ellenpontozása teljesen indokolatlan. Ilyen például az értelmiség passzivitásának bemutatása, a város szellemi életéről rendezett vita magnószalagról átírt részlete. Miskolczi végigülte a tanácskozást, majd a szöveget papírról ismét elolvasta, és szomorú lett. Nem csodálom! Bosszantó lehet a tartalmatlan *„fűrészpor-dumák"* hallgatása órákon át, s nem lehet könnyű erről őszintén szólni annak, aki elfogódottsággal küzdő, hűségnyilatkozatot tévő lokálpatriótaként tapasztalja, hogy bizony a *„szellem napvilága"* nem ragyogta be az üléstermet. De a magyarázat azért itt sem marad el: *„Amit az országos politikában megvalósítottak, itt kevésbé tudták. A munkáspolitika mellett nincs lényegrelátó, célra törő értelmiségi (réteg)-politika. Félni azért mégsem kell, legfeljebb várakozni..."* — jegyzi meg szerényen.

Várakozni, mire?! — s ezt nem a kívülálló, ám a tárgyilagosságra törekvő szkepticizmusával kérdezem. Az elkövetett hibák sorozatának feloldozását badarság csak a jövőtől várni, míg most megelégedni, hogy a hajdani sztálinvárosi romantikával még betömködhetők a szocialista demokrácia hajóján támadt lyukak, és elodázható a dolgozók munka-, bér- és egyéb körülményeinek javítása. Nem lehet véletlen annak beismerése sem, hogy a *„Kohó- és Gépipari Minisztérium vállalatai közül Ózd után állítólag a Dunai Vasmű fegyelmi helyzete a legrosszabb!"* Sajnos, a tények, adatok leírásai között tallózva, amelyben álmai Dunaújvárosát mutatja be, minduntalan felvetődik a kétely: ez most a valóság, vagy csupán Miskolczi ábrándja? Az érzelmi azonosulását ugyanis következetesen azzal a titkolt, máskor nyílt szándékkal teszi, hogy azt ráerőszakolja másokra is, noha az elfogult szociográfus szubjektivitása — ezt ő ne tudná? — egy ponton túl erősen zavaró. Az rendben van, hogy szereti városát, nem akar megsérteni embereket, de az ilyen jellegű taktikázások sorozata erősen rontja a hitelességet. A tényíró nem engedheti meg magának a mentegetődzéseket, mint ahogy az általa felmutatottak értékelését, megítélését sem teheti *„ex cathedra"* módon, eleve kizárva az önálló ítélet alkotásából az olvasót.

Miskolczi Miklós eddigi munkásságát, problémaérzékenységét, bizonyító erényeit ismerve, itt és most is azt várhatnánk tőle,

hogy a kétségkívül feszes szerkesztésen, olvasmányos előadókészségen túl megnyugtató feleletet adjon arra, milyen településsé is lett Dunaújváros. Komoly hiányossága a kötetnek, hogy főleg belső történések alapján elemez, mintha az független lenne az országos tendenciáktól. Bár a város urbanisztikai múltja alig három évtizedes, számtalan lehetőség kínálkoznék a viszonyításra. Érdekességként idéz az 1952-ban kiadott füzetből: *„Az első egységes építészeti stílusban felépült város. Lakói szocialista dolgozókhoz méltó környezetben fognak lakni. Minden lakásba a nap valamelyik szakában besüt a nap."* Ezen a szerző is csak mosolyog, hiszen parodizálás nélkül kijelenthető: ez is egyike a Rákosi-korszak hatalmas blöffjeinek. Máig tisztázatlan, hogy a várostervező, aki a Szovjetunió Orszk városának építésekor szerzett tapasztalatokat használta fel ehelyütt, zseni volt, vagy szélhámos. Miskolczi, pártatlanságát megőrizve, idéz szakemberek vitáiból, de a jelenlegi helyzet elemzésekor az utóbbi feltételezés tűnik igaznak, hiszen a fejlesztés napjainkban szinte kilátástalan: annó felelőtlenül elpocsékolták a beépíthető területeket. A hatalmas gyár viszont igényli a munkaerőket, így aztán fokozódik a tömegnyomor, egy-kétszobás lakásokban hárman, négyen vagy még ennél is többen élnek. Más városokhoz képest lényegesen magasabb a neurózossal kezelt betegek, elváltak és öngyilkosok száma.

A szerző pozitívumaként említhető, hogy némely ellentmondás feszegetésekor az objektivitáshoz hű krónikásként ütköztet tényeket: A *„Minek mindenkit iskolába küldeni, ki fog akkor dolgozni?"* funkcionáriusi kijelentés után arra hívja fel a figyelmet: a nők nagyobbik része betanított és segédmunkát végez. De utána rögtön szépítget: *„Nyilván így van ez más városokban is* — meditál —, *ám ez nem vigasz az első szocialista város számára."* Azért érthetetlen a sorozatos mentegetődzése, mert mindent az ötvenes évek privilegizált helyzetéből kiindulva akar magyarázni, és örökösen túlhangsúlyozza az *„első szocialista nagyváros"* jelentőségét, mintha az országosan tapasztalt hibák özöne miatt csak Dunaújvárosnak kellene szégyenkezni. A személyes élmények, különféle forrásból származó dokumentumok, magnetofonos interjúrészletek, életrajzi bemutatások közül erősen hiányolható azoknak a portréja, akiket *„deklasszált elem"*-ként deportáltak az építkezésekre. Vajon mi lett az ÁVH elől menekülő, egyenlősítő pufajkát magukra húzó papokkal, katonatisztekkel, kulákfikkal, az ide telepített prostituáltakkal? Róluk pár sorban emlékezik meg, pedig az akkori Sztálinváros *„hősinek"* nyilvánított szakasza történetének aktív részese volt herceg Esterházy éppen úgy, mint a Neseda szappangyár igazgatójának unokaöccse.

A könyv szerkesztési koncepcióját Miskolczi egy vallomása

jellemzi. Elmondja, hogyan vezeti körbe a városba látogató ideegeneket: *„Először mindig körbeszaglászom a vendégeket. Keresem, milyen érzéssel viseltetnek irántunk. Ha jó szívvel, akkor őszinteséget kapnak, ha ‚fehér' érdeklődők, akkor udvarias tájékoztatást, de ha látok bennük valami felsőbbrendűséget, csodabogárkeresést, felfedezek holmi ellenséges érzületet, akkor egy-egy rövid sétán akár azt is hihetik, hogy a Paradicsomban járnak. Mert ott járnak. Csak hangszerelés kérdése!"* Ez így is van, csupán azt felejti el az író, hogy minden vendég — jelen esetben az olvasó — az információ dolgában kiszolgáltatott, s joggal feltételezhető, hogy a szerző tisztességes válaszokat ad. Ebből következik, hogy indokolt a csalódás: alaposan becsapják az érdeklődőket, mert a derűs optimizmust hirdető műnek még a fele sem igaz!

Széplányok, ne sírjatok...

Mátyus Aliz: Holnapon innen, tegnapon túl

(Szépirodalmi Könyvkiadó 1980, Budapest)

A recenzensíró zavarban van, pedig elolvasta annak rendje s módja szerint a könyvet, kijegyzetelte a lényegesebbnek tartott gondolatokat, ám akárhogyan is passzítgatja, minduntalan felvetődik benne a kérdés: ez meg micsoda? Hogy nem szociográfia, abban tökéletesen biztos, de nem is riport, talán a kettőnek keveréke, viszont — medicinából vett hasonlattal élve — a szerző nem ügyelt a „kromoszómaarányokra", s ennek eredményeként egy génhibás valami született. Persze a fogyatékosságai ellenére még szerethetnénk, és merő jóindulatból mentegethetnénk a hibáit azzal, hogy nők nemigen merészkednek a szociográfia rögös útjára, köszöntsük tehát Mátyus Alizt az úttörőket megillető tisztelettel, s nézzük el botladozásait. Tehetnénk ezt annál inkább, mert a tanyáról, faluról, vidéki városokból Budapestre kerülő lányok szerencsét próbálgató életútjairól szóló krónikáit folyóiratokban olvasva már gondolható volt, hogy ezek az írások egy készülő kötet fejezetei. Ám ami húszharminc oldalon át elmondva érdekes, háromszáz lapnyi terjedelemre erőszakosan felfújva — unalmas!

No, nem a téma, mert a textilgyári munkásnők helyzetét elemző írás izgalmas alapanyagnak tűnik, bár elgondolkodtató, hogy 1980-ban miért kellett két, egymással kvadráló könyvet kiadni, hiszen *Moldova György: Szent tehén* című riportkötete szintén a textilipar gondjait, nehézségeit taglalja. De mivel ez az érv a kákán is csomót kereső kötözködésnek tűnik, maradjunk magánál a műnél: mit is akar a *Magyarország felfedezése* sorozatban megjelent írásában elmondani Mátyus Aliz, s próbálkozása miért nem érte el célját? A szerző a Népművelési Intézet Kutatási Osztályán dolgozik, és felbirizgálta érdeklődését, hogy a fővárosban közel negyvenezer ember él munkásszállókon, tizenháromezer gyári albérletekben, s ezeknek csaknem egytizede a textiliparban keresi kenyerét. Megoldott-e az így tengődő fiatal nők ezreinek helyzete, mi a szerepe a leányszállások rendjének abban, hogy nők nagyrészének nem sikerül a megváltozott életkörülmények között új rendet, magatar-

tásbeli normarendszert kialakítani? A több éves légüres térben való vergődés után miért térnek vissza oly sokan az annyira utált szülői házba, ismét vállalva azokat a konfliktusokat, amelyek elől Budapestre kívánkoztak? Mi lesz azokkal, akik végre férjet találnak, miért nem tudják — akarják — megtartani a textilüzemek a betanított és szakmunkásaikat, a lányok életében mitől nem lehet egyéb, mint vargabetű, a fővárosban eltöltött időszak?

Megannyi érdekes kérdés, hiszen a két kultúra közötti vákuumban összekuszálódott célok, értékek útvesztőjében botorkáló életek vizsgálatánál nem is lehet hálásabb témája egy szociográfusnak. Ám ezek ábrázolásához roppant kevés az empiria. Különösen az a bosszantó, hogy a szereplők bemutatását többnyire a magnetofonszalagra rögzített vallomásokra bízza, ritkán korrigálja saját véleményével az elmondottakat, noha számos lehetősége van a kontrollra: elmegy családlátogatásokra, gyakran ücsörög a munkásszállón. Jó dolog a technika, nem kell annyit jegyzetelni, észben tartani epizódokat, de pontosan ebből következik a negatívuma is: az ilyen módszerrel dolgozó tényíró később nem képes a szelektálásra, a szintetizálásra, csupán *„kiborítja"* az összehordott anyagot, s azt hiszi, némi dramatizálással kész a könyv. Mátyus Aliz ezt még megtetézte azzal, hogy különféle naplókból idéz oldalakon át, s bár ezek a szubjektív indulatokkal túlfűtött sorok utalnak az adott személy egyéniségére, mentalitására, mögöttük csak elmosódott kontúrokban mutatkozik meg maga az ember.

Akad azonban néhány érdekes epizód: a szerelemre, társra, férjre — akármilyenre, csak legyenek feleségek — vágyódó lányok vergődése, a szobákban kifecsegett kalandok töviről-hegyire meséi, a szexuális kultúra teljes hiányossága, hogy magánéletük az utcán zajlik és cselekvéseikben bántóan korlátozottak. Amikor ezekről szól Mátyus Aliz — letéve a magnót —, felcsillan a tollforgatásra jogosító tehetsége, képes láttatni a helyszíneket, vele barangolunk a szobákban, a folyosókon, érezzük az ágyak végén száradó fehérneműk illatát, szinte halljuk a nevelőnőkkel folytatott vitákat, tanúi lehetünk az udvarlókkal való diskurálásoknak. Drukkolunk a lányoknak, hogy a szilveszterkor kapott csókok ne érjenek véget, és a gyakori csalódásaikat panaszoló részeknél egy régi slágert dudorászva szeretnénk vigasztalni őket: *„Kiskatóka ilyen ez az élet, hazudnak a május éjszakák..."*

Ám nagyon ritkák az ilyen fejezetek, a szerző mondanivalója két-három, az *Élet és Irodalom* hátsó oldalán vagy egy folyóiratban közölhető terjedelemben tömörödik össze, ezekből kapjuk azokat az információkat, amelyek az *„átrétegződni"* akarók keserves, perspektívátlan küzdelmét mutatják be. Ebből ítélve feltételezhető, hogy rátapintott a lényegre, s látja, hogy milyen okok miatt kény-

szerülnek ennyien — Magyarországon jelenleg 150 ezren — az otthontól távol, munkásszállón élni, miért nincs lehetőség szűkebb környezetükben a differenciáltabb pályaválasztásra. De amikor ennek megválaszolására kerülne sor, diplomatikus szerénységgel a Vidám Parkba kalauzolja az olvasót, és ismét bekapcsolja a magnót. Ez a módszer Timur kán udvari festőjének a csalafintaságára emlékeztet. Tudniillik a vezér sánta volt, és félszemű, s amikor megparancsolá a piktornak, hogy készítsen róla élethű képet, a furfangos művész tudta, ha ezekkel a hiányosságokkal ábrázolja gazdáját, azonnal lecsapják a fejét. Ezért lóra ültette a kánt, így nem látszik bicebócasága, és száguldó vadra lövetett íjával, tehát a célzással indokolta csukott szemét.

Noha minden anekdotával főleg tréfálkozó hasonlatokra törekszik a mesélő, jelen esetben nincs ok a mosolygásra, mert Mátyus Aliz a mai magyar valóság egy igen fontos és fájó jelenségének *„lefestésekor"* — bár nem kerülve a sötét tónusokat — igyekszik a szerkesztői vagy a jó ég tudja milyen kívánalmakhoz igazodni. Olykor úgy tesz, mint könyvének egyik szereplője, Horgas Flóra, aki: *„Szétszedi és összerakja a világot, megint szétszedi és újra összerakja, akarná, hogy mindig jobban sikerüljön. S van, amikor hagyja, hogy folyjanak a percek..."* Azt viszont tudnia kellene a szerzőnek, hogy a részigazságok, az ide-oda elrejtett bátor hangú mondatok hordalékából még nem lesz szociográfia akkor sem, ha igyekszik is alkotója kompozíciós rendbe tömöríteni a megismert életanyagokat.

Végig nem tisztázott: a lányokat akarja vigasztalni, ne sírjanak, majd csak lesz valahogy, netán a migráció (faluból városba áramlás) lelki-szellemi sérültjeinek érdekében tör lándzsát. Hol ide kap, hol oda, s ezek a tudatos vagy ösztönös kacskaringók a *„mérlegelésre"* utalnak, nevezetesen: messzire elkerülni azt a pontot, hogy a *„sajtóban elkövetett rágalmazás bűntettével"* vádolhassák. Márpedig aki szociográfiát ír — s ez a könyv többek között ezért nem az —, érdekeket ütköztet, a humanizmus nevében csatázik, és teszi ezt esztétikus igénnyel, taktikázás nélkül. Van egy fejezet, amiben a terhes nők munkásszállóját mutatja be. Fél oldalon át *„utazik"*, pontosan részletezve, melyik busz, villamos visz az utcába, hol kell átszállni, aztán pár mondatban leírja a házat. Húszan lakják a két szobát, fürödni nem lehet, s ezzel kész. Senkit nem kérdez meg a gyár irányítói közül, hogy a gyereket váró lányokat miért ebbe a hajdan eredetileg csirkekeltetőnek készült épületbe helyezték, ahol nincs lehetőség a minimális higiéniára sem. Annál merészebben faggatja a művezetőket, szülőket, nevelőket, mintha azok bármiről is tehetnének, s lenne lehetőségük a változtatásra.

Így sodródik az általánosságokat közlő, a problémákat csak

hámozgató stílus felé a könyv, és lesz sematikus, unalmas, Kár érte, mert vérbeli tényíró tele bugyorral érkezett volna vissza arról a területről, ahová elvetődött Mátyus Aliz, s nem a feloldatlan disszonanciák tömegét borítja ki, mint tette ezt a szerző. Lám, nem mindenkinek tesz jól a bőség zavara, olykor megbénítja a képzeletet, pedig a szociográfus feladata éppen az, hogy a jelent reálisan ábrázolva álmodja a jövőt.

Az „adjutáns" tétova léptei

Márkus István: Nagykőrös

(Szépirodalmi Könyvkiadó 1979, Budapest)

A monográfikus jellegű szociográfiáknak nagy hagyománya van Magyarországon: a harmincas évek falukutató műveitől napjainkig jelennek meg olyan könyvek, amelyek egy-egy város vagy táj múltját, jelenét elemzik. Vannak szerzők, akik gyermekkoruk szűkebb pátriájának állítanak emléket (*Illyés Gyula: Puszták népe, Nagy Lajos: Kiskunhalom, Lázár István: Kiált Patak vára, Bertha Bulcsu: Balatoni évtizedek* stb.), míg másokat a kíváncsiság, netán a véletlen sodort valamilyen környékre. Márkus István ez utóbbiak közé tartozik, hiszen az 1920-ban született és budai polgárcsaládban nevelkedett író sokáig mit sem tudott az alföldi tanyás mezővárosok világáról. Egyetemistaként került az Erdei Ferenc által vezetett csoportba, s így jutott el 1940-ben Nagykőrösre, ahol arra keresték a választ, hogy a viszonylag gyors agrárfejlődésnek, polgárosodásnak milyen előnyei, korlátai vannak.

A kőrösi tanyák keletkezéséről írta első könyvét — egyben disszertációját — 1943-ban, és alkalmanként később is visszatért erre a vidékre. Rövid látogatásokat tett 1945 márciusában, 1948 áprilisában, 1954 februárjában, majd 1973-ban nyílt ismét lehetősége, hogy alaposabb társadalomvizsgálatot végezzen Nagykőrösön. Erdei Ferenc egykori *„adjutánsa"* közben parancsnokká lépett elő, és most ő irányította a környéket járó húsz kérdezőbiztos munkáját. A múlt s jelen egzaktabb szempontjait ábrázoló és viszonyító riport-, valamint szociológiai montázsokból született a *Magyarország felfedezése* sorozat 21. kötete.

A hajdani civis, vastag nyakú kálvinisták lakta városról sokan alig tudnak többet, hogy itt élt s tanított egykoron Arany János, Petőfi és Jókai kortársa, a Toldi írója. Ám közben elmúlt másfélszáz év, az urbanizáció teljesen megváltoztatta a környék jellegét, életmódját, településszerkezetét. Különösen az utóbbi negyven esztendőben fordult nagyot a világ. Márkus a *„tegnap"* és *„ma"* idősíkját egymásra vetítve rajzolja fel a mezővároshoz tartozó tanyák s az ott élő parasztok sorsának alakulását. Amikor először járta

körbe a vidéket, egy meglehetősen tradicionális szokásokon alapuló gazdálkodói mentalitást tapasztalt, ahol az öröklött vagy bérelt föld nagysága, a származás és számtalan egyéb tényező vonta meg a határokat, amely nem csupán gazdagokra-szegényekre osztotta fel a lakosságot. Komoly szerepe volt még ekkor az ősöknek, a vallásnak, foglalkozásnak, hiszen a 20—30 holdnyi, alig termő homokkal rendelkezők lenézték a náluk módosabb iparosokat, a terményüket felvásárló zsidó nagykereskedőket. Ebben a behatárolható struktúrában mindenki tudta, hol a helye: az élet rendje, az emelkedés vagy süllyedés pontosan kiszámítható volt.

Némi változás a harmincas évek végétől, a háborús konjuktúra kezdetétől tapasztalható, hiszen a mezőgazdasági árak emelkedése új helyzetet teremtett a tanyasi parasztoknak éppen úgy, mint a városban élő, de a földet bérbe adó birtokosoknak. Sokan kezdtek áttérni az öntözéses gazdálkodásra, paradicsomot, paprikát, uborkát termeltek, s látták el zöldséggel az alig kilencven kilométerre lévő Budapestet. Ha lassan is, ám elkezdődött a mezőgazdaság modernizálása, mind több gazda lapozgatta a szakkönyveket, végezték el az Ezüst- és Aranykalászos tanfolyamokat. Kötetének első fejezetében Márkus az *„átállás"* időszakában tapasztaltakat, a két világháború közötti mezővárosi parasztok sorsait vizsgálja, differenciáltan ábrázolva az *„igényesen igénytelen"* életmódokat.

Most csak találgatni lehet, hogy mi lett volna, ha nem jön közbe az 1948-as fordulat, amikor gyors ütemben elkezdődött a parasztság felszámolása. Nagykőrös határában is sorra ürültek ki a tanyák, a föld javarésze állami tulajdonba került, a magángazdálkodókat kuláklistára tették, s adókkal meg más szankciókkal nyomorították életüket. Hatalmas tömegben kezdtek vándorolni az iparba, és kezdetét vette egy máig le nem zárult mozgás. A város is iparosodni kezdett, ma itt találni az ország legnagyobb konzervgyárát, s az üzemekben jórészt az egykori szegényparasztok és azok utódai dolgoznak. Logikus, hogy amikor Márkus 1973-ban ismét Nagykőrösre ment, azt kezdte firtatni: mi lett a parasztsággal, sikerült-e ambícióikat, törekvésüket átmenteni a múltból, kik és miért maradtak a tanyákon? Vizsgálódásának fő módszere a magnetofonszalagra vett interjúk tömkelegének csoportosítása, de a fiatal kérdezőbiztosai ritkán tapintanak a lényegre. Nem követik a régi *„hősök"* útját, helyette új embereket szólaltatnak meg, noha a társadalmi változás okozta sorsváltások valóságos képe úgy lenne teljes, ha többet tudnánk meg az 1940-ben felkeresett családok mai helyzetéről.

Ezt indokolná Márkus azon kijelentése is: *„Az egyéni gazdaságok megszűnése óta az idős parasztok helyzete falun is, mezőváro-*

son is rendezetlen." De ennyivel megelégszik, pedig jó lenne információt kapni, hogy akik annyi nehézség, küzdelem részeseiként támogatták — illetve ellenezték — a téeszesítést, akikben annyi vállalkozó kedv, dinamizmus volt, s kora reggeltől késő estig dolgozva, szívós munkával teremtettek a homokon virágzó kertkultúrát, mivé lettek? Néhány idős ember ugyan „*mikrofonvégre*" kerül, ám a szerző nem akarta különösen feszegetni sorsuk alakulását, hiszen ők mindannyian „*negatív interjúalanyok*". Köztudomású, hogy a „*földjáradékos*" öregeknek alig pár száz forintból kell élniük, s ha a tanyán maradtak napjainkig, annak elsősorban nem a pusztai élet szeretete, inkább a ház körül tartható igénytelen szárnyasok és a kertben megtermő ennivaló az oka. Még hetvenévesen is muszáj kapálniuk a téeszben, ládát emelgetni a konzervgyárban, hogy „*kilegyen*" a nyugdíjhoz elengedhetetlen munkaidejük. És aztán? „*Szépen búcsúztatta a brigád. Vettek neki blúzt, virágot, vázát. De villany máig nincs a házikóban*" — írja Márkus, és ehhez nem kell kommentár.

Ma már beismerik a politikusok, hogy a parasztság és a magántulajdonú földek diktatórikusan gyors felszámolása elhibázott lépés volt, hiszen a kisgazdasági, háztáji jellegű kertkultúrát nem tudja pótolni a nagyüzemi művelés. Pusztulásra ítéltek szőlőt, gyümölcsöst, műveletlenül hagyták a géppel nem, de kézzel még termőre fordítható hektárok százait. A kötetben választ várnánk a „*miértre*", kiknek a hibájából zilálódtak szét, mentek veszendőbe értékek, de Márkus István belenyugvással fogadja a deformált folyamat következményeit, hogy mostanában a tanyákon jobbára másutt egzisztenciát teremteni nem tudó lumpenek s a régi szegények lassan öregedő maradéka gazdálkodik, és néhány átalakult „*hobbitanyává*", ahol a város zajából menekülni akaró értelmiségiek mázolnak, meszelnek, ásnak hétvégeken azzal a boldog tudattal: földjük, telkük van.

A szerző tudomásul veszi a parasztság megsemmisülését, ugyanakkor a magángazdálkodás helyébe lépő termelőszövetkezetek működéséről szinte semmit nem közöl. Hasonlóképpen elnagyolja a szerinte jól működő, európai színvonalú konzervgyár igazgatójának bemutatását, s teljesen hiányzik a kötetből a helyi politikai-társadalmi élet vezetőinek, valamint a humán értelmiség képviselőinek véleménye. Vajon miért, hiszen Márkus mindig sajátos színt képviselt a magyar szociográfusok mezőnyében, és tehetsége alapján feltételezhető róla: képes olyan művet alkotni a tegnapi tanyai parasztságról, amely valódi emléket állít ennek a sokszor meggyalázott, kisemmizett generációnak. A kérdésre némi magyarázatot az önmagáról közölt sorok végén kapni: „*Vallom, hogy a szociográfiára — a közvetlen megfigyelés, az egyszerű leírás és elsődleges*

gondolati elrendezés mesterségére — szükség van, és szükség lesz. De tudom, nem elsősorban nagykőrösi tapasztalataimból: a szociográfus dolga egyre nehezebb.

Ám ha Erdei Ferenc egykori „*adjutánsa*" is tétova lépésekre kényszerül, és kesernyésen önkritikus szavai a műfaj halódására utalnak — márpedig erről van szó —, akkor jogos lehet az aggodalmunk, hogy a *Magyarország felfedezése* sorozatban ezután megjelenő köteteknél méginkább lehet számolni a hamis „*látleletek*" tömegét felmutató könyvekkel.

„Kaptál földet, adj kenyeret!"

Enyedi György: Falvaink sorsa

(Magvető Könyvkiadó 1980, Budapest)

Hálás és ugyanakkor háládatlan feladat Magyarországon a falusi problémák vizsgálata. Hálás azért, mert a vidéken élők sorsa számos embert foglalkoztat: szinte nincs olyan városlakó, akit ne kötnének a faluhoz rokoni-érzelmi szálak, sőt: közülük sokan kisebb-nagyobb községekben, tanyán nőttek fel. Éppen ezért számíthat nagy érdeklődésre Enyedi György könyve, amit Erdei Ferenc emlékének ajánl, s gyakran idéz a hajdani falukutató munkáiból. Különösen akkor érzi ennek szükségét, amikor az 1945 előtti állapotokat hasonlítja össze a mai helyzettel, mintegy bizonyításául a fejlődésnek: a *„hárommillió koldus országából"* hogyan lett... S most következnék a válasz, de mivel ennek ezerféle változata lehetséges, a szerző igyekszik tárgyszerű pontossággal bemutatni, hogy a vélemények különbözősége ellenére milyen is valójában a mai magyar falu, s melyek lehetnek a jövő fejlődésének útjai.

Ha egyetlen szóval kellene jellemeznem szociológiai tanulmányát, azt mondanám: szimpatikus. Mégpedig azért, mert nem rugaszkodik el a tényektől, a negyedszázados kutatói múltja során birtokába került adatokat, felméréseket oly módon csoportosítja, hogy azok reális képet adnak napjaink falujáról. Persze a teljesség igénye nélkül, hiszen néhány fejezet hiánya erősen érezhető, mint például az, hogy a mezőgazdaság kollektivizálása, a téeszesítés milyen hatással volt a népesség elvándorlására, az életszínvonalra stb. Bár megemlíti, de csak *„szőrmentén"*, ezért a recenzióban saját adataimra, tapasztalataimra támaszkodva röviden ismertetem azt is, ami ebből a kötetből kimaradt, feltehetőleg nem a szerző hibájából. Elöljáróban még annyit: a szokásosnál jóval többször közlök — idézek — statisztikai adatokat, ám ez most azért indokolt, mivel számokkal lehet leginkább érzékeltetni, bemutatni a *3153 községben* élők jelenét, jövőjét.

Egy középarányos magyar faluban *1800-an* laknak, *57 százalékuknak* van kereső foglalkozása, s ebből *37 százalék* dolgozik az iparban. Életkoruk *37,4 év.* Ez az átlag azonban roppant eltérése-

ket takar, hiszen az óriásfalvak, a néhány száz lelket számláló apró települések és a szétszórt tanyák egyaránt részét jelentik a faluhálózatnak. Vannak közöttük elnéptelenedők s lakosságukat gyarapítók, elmaradott környezetűek, nedves vályogfalú házakkal, sáros utakkal, másutt viszont akadnak korszerű, kétszintes kőházak, bevásárlóközpontok. Különböző a múltjuk, eltérő a jelenük, s nem lesz egyforma a jövőjük sem. Ezért nem lehet a magyar falvak sorsáról általában beszélni. Enyedi György javára írható, hogy világosan, áttekinthető különbséget téve szelektál, a csoportosításokat sokféle szempontból végzi, mint például: történelmi kialakulásuk, beépítési formájuk (alaprajzuk), népességük száma, gazdasági funkciójuk és társadalmi szerkezetük szerint.

Felhívja a figyelmet arra is, hogy tévedés azt vélni, miszerint a falvak sokszínűsége az 1945-ös fordulat utáni évtizedek változásainak eredménye, hiszen előtte sem voltak a falvak egyveretűek, mozdulatlanok, viszont kétségtelenül nagyobb hatással bírtak a hagyományok. Különösen az *500 főnél* kevesebbet számláló apró falvakban, ahol az ország lakosainak egyötöde élt a második világháború előtt, valamint a tanyákon, ahol *900 ezren* laktak kedvezőtlen körülmények között. A szocializmussal, majd a mezőgazdaság kollektivizálásával kezdődött el a bomlási folyamat. Kisfalvak néptelenedtek, sorra dőltek romba a tanyák, s ehhez erősen hozzájárult az erőszakos településpolitika, amely mesterségesen konzervált, gyakran elmélyítette a tanyák elmaradottságát. Kétharmadukban most sincs villany — *noha félmillióan élnek ma is ott* —, rosszak a közlekedési, ellátási viszonyok. Indokolt tehát az a felvetés, hogy mikor szűnnek meg végre a merev dogmák, hiszen a tanyai kisegítő gazdaságok nagy értéket produkálnak, főleg gyümölcsből, borból, állati termékekből, s ezen túl a városba való beköltözésnek sincsenek meg sem a műszaki, sem a pénzügyi feltételei.

A közép- és nagyfalvak esetében azonban radikális átalakulási folyamat tapasztalható. Azt az utat, amit a harmincöt évvel ezelőtti, szinte tiszta agrár jellegétől a mai állapotokig elértek Magyarországon — hogy a mezőgazdasági foglalkozás kisebbségbe került —, a fejlett tőkés államokban (igaz, néhány évtizeddel korábban) hosszú idő alatt, több generáción keresztül tették meg. Ez a rendkívüli gyorsaság roppant próbára tette az érintett falusi lakosság alkalmazkodó képességét. Részben ennek is tulajdonítható, hogy nagyon sok család otthona lett napjainkban különböző konfliktusok terepe, évtizedes házasságok bomlanak fel. Az utóbbi öt esztendőben több volt a válások száma, mint az előtte lévő ötvenben, mert a tradicionális falusi erkölcs idáig a szótlan tűrést ajánlotta. S mindez magával hozza az egyedül maradt öregek keservét, neurózisát, alkoholizmusát, és riasztó méreteket ölt az öngyilkosok sta-

tisztikája. Ma már legtöbb helyen csak a nosztalgiában él a *„békés öregkor"*, megszűntek, elemeire szakadtak a többgenerációs, együttélő családok.

Erről a problémáról azonban nem beszél a szerző, pedig érdemes lett volna legalább néhány oldalon elmondani, hogy soha nem szenvedtek lelkileg és idegileg annyit a tanyasi, falusi parasztok, mint a szocializmus első negyedszázadában: 1948-tól az ötvenes évekig beadásokkal, majd a téeszesítéssel tették tönkre őket, később viszont a *„társadalom modernizálásával"* gyötörték az embereket. Igaz, ennek áraként a mai életszínvonal egyes vidékeken magasabb, mint valaha is volt, talán látványosabban emelkedett a városi lakosságénál, de ahogy az író fogalmazza finoman: *„Nem egyenletesen. Gyors volt közvetlenül a háború után, majd hosszabb időre lelassult, időleges visszaesésekkel tarkítva."* De hogy az idézet mit is jelentett a gyakorlatban, arra hiába keresünk választ, ám akik átélték ezeket az éveket, vagy tanulmányozták a kor történetét, tudják: a földosztást követően milyen módszerekkel művelték a *„juttatott"* holdakat.

Előfordult, hogy családtagok húzta ekével szántottak, még a legelemibb kéziszerszámok — kapa, kasza, gereblye, ásó — is hiányoztak, nem beszélve az igásállatokról. Az *1942-ben összeírt 1014510 tehénből alig fele maradt meg 1945 végére, s a majd egymillió lóból is csupán 369 317 élte túl a háborút. Hasonló volt a helyzet a gépekkel is. A több tízezer traktorból 4700 maradt, a vetőgépnek 40, a szekereknek, kocsiknak 60 százaléka hiányzott.* Ettől függetlenül azt követelte a korabeli plakát: *„Kaptál földet, adj kenyeret!"* Igen ám, de miből, honnan? Közel *másfél millió hold föld maradt vetetlen.* A nehézségek ellenére a parasztság — számuk *az 1949-es adatok szerint 4 és fél millió* — csodálatra méltó eredményeket ért el, tizedére csökkentette a műveletlen szántóterületeket, de mire *„egyenesbe"* kerültek volna, elkezdődött a kollektivizálás, a kuláklistázás, a beszolgáltatás. A *„cséplőgéptől a begyűjtőhelyre"* mozgalom komikus keservét fokozta, hogy ünnepélyes, zászlós felvonulásokkal vitték terményeiket, aminek az volt a célja: a kommunista párt kifelé bizonyítsa, lám, a parasztok örömmel teljesítik beadási kötelezettségüket. Közben folytak a kulákperek, *1949 és 1953 között 400000 különböző ítélet született,* s volt ebben internálás, pénzbüntetés és ki tudja, hányféle bírság. Ahol nem akadtak kulákok, ott *„csináltak"*, s a mindinkább radikális intézkedések elől sorra mentek a falusi emberek az iparba. Menekülés kezdődött az annyira áhított földtől, s az állam *három év alatt 800000 hektár területet „vett át" a kulákoktól,* valamint a kis- és középparasztok-

tól; összesen körülbelül 100000 birtok cserélt gazdát, ami félmillió személyt jelentett a családtagokkal együtt.

Mindezekre Enyedi György nem tért ki, bizonyára okkal, ám ezeket a tényeket sem hagyhatjuk figyelmen kívül, amikor a falusi életmód változásait mutatjuk be, hiszen valójában akkor kezdődött el a vándorlás, minek eredménye az lett, hogy az *1970-es népszámláláskor a falusi lakosság 55 százaléka* már munkás. A további megoszlás szerint: *29,3 százalékuk szövetkezeti tag, s csak 8,4 százalékuk tipikusan mezőgazdasági dolgozó.* Az egyéni parasztok, kisiparosok, kerekedők száma elenyésző, *csupán 4,3 százalék,* viszont jelentősen nőtt *az adminisztratív és a tercier foglalkozásúak aránya, ez 11,4 százalék.* A falusi népesség tehát jelentős foglalkozási és társadalmi változásokon ment keresztül az utóbbi esztendőkben. Szerkezetileg erősen közeledik a városhoz, a munkásosztály fele községekben él, míg korábban ez gyakorlatilag városi jelenség volt.

Ám ezt ritkán veszik figyelembe azok, akik munkáspolitikára hivatkozva sürgetik a városok privilegizált helyzetét, noha az iparban dolgozók többsége falun lakik, mert *a naponta ingázók — utazók — száma a teljes kereső népesség 20 százalékát* teszi ki, s ez valamivel több, mint egymillió ember. Ebből következik, hogy a vegyes foglalkozási szerkezet a családokon belül is érvényesül. Férfiak általában az iparban, míg a nők a földeken, állattenyésztésben, kertészetekben dolgoznak. Hétvégeken vagy a szabad időben azonban az egész család részt vesz a háztáji művelésben, a saját nevelésű szárnyasok, lábasjószágok gondozásában. Az ilyen kisegítő gazdálkodással a falusiak 80 százaléka foglalkozik, és a kettős jövedelemforrásból eredően komoly anyagi haszonhoz jutnak, alkalmanként többhöz, mint a kvalifikáltan képzett értelmiségiek. Ez viszont a pazarlás forrása is: sorra épülnek a luxusvillák, vagyont érő kripták, kerítések, csupán *„kivagyiságból"*.

A városiak viszont általában csak ezeket a *„negatívumokat"* veszik észre, de arra nem gondolnak: a vidékiek mennyi munkával teremtették elő a pénzt, s ugyanakkor a társadalmi juttatásokból alig kapnak valamit. Kizárásuk a különböző kedvezményekből tovább növeli a falu és város közötti különbséget. A diszkrimináció néhol bővül, másutt szűkül. Az ingyenes orvosi ellátás vagy az egyenlő nyugdíjfeltételek kiterjesztése a mezőgazdasági dolgozókra kétségtelenül jelentős lépés volt, de amíg a településfejlesztés a városok esetében állami feladat, a községekben ezt magánügynek tekintik. Az elektromos hálózat bővítését, a vízvezeték, a csatornázás költségeit zömmel a lakosság fedezi, míg a városi polgároknak ez ingyenes. Az még érthetetlenebb, hogy a nagyobbrészt saját

pénzen bevezetett elektromos áramért magasabb díjat fizetnek vidéken, mint Budapesten.

Enyedi György számtalan hasonló, komoly hátrányt sorol fel könyvében, miközben azt fejtegeti, hogy jelenleg a társadalmi egyenlőtlenségek legnagyobb forrása nem a jövedelem, az iskolázottság vagy a foglalkozás különbözősége, hanem a lakóhely. Az ország népességének több mint ötven százalékát rekesztik ki az állami infrastrukturális beruházásokból, egy sor jelentős állami dotációt élvező intézmény rendszeres használatából — pl.: színház, hangverseny, kiállítások —, és ami ennél is szembeötlőbb: a munkásosztály fele nem részesül a munkáslakásépítési akcióból! A szerző ismerteti egy vizsgálat eredményét, amelyben a népesség csökkenésének, elvándorlásának, valamint a lakásviszonyok egyes vonatkozásait elemzik. Hely hiányában nem térek ki ennek a fejezetnek alapos ismertetésére, csupán annyit: a jelentős elvándorlás ellenére a falusi lakosság még mindig fiatalabb, mint Budapesté, továbbá a lakások alapterülete is nagyobb, mint a városokban. A felszereltség azonban lényegesen rosszabb: kevés a fürdőszoba, vízvezeték, *a vidéki otthonok 6—10 százalékában* ma sincs villany.

A kötet közepe táján találni rövid utalást arra, hogy milyen *„örökség"* következménye a falu és város szembenállása, s miért nem mentes a szocialista országok falupolitikája bizonyos dogmatikus vonásoktól. Ennek gyökere az 1917-es orosz forradalom idejére nyúlik vissza, hiszen a bolsevizmus a városokban kezdett először hódítani, s onnét terjesztette ki uralmát a gyakran ellenálló, a lakosság többségét jelentő falusi zónákra. Ezt alaposan megtetézte a sztálini korszak erőszakos iparosítási és kollektivizálási politikája, amikor a munkásosztály vezető szerepének biztosítására kikövetelték a városfejlesztés prioritását. A módszer azóta némiképp finomult, de nem szűnt meg.

A könyv fejezetei közt tallózva különösen figyelemreméltó a falusi iparral foglalkozó rész. Enyedi György megemlíti, hogy a 19. századtól sorra épülnek cukorgyárak, szeszfőzdék, malmok, különböző kézműves műhelyek a falusi térségben, s 1945 előtt a kisiparosok jelentették az országban valamilyen iparral foglalkozók felét. Ám az ötvenes években erőteljesen csökkentették számukat, szinte teljesen megszüntették működésüket, később azonban kisebb-nagyobb gyárakat telepítettek a falvakba, mert ott volt még szabad munkaerő. A településeken lévő üzemek ma közel félmillió embert foglalkoztatnak, de termelékenységük, hatékonyságuk rosszabb, mint a városiaké. Ennek oka viszont elsősorban nem az annyiszor kritizált paraszti komótosság munkamorálja, hogy a kampány mezőgazdasági tennivalók idején csoportosan maradnak otthon. Talpraesettebb mérnökök a tervkészítéskor már számolnak

ezzel a jelenséggel, de arról nem tehetnek, hogy az anyavállalatok elavult gépeket, korszerűtlen termékek gyártását helyezték vidékre.

A 200—300 főt foglalkoztató ipari üzemek elősegítik ugyan valamicskét az életszínvonal emelkedését, de közel sem jelentenek olyan tőkeerőt, mint a mezőgazdaság, mert a falunak a földművelés, az állattenyésztés az elsőrendű feladata, akkor is, ha napjainkban csupán a vidéki lakosság kisebbik részét foglalkoztatja. A mezőgazdaság elsődlegessége mindenekelőtt a föld művelésében mutatkozik meg, s *Magyarországon az összes terület kilenctizedét hasznosítja a mező- és erdőgazdaság.* Elkezdődött a modernizálás, amely számtalan új elemet tartalmaz, megváltoztatva a termelés eljárásait, gazdasági szervezetét, társadalmi tartalmát. Elsősorban azért szokták a modern mezőgazdaságot *„iparszerű"* jelzővel minősíteni. Enyedi György ezt a folyamatot három fő bázisra bontja, hozzátéve: *„Ha időben egymás után is következnek, párhuzamosan fejlődnek."* Első fázisként a gépesítést jelöli, másodiknak a biológiai-genetikai forradalmat. A harmadik fázist azonban úgy fogalmazta, mintha akadémiai székfoglalót írna. Bonyolult, nehezen érthető. Szerencsére gyorsan korrigál, és ismét visszatér a közérthetőség szintjére, s ezután mindvégig kerüli a tudományoskodást.

Szimpatikus hangvételének is ez a titka: a pedagógusi alázat, s annak beismerése, hogy kötete nem mentes a tévedésektől, de hasznosabb, mint a tétova hallgatás. Igaza van, hiszen a falusi jövőt illető vitákat képtelenség ma bizonyítani, erre a holnap ad konkrét választ. Ám felvetődik annak kérdése, ha számosan vélekednek úgy a településtudományok szakemberei közül, hogy: *„A fejlett szocialista társadalomnak egy teljesen urbanizált településhálózat felel meg!"* — akkor érdemes-e egyáltalán polemizálni a falusi jövőről, vagy tekintsük ezt utópisztikus ábrándnak? Enyedi György józan realitással amellett tör lándzsát, hogy a falvak hosszú távon fennmaradnak. Ezzel az óhajával főként azok értenek egyet, akik felismerik, hogy az ország dinamikus fejlődésének képét erősen rontaná a hanyatló falusi térségek elnéptelenedése, fokozatos felszámolása. A szélsőségességet jellemzi, hogy fővárosi intémények már *„kihalási listákat"* állítanak össze, s ezzel óhatatlanul központi kívánalmakat sugallnak, mesterségesen siettetik az elvándorlást. Vajon a totális urbanizációt sürgetők miért nem gondolnak arra, hogy pontosan a városias mentalitásoktól nem *„fertőzött"* falvakban őrzik legintenzívebben népi tultúránkat, népművészetünket, ősi hagyományainkat?

Falvaink sorsa *ötmillió magyar* sorsa. Remélhetőleg Enyedi György kötete józanságra inti azokat, akik nem törődve a tájjelleggel, tradíciókkal, egyetlen hatalmas metropolisszá akarják változtatni az országot. Érdemes lenne figyelembe venniük a szerző

érveit, mert okosan inti türelemre a heveskedőket, s ezzel nem a fejlődést akadályozza, hanem a kívánatos jövő felé tereli a figyelmet. Valóban beláthatatlan következményekkel járna, ha a város és vidék diktatórikus egybeszervezésével felszámolnák a falusi közösségeket, s teljesen elpusztítanák a falvak autonómiáját.

Húzd rá, Sebő — csak azért is...

(Nomád nemzedék. Népművelési Intézet, 1981, Budapest)

A hetvenes évek fiatalságának a népművészeti mozgalmakhoz való viszonyáról számtalan cikk, tanulmány, könyv született. Évekig tartott, s még ma sem ért véget a *„folklórvita"*, bár mostanában inkább csöndes esztétizálgatással méricskélnek, hogy mi a különbség a falusi népzenészek és a városi fiatalokból alakult bandák között. Mindettől függetlenül a népi kultúra — sokáig elfeledett — birodalma napjainkra hatalmasra nyitotta kapuit, s a fiatalok ámuldoznak e kincsekkel teli világon: fazekasok, szövők, bőrdíszművesek, dolgoznak a hajdani, manufakturális módszerekkel, s a táncházakban citera, doromb, köcsögduda, hegedű ritmusára ropják a tizen- és huszonévesek a legényest, az ugrós, a csárdást. A *7. Dunamenti Folklór Fesztivál, a 2. Nemzetközi Folklorizmus Tanácskozás, valamint az Ifjúság és Népművészet Magyarországon 1970—1980* kiállítás alkalmából jelent meg a *Nomád nemzedék* című kötet.

A fotóalbum-könyveket általában gyanakvással veszem kézbe, hiszen bármilyen szép, esztétikus, tartalmában fontos, mégiscsak élményreprodukció, egy kicsit személyes használatra is készült *„arclenyomat"*. Az viszont kétségtelen, hogy a fényképek által közvetített információk és az általánosan értelmezett kultúra között szoros kapcsolat lehet, s így a fotózás, ha művészi szinten történik, nem csupán a pillanat rögzítése. A majd másfélszáz oldalas, angol és magyar nyelvű kötet hiánypótló, hiszen ezzel otthon és külföldön olyasmire hívják fel a figyelmet, amiről esztendőkön át nem lehetett túl hangosan beszélni, nevezetesen: tényleg élt a hetvenes években Magyarországon egy nomádnak nevezhető nemzedék. Bár a bevezetőben *Bodor Ferenc* szerkesztő felteszi a kérdést, tényleg nevezhető-e *„nomádnak"* egy korosztály, vagy csupán a romantikus elnevezés csábítónak tűnő használata téveszt meg valamennyiünket, amikor sommásan hívjuk *„nomád"*-nak egy generáció tagjait. A kötet születésének körülményeiről ezt írja a szerkesztő:

„Lassan félünk azt a szót is kimondani, hogy nemzedék, annyi a félreértés és félremagyarázás körülötte. Mégis, nézegetve e képeket, egyre határozottabban az a meggyőződésünk támadt, hogy

igenis volt egy nemzedék, voltak számosan, akiknek a népművészet, a kézművesség, a hagyománykeresés egyfajta megoldásnak tűnt. Ők is hoztak új színt, új látásmódot a hetvenes évek magyar szellemi életébe. Kitágították látóhatárunkat, egyetemesebb összefüggések meglátására figyelmeztettek, segítettek egy korszerűbb magyarságkép elterjesztésében. A hetvenes évek fiatalságának mozgalmáról azonban alig van fénykép, kevés az arc, a történés..."

Szerencsére innét-onnét sikerült előbányászni fotókat, s a táncház-mozgalom múltját, jelenét végigkísérhetjük. De láthatunk képét *Bartók Béláról* is, amint tekerőn játszik Teréz körúti lakásán 1908-ban, vagy *Ferenc Márton „Zsuki"* és bandájáról, akik Székről mentek Budapestre a negyvenes években, hogy a Pátria stúdióban lemezfelvételt készítsenek. Ezek a parasztzenészek ünneplőféle ruhájukban úgy állnak a pesti utcán, mint az első indiánok toporoghattak a portugál kikötőben, ismerkedve a civilizációval. A második világháború előtti árvalányhajas, erősen romantikus népzenei mozgalom azonban nem lépett túl a különlegesség határán, kevesen vették észre a benne rejlő értékeket. Ám valami elkezdődött. A fiataloknak később már eszükbe jutott, hogy hegedűvel és magnóval falvakba utazzanak, és együtt játsszanak falusi bandákkal.

Nem volt könnyű a helyzetük, hiszen meder nélkül sodródtak ide-oda energiák, de a hetvenes évek fiatalsága a közélet, az intézményesített művelődés elszikesedett parlagjáról menekülni akart valahová. A kulturális élet vezetői sokáig nem értették, hogy ez az ifjúsági mozgalomból való dezertálást jelenti, netán egy csendes, visszavonuló építkezést, az ismételten lábrakapó fiatalos életigenlést, hogy a maguk erejére támaszkodva, akár egy szájharmonikával is megteremthetik bensőséges kapcsolatukat a világgal. Ezt a problémát elemzi szókimondó bátorsággal *Zelnik József,* reálisan mutatva rá, hogy mit is jelent a planetáris érdekek csapdájába szorulva élni:

„Búvóhelyek-e csupán a kis közösségek, ahol az identitásvágy, ha szűk körön belül is, de a biztonság és a szabadság pilléreit alkotják meg? S benne az ifjúság mentve, ami még menthető — a maga józanságát —, iróniával fedezett csöndes hitét megtárgyiasíthatta. Nagy kérdés, milyen környezetben találták magukat a hetvenes évek népművészeti mozgalmai. A pletykaszinten zajló közélet az intrikus hajlamoknak és a működtethető, idézőjelbe tett ‚igazmondásnak' kedvezett. A szuverén kezdeményezéseket a bizalmatlanság aknáival rakták körül. A szellemi élet kisebbségbe szorult. Érzékenységünk provinciálódott. Közben a helyettünk, rólunk mindig többet tudó intézmények cinikusan bölcs mosollyal kisajátítják életünket. Komplikálja a kérdést, hogy ez a mozgalom a na-

cionalizmus és a hazafiság pólusai között szorong, s állandó önigazolásra kényszerül. De lehet-e úgy igazán táncolni, hogy fél szemmel állandóan a ‚táncmestert' kell figyelni?"

Pompás kérdés, lényegre tapintó polémia, hiszen tudjuk, hogy a mindenkori politikát szolgáló *„táncmesterek"* még csak véletlenül sem következetesen cifrázzák lépteiket, lábukban egyszerre ott a gáncs és a rúgás mozdulata. De azért mégiscsak cseperedni kezdett a mozgalom, s amikor a tánc közben pattanásig feszültek az izmok, *Sebőék, Halmosék* zenéjére, *Budai Ilona, Faragó Laura, Ferenc Éva* énekére szétszakadtak az idő keretei, s valamit megéreztek *Nagy László* jóslatából: a lopott édes örömökből, a titkon csent kenyér ízéből. A magyar parasztmuzsika és a magyar népdal újbóli térhódításának kezdetét a *Röpülj, páva!* nagysikerű televíziós műsor idejére datálják. Valóban ekkor indult el útjára valami egészen új, hogy nemcsak bömbölő gitárpengetésre és fülrepesztő diszkózenére lehet táncolni, énekelni. Egy egész ország ült a képernyők előtt, s még a legfinnyásabb urbánusok is belátták, milyen szép is az, amikor a vállalkozó kedvű fiatalok eredeti népdalokat dudorásznak, és nem fel- vagy átdolgozott muzsikával állnak a kamerák — és a zsüri — elé. A kedves, csinos lányokat ha kezdetben zavarta is a lámpák vakító fénye, a közönség várakozása, amikor énekelni kezdtek, egycsapásra megszűnt a szorongásuk, hiszen velük dúdolt mindenki, mert a népdal, a ritmus ott rejtőzik az emberekben, mint kicsiny gyerekben a járás képessége.

A *Nomád nemzedék* című könyvet nem lehet, nem szabad gyorsan lapozni, s kijelenthetjük: a fényképek szürke egyformasága túllép a rákényszerített szerepkör engedelmes eljátszásán, nem látványséma csupán. Közlési mechanizmusában nemcsak leképez egy darabnyi valóságot, hanem politikai, társadalmi tartalmat is nyer, mutat. Jól illeszkedik az írott szöveghez, kiegészítik egymást, s az időbe fagyasztott pillanatok valami egészen érdekes érzést váltanak ki az olvasóból, nézőből. A kötetben ott találni *Marosi Júlia* tanulmányát, aztán *Ablonczy László* interjúrészletét *Kallós Zoltánnal*, majd *Sebő Ferenc* mondja el véleményét a táncházról. Különösen figyelemreméltó még *Csoóri Sándor* jegyzete a *Fiatalok Népművészeti Stúdiójának* alakulásáról, az érték és időszerűség fogalmáról.

„Sok zuhanás és boldog ernyedés tanúja voltam az utolsó húszegynéhány esztendőben. Agyak és szemek vizenyősödtek el közvetlenül a közelemben is. Érthető hát, ha az első izgatott képzeletnek ajtót nyitok. Ezért nyitottam ajtót annak az öt-hat robbanékony fiatalnak, akik több társuk nevében azzal a tervvel kerestek fel, hogy szeretnék létrehozni Magyarországon a Fiatal Népművészek

Stúdióját. Két, hínárral belepett esztendő után a Stúdió megalakult és működik."

Ám ez nem ment könnyen, hiszen a gáncsoskodók seregével találták magukat szemben. „*Mi ez?*" — kérdezték. Őstehetségek jelentkeznek, vagy avas szalonnával bedörzsölt műparasztok, netán csődbe került fiatal művészek, akik a vészkijáratot a divatossá váló népművészet pincejáratain át keresik maguknak? Lehet-e ma erőszakkal feltámasztani a népi kultúrát, amikor a létrehozója — és őrzője — a parasztság átalakult, s életformája, mint háttérül szolgáló díszlet, az idő földönfutó tüzétől meggyulladt és füstbe ment. A Csoórit és „*védenceit*" ért támadásoknak azonban valóban az volt az alapja, hogy a kis közösségek alakulását gyanakodva figyeli a hatalom, mert tudják: a csoportokba verődés nem csupán az identitásvágy keresése lehet, hanem olyan búvóhely is, ahol — bár szűk körön belül — szabadnak érezhetik magukat. S attól is joggal tartottak: ha ezek a fiatalok elkezdik gyűjteni a népzenét, rájönnek egy csomó szélhámosságra, hogyan zagyválják *Bartókra* és *Kodályra* hivatkozva az elemeket, mozdulatokat, mert külföldnek ez kell — a látványosság.

Mint ahogy a népdal cégére alatt műdalokat adnak el, úgy a táncban is olyan koreográfiákat alkalmaznak, ami soha nem volt. Kallós Zoltán népzenekutató mondja a vele készített interjúban, hogy a Bartók Együttes veterán szólistájával kimentek az Észak-Mezőség egyik falujába, Visára, ahol mulatoztak az emberek, a vendég is beállt közéjük, ismerte a táncot, mégsem tudta járni: az improvizációban képtelen volt lépni, mert ő csak a stilizált, profi mozdulatok szerint tudott mozogni. Márpedig — jelenti ki — ahogy siratni, úgy táncolni is meg kell tanulni, és ha a népzenét feldolgozók a valódinál jobbat nem tudnak írni, ne rontsák, hagyják élni az eredeti dalt.

Magyarországon táncházat először 1972 májusában rendeztek Budapesten, a *Liszt Ferenc téri* könyvtárklubban, az Építők Bihari János Táncegyüttesének szervezésében, *Novák Sándor* lelkes támogatásával. Később a táncház átkerült a Fehérvári úti *Fővárosi Művelődési Házba*, és első zenekaruk a *Sebő Ferenc* vezetésével alakult banda volt, ahol rajta kívül *Halmos Béla* játszott, majd valamivel később kapcsolódott munkájukba *Koltay Gergely* és *Éri Péter*. Aztán új együttesek alakultak, így például a *Muzsikás: Sipos Mihály, Hamar Dániel* és *ifjú Csoóri Sándor* tagokkal. Újabb és újabb bandák álltak össze — a *Tekerő*, a *Téka*, a *Regös*, a *Mákvirág*, a *Vízöntő*, a *Boróka* stb. —, majd mentek szét; néha szólóénekeseket is foglalkoztattak: *Sebestyén Márta, Vincze Zsuzsa, Fábián Éva, Sáránszky Gabriella* nevét említhetjük.

A könyv olvasásakor akaratlanul is felmerül annak kérdése:

hogyan tudtak ezek a fiatalok eredeti hangon, színvonalasan muzsikálni, hiszen többségük városban nőtt fel, ahol nemigen leshették el a falusi zenészek, paraszténekesek *„technikáját"*. A népzene külön zenei stílus, külön kultúra, és aki nem születik bele, annak csak komoly munkával lehet megszerezni ezt a műveltséget. Továbbéltetni, újrateremteni és folytatni csupán azok tudják ezt a tiszta stílust, akik a forrásig hatolnak vissza. Muszáj elmenni falvakba, szöveget, ritmust gyűjteni. Azt talán fölösleges is említeni, hogy a hazai zeneoktatásban egészen az utóbbi évekig a népi hangszeres zenetanítást nem tartották fontosnak, ezért Sebőék magnóval járták a vidéket.

Számos fotó van a kötetben, amin szép arcú paraszt bácsikkal fújják közösen a farmeros, szakállas, hosszú hajú fiatalok a bőrdudát, nyűvik a vonót, megbeszélnek egy-egy taktust a baksai prímással, s hol *Kovács Tivadar* népzenész tanítja *Halmos Bélát*, hol fordítva. S mindebben az a megragadó, hogy a gondolkodásban, műveltségben, mentalitásban és sok minden másban különböző embereket a népzene varázsa közös szintre emeli, ledőlnek a korlátok, teljes szinkronitás alakul ki. Az ily módon szerzett tudást a fiatalok igyekeztek kamatoztatni: a *Népművelési Intézet* támogatásával továbbképzéseket is tartottak. Csupán az árnyékolta be a mozgalmat, hogy intézményesíteni akarták, mert a szocializmusban semmi nem képzelhető el felső ellenőrzés nélkül. Éppen ezért alig két évig tartott a *„fénykor"* — 1973 és 1975 között —, amikor is a *Kassák Klubban* igen eredményes közművelődési munkával kapcsolták össze a táncházat. A kéthetenkénti összejöveteleken a Sebő együttes muzsikált, énekelni-táncolni *„okította"*, neves írókkal, költőkkel találkoztak a résztvevők, időszaki lapot is kiadtak *Sippal-Dobbal* címmel.

Amit ez a *„nomád nemzedéknek"* nevezett generáció véghezvitt a hetvenes években, olyan széles körű tevékenység, amely nehezen foglalható össze pár mondatban. Kicsik és nagyok, fiúk és lányok kerestek valamit, s a kezdeti rácsodálkozásból életképes csapatok verbuválódtak. Ám sorsuk, jövőjük a virágmagvakhoz hasonlítható: saját méltóságuk pusztítja el és szüli újjá őket. Az elmagányosodó, idegbajjal és keringési zavarokkal küzdő emberek örömmel jöttek össze, mert oda lehetett menni *„csak úgy"*, megfoghatták tánc közben egymás kezét, s azonnal közösséggé forrtak össze. Hiába hangoztatják néhányan, hogy a folklór valamiféle reakciós múltba vágyás — ez nyilvánvaló ostobaság. Viszont: tényleg olyan kulturális hagyomány, amelyre támaszkodva megőrizhető és továbbfejleszthető a nemzeti hagyomány.

Ebben az unalommá ridegülő időben nincs ennél szebb, tisztább mulatozás; olyan, mint a balladák világa, ahol az árva is felemelkedhet a csillagokig. A közös éneklés, tánc út a lélekhez, s mindannyian az otthonosság melegéhez jutunk.

„Csak az első angina pectoris ijesztő..."

Zám Tibor: Túl a poklon

(Magvető Könyvkiadó, 1980, Budapest)

Karcsú kis könyv, pár óra alatt kiolvasható. Műfaját tekintve mintha *„én regény"* lenne, amiben keveredik a valóság és a fikció. Ám ez természetes, hiszen a szerző a magyar szociográfia egyik legismertebb képviselője: 1966-ban hívta fel magára a figyelmet a *Hortobágyi jegyzetek* című, hatalmas botrányt kavaró kötetével. Hogy ki is Zám Tibor, honnét jött és hová jutott? Ennek elmondása — noha a recenzensek ritkán foglalkoznak életrajzi adatokkal — azért fontos, mert tényleg egyfajta poklon túl s egy másik pokol tornácán: két infarktus után, a családi élet poklából menekülve írta ezt a könyvet egy hajdani romos, tanyasi iskolában, amit megvásárolt, s maga renoválva tette lakhatóvá. Bár kivonulását a természetbe sokan értették félre, megvádolták azzal is, hogy ezt modellként szánja a politikával egyet nem értő értelmiségieknek, de figyelmesen olvasva a kötetet, bebizonyosodik: számára a tanya nem a dacosak búvóhelyét jelenti, hanem a nyugalmat, a tiszta levegőt, zivataros életének első nyugalmas szigetét.

Alig húszesztendősen — 1949-ben — végezte el a tanítóképzőt, és benevezett a Csillag folyóirat akkor hirdetett pályázatára, amit meg is nyert, riportját közölték, de utána másfél évtizedes alkotói szünet következett. Pedagógusként nem akart dolgozni, hát elment segédmunkásnak, aztán kádert csináltak belőle, majd kinevezték tanársegédnek a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem marxizmus-leninizmus tanszékére. Ám ezek az esztendők tele voltak ellentmondásokkal, s amikor az anyja padlását is lesöpörték, pedig nem volt kulák vagy földbirtokos, kilépett munkahelyéről. Néhány hónapi tétlenség után tanulmányi előadó lett — szintén Debrecenben — a Mezőgazdasági Akadémián. Innét 1957 februárjában muszáj volt elmennie, mert az 56-os események idején nem volt zárt szájú egyede a forradalmi cselekményeknek. Fél esztendőn át nem tudott elhelyezkedni, de ősszel felajánlották neki, menjen tanítani a Hortobágyra. Akkoriban az volt a szokás, hogy a renitens értelmiségieket ide száműzték a *„kis ország, kis Szibéria"* elvén. A

„száműzetés" három évig tartott, utána járási könyvtárigazgatóként dolgozott négy esztendeig, s tulajdonképpen innét számítható írói pályája.

Hortobágyon tanítva látta, hogy az egy szilárd kötésű, megülepedett világ. A hetvenezer holdas terület féltucat állami gazdaság kezelésében állt, irányítása áttekinthető volt, de a hatvanas évek elején a Földművelésügyi Minisztérium egységes egésszé forrasztotta össze a földet, s úgynevezett modern elveket alkalmaztak, ám ennek következtében negyvenmillió forintos veszteséggel zárták az évet. A *Hortobágyi jegyzetek* című könyvében azt pendítette meg: hogyan lehet a humanizált munkát teljesen feladni egyfajta racionalizált munkaszervezés ürügyén? Újságcikkekben támadták, sajtópereket indítottak ellene, de szerencséjére Kecskeméten éppen akkor indították a Forrás című folyóiratot, s meghívták munkatársnak. Problémaérzékenysége itt sem hagyta nyugodni: észrevette, hogy az új gazdasági mechanizmus bevezetésekor alig vették ki az addig államilag támogatott téeszek hóna alól a mankót, máról holnapra olyan szövetkezeteket kellett szanálni, amelyek elnökei az előző évben Munka Érdemrendet kaptak. Az ilyen konfliktusok összegyűjtéséből született a *Bács-Kiskunból jövök* című könyve, s ebben elég *„meredek"* dolgokat írt. Mondogatták is neki a barátai, hogy legközelebbi könyvének a *Bács-Kiskunból megyek* címet adhatja.

Aztán a Forrásban két, a magyarországi alkoholfogyasztással és -hamisítással kapcsolatos szociográfiai sorozatot közölt: a *Bormelléki zsiványságok*-at s a *Szeszmesterek*-et. Ezekben az írásokban nemcsak a termelés és a fogyasztás paradoxonjaira hívta fel a figyelmet, hanem bebizonyította, hogy az államnak is nagy érdeke van a szeszhamisításban. Ezzel egyidőben, a hetvenes évek végén megjelent *Tanyabejáró* című kötetében pedig a pusztai emberek sorsával foglalkozik: például miért került le szép csöndesen a napirendről a tanyák villamosítása, volt-e értelme a *„külteleki"* iskolák felszámolásának? Ám munkáját mély hallgatással fogadta a kritika, csupán néhány kényeskedő filosz reagált, narodnyiksággal vádolva a szerzőt. Ezután határozta el Zám Tibor, hogy szociográfiát nem ír, mert hiába a tényfeltárás, ha az nem integrálódik valamilyen módon az országos politikával.

Ha a *Túl a poklon*-t mindezen előzmények ismeretében olvassuk, érthetőbb a hős első, majd második infarktusának oka. A stresszt fokozták a válással kapcsolatos bonyodalmak: kié legyen a lakás, a szőnyegek, a bútorok? Zám Tibor a tanyán élt már, s további lehetőségein töprengve belátta, hogy az életet a maga nyerseségeiben nem kutathatja a jövőben, egészségi állapota miatt fel kell adnia ezt a műfajt, de valamit muszáj csinálnia, mert az alkotó

ember számára az unalom jelenti az igazi halált. S ekkor fogalmazódott meg benne az ötlet: kiírja magából házassága anginás rohamokkal tarkított hétköznapjainak történetét.

A nagy ivászatok, veszekedések s *„kóbor numerák"* históriáinak fanyarul cinikus krónikásaként azonban jóval túlmutat saját tragédiájának ismertetésén. Hiteles képet rajzol egy gyorsan fejlődő nagyváros — elárulhatjuk: Kecskemét — értelmiségének mentalitásáról, a rohamosan gazdagodó és nagypolgári magatartásformákra törekvő diplomások pénzhajhászó, ám tartalmilag sivár, kilátástalannak tűnő életmódjáról. A könyv minden szereplője a szexualitásban, a gyors és érzelemmentes kalandokban keresi a megváltást. Úgy tűnik, hogy az egész város entellektüel társadalma nyíltan vagy titokban, de keresztbe-kasul *„használja"* mások szeretőjét, férjét, feleségét, így próbálnak gyógyírt találni bajaikra, tapasztgatják házasságuk hajszálrepedéseit, ám anyagi okokból nem válnak impotens férjüktől, frigid feleségüktől.

Mint minden regény, ez is sűrít, kiélez konfliktusokat, a valóság nem egészen ilyen, de az tény, hogy korunkban — Magyarországon is — jelentősen átértékelődött az erkölcs, kitolódtak a morális határok, s a kapcsolatok zöme szexközpontú lett. Ennek kiváltója — és ezt kitűnően karikírozza Zám Tibor — főleg a céltalanság, a dögunalmas esték lézengése, az újságíró klubba járó, s színész, doktor, ügyvéd vagy író urakra vadászó, *„matrac-művész"* hölgyek felajánlkozása azzal a titkolt reménnyel, hogy így neves férjet foghatnak maguknak. A *Túl a poklon* hőse is eképpen talál magának nálánál sokkal fiatalabb feleséget, aki nem tudja a pénzt beosztani, csak a dáridókat, az öltözködést, no meg a gyakori és minél aktívabb testi szerelmet tartja fontosnak.

Zám Tibor kötetének másik, talán ennél is lényegesebb mondanivalója, hogy mivé lesz az ember, ha belekerül az orvosi gépezetbe, ahonnét nincs menekvés. A főorvos figurája külön említést érdemel: meggyőződéses materialista, ám a gyerekeit hittanra járatja, fanatikus gyógyító, de az infarktussal beszállított betegek hozzátartozóinak kérdéseire így válaszol: *„Vagy meghal, vagy megmarad!"* Ezt a mondást minden kórház falára ki kellene függeszteni, mert az orvostudomány korlátait mutatja meg humánusan, hazudozás nélkül.

A szerző hőse szerint is csak az első angina pectoris ijesztő, ahogy az ember hallja az EKG duruzsolását, utána minden egyszerűnek tűnik. Sorsába belenyugszik, elfogadja, hogy az élet alfája a születés, ómegája pedig a halál. *„Nincs benned hajlandóság* — írja —, *hogy benépesítsd magad körül a világot, becsvágyad sincs, hogy írói sikerekre törj, érzéki örömök sem marasztalnak: az ital nem a mámor forrása többé, hanem a rosszullét előidézője. Szíved*

összevissza kalapál, füled zúg, hallásod romlik, csontjaid szuvasodnak." Ám ezek a kötetből idézett sorok nem fikciók, komor tényeket takarnak, akár eddigi szociográfiái. Ha még egy kicsit hagyta volna pihenni a kéziratot, s némi simításokkal kerekebbre, stilárisan gördülékenyebbre faragja, újabb alapkönyve születik az emberi lét értelmét, küzdelmét elemző műveknek. De mivel harmadik infarktusa miatt adta gyorsan nyomdába, a sietség érthető. Reméljük azonban, lesz még ideje újabb művekkel bizonyítani szépírói talentumát is, elveinek feladása nélkül, mert Zám Tiborról elmondható, hogy bármi jó, bármi rossz jöjjön még, minden történést méltósággal fogad: poklot járt emberhez illőn.

Akik borsószemen térdelve is szépet álmodnak...

Egyed Ákos: Falu, város, civilizáció, Kriterion, Bukarest, 1981
Venczel József: Az önismeret útján, Kriterion, Bukarest, 1980
Népismereti dolgozatok III. Kriterion, Bukarest, 1980

A határainkon túli, de a hajdani, történelmi Magyarország területén élő magyarok elszakadva az anyaországtól, kisebbségi, nemzetiségi létbe szorultak, s a diaszpóra állapota nem könnyű. A családok szétszóródtak, keverednek, nevük elszlovákosul, eloroszosul, elszerbesül, elrománosul; és néhol a magyarság tényleg úgy él, mint a búvópatak. Olykor felszínre tör — temetés, esküvő formájában —, aztán ismét eltűnik. A beolvadni, de megmaradni senkit sem sértve, és lehetőleg sértetlenül élni, a kisebbségbe kerültek átkos öröksége, viszont ez is humanizálhatja az embert. Mindig akadnak néhányan, akik eszébe juttatják a többieknek: hová is tartoznak.

A hetvenes években a romániai magyar irodalom akkora ívben bontakozott ki, hogy még a leggyanakvóbbak is elismerték: méltó utódok léptek Tamási Áron és Nyírő József örökébe. *Sütő András: Anyám könnyű álmot ígért* című regénye hatalmas éket vágott a negyed százada tartó, intézményesített hallgatás falán, és a könyvesboltok előtt hosszú sorok álltak, mert olvasni akarták *Kányádi Sándor: Fától fáig, Bálint Tibor: Zokogó majom, Farkas Árpád: Jegenyekör, Szilágyi Domokos: Kényszerleszállás, Panek Zoltán: Földig már lépésben* köteteit. Jegyért tolakodtak Sütő András, Páskándi Géza, Kocsis István drámáinak bemutatásához a budapesti színházaknál; rácsodálkoztak Méliusz József „előkerült" *Sors és jelkép* című könyvére, s percek alatt elkapkodták Kallós Zoltán *Balladák könyvét.*

Ám nemcsak a szépirodalom művelői kerültek reflektorfénybe, hanem a romániai magyarság múltját és jelenét felkutatók, a lappangó magyarság krónikásai is, akik sorra jelentkeztek műveikkel. Ezek főleg a bukaresti Kriterion könyvkiadó gondozásában láttak napvilágot. Szinte mindegyikben — ha áttételesen vagy elrejtve is — ott találni a régi dilemmát, hogy mi a jobb: megbékélni a kisebbségi sorssal, vagy duzzogva várakozni az érdemelt jobbra, ami késik!

Egyed Ákos közel félszáz oldalas kötete *Falu, város, civilizáció* címmel jelent meg. Tanulmányok gyűjteménye, témája a jobbágyfelszabadítás és a kapitalizmus története 1848—1914 között. Aki az európai história alakulását kicsit is ismeri, az tudja, hogy a XIX. század első felének végén forradalmak söpörtek végig országokon, s ha le is verték, a Duna—Tisza táján sem dörögtek hiába Gábor Áron rézágyúi. Véget ért a feudalizmus, és elkezdődött a polgári rendszer kibontakozása, létrejöttek annak legáltalánosabb feltételei: a polgári tulajdon megbecsülése és a közvetlen személyi függéstől mentes egyén. Nevezhetjük ezt a kort az újkori civilizáció kezdetének is, a fejlődés egyik szakaszának. Egyed Ákos azt kutatja mindenre kiterjedő aprólékossággal, hogyan változott Erdély gazdasági, társadalmi struktúrája az 1848-as szabadságharc és az első világháború között, mit örököltek az akkor élő nemzedékek elődeiktől, s mivel gazdagították ezt a jussot.

Bár a kötet címe — *Falu, város, civilizáció* — félrevezeti az olvasót, hiszen először szociológiára vagy néprajzra gondol, s nem történelemre. De gyorsan eloszlik a kétely, hiszen a fejlődés folyamatait, a történelem mozgásirányát számos módon lehet vizsgálni: akár a társadalmi osztályok helyzetének, akár a települési közösségek elemzésével. A lényeg, hogy konkrétan feltárja a változásokat, lehetővé téve a nemzetiségtörténeti vonatkozások reális nyomon követését. Azon is lehetne vitázni, hogy a falu és a város után odaillő fogalom-e a civilizáció, vagy kifejezőbb lett volna a gazdaságosság, netán valamilyen más szó, de végül is elfogadhatjuk a szerző érvelését, miszerint: „A történelem folyamatjellege semmi más historiográfiai műfaj által sem fejezhető ki jobban, mint éppen a civilizációtörténet révén." Egyed Ákos ezt írja a bevezetőben:

„A civilizációt, még ha nevének eredete a városhoz kötődik is, nem a város találta fel, hanem a történelmi fejlődés eredménye. Más kérdés, hogy a város külön civilizációt, ha úgy tetszik, modernebbet hozott létre, mint az ősibb falusi civilizáció: az előbbi az iparhoz, az utóbbi a mezőgazdasághoz kötődik. Mindenképpen helyes a többes szám használata. Elválaszthatatlanok attól a környezettől, amelyben létrejöttek, ideértve azokat az etnikai közösségeket, amelyek azoknak hordozói. Ilyen értelemben, amikor egy kor civilizációja részeseinek tudjuk magunkat, arról sem feledkezzünk el, hogy benne sajátosságai révén külön hely illeti meg mindegyik népet, nemzetet, nemzetiséget."

A könyv írója sok éves kutatásainak eredményét gyűjtötte csokorba, s az adatokkal, forrásmunkákkal bőven ellátott dolgozatok, ha néhol szét is esnek, magyarázkodónak hatnak, nagyjából tematikus egészként, elfogadhatóan valóságosan ábrázolják az 1848—1914 közötti kor gazdasági és történelmi helyzetét. Az elő-

szóból megtudjuk, hogy e kötet teljes megértéséhez ajánlatos elolvasni *Imreh István:* Erdélyi hétköznapok című könyvét, amely a bomló feudalizmus erdélyi gazdasági és társadalomtörténetével foglalkozik.

Egyed Ákos tanulmányai 1956 és 1979 között íródtak, vagyis 23 esztendő munkái. Elsősorban szakembereknek ad eligazítást a történelem egy időszelvényéről, de az érdeklődő szélesebb olvasóközönségnek is érdemes átböngészni, hiszen ez a kötet jelentősen hozzájárul az Erdélyről szóló históriák egyoldalúságának eloszlatásához, s a nemzetiség történetének ügyét előbbre viszi. Ezt a célt szolgálja Venczel József is, akinek *Az önismeret útján* című könyvének borítóján ott feketéllik szemcsalogatóan a rövid tartalom: Csík szék természeti, történelmi és társadalmi leírása... A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom... A falukutatás módszerének vázlata... A statisztika és a társadalomkutatás határán... Demográfiai gondok a társadalomkutatásban...

Venczel József a romániai magyar társadalomkutatás jeles személyisége volt, egyike azoknak a fiatal erdélyi értelmiségieknek, akik a harmincas évek derekán — elődeik irodalomteremtő romantikus nekilendülései után — a romániai magyarság új társadalmi realitásának tudományos vizsgálatát tűzték ki feladatukul. Éppen tíz esztendeje halt meg — 1972-ben — 59 éves korában. Ám e rövidre szabott földi lét alatt örökös munkalázban égve dolgozott, már középiskolásként megnyerte az Erdélyi Helikon pályázatát, amelynek témája *A magyar falu a XIX. századi irodalmunkban* volt. Csíkszeredáról származott, és soha nem felejtette el a szülőföldjét, a munkában holtra fáradó székelyt, s hogy minden hagyomány letéteményese a paraszti nép.

Ifjúkorának sodró erejű szellemi lázában még a szépirodalom tájékán keresi az önmegvalósítást, s papírra veti gondolatait a székely mondák táltosairól, a templomos hitek vallatóiról, Csaba királyfiról. De alig húszesztendősen „lépést vált", s a társadalmi valóság kutatását, a „falumunka" szükségességét hirdeti, mert kiszámította, hogy az erdélyi magyarság 72 százaléka él falvakban. Ám a szociológiát nem tudományos kedvtelésnek vagy romantikus időtöltésnek tekinti, hanem komoly társadalompolitikai feladatnak, amelyről azt írja:

„A falumunka, mint a társadalomkutatás és -segítés egyik részterülete, nemcsak Erdély kisebbségi magyarságának önismeretét, de vezető rétegük hivatásbeli tájékozódását, sőt gyakorlatát is jelenti: az értelmiségnevelésben tehát egyáltalán nem nélkülözhető. A mi népünk testületeiben senki olyan vezető állást ne foglalhasson el, aki nem bizonyította be, hogy tud szolgálni."

A népet szolgálni tényleg csak az tudja, aki ismeri hibáit, eré-

nyeit, képességeit, szükségleteit egyaránt, mert így veheti észre a hiányokat, s tehet javaslatokat a változtatásokra. *Az önismeret útján* című kötet legtöbb tanulmánya a két világháború között készült, azokban az években, amikor *Illyés Gyula: Puszták népe* vagy *Szabó Zoltán* leírása a *Tardi helyzet*ről. Ennek nyomdokában lépkedve készített családkutatást és nemzetségrajzot, cédulázgatott, s az Erdélyi Fiatalok csoportja kiadásában megjelenő Falu-füzetek sorozatban publikálta felméréseit.

A könyv elolvasása után már bántam, hogy nem hátulról kezdtem a lapozgatást, mert a Jegyzetek címszó alatt érdekes gondolatokkal találkozni. Ezek a szerkesztői megjegyzések ismertetik, hogy az írások hol, milyen címmel jelentek meg, illetve melyiket nem publikálta Venczel József. Ez akaratlanul is arra kényszerített, hogy összevessem a kettőt, hiszen a kíváncsiságon túl az is érdekelt, mennyire alkalmazta a szerző a mindennapok gyakorlatában Németh László tanítását: *„Erkölcstelen az a gondolat, amely csak a fejben virágzik. Mert azt a társadalomkutatót, aki csupán felmér, tervez, netán agitál is, de közvetlenül nem próbál cselekedni, leginkább az eunuchokhoz lehet hasonlítani.*"

Az persze megint más kérdés, hogy a tenni akarás és a lehetőségek között mekkora a szakadék, áthidalható-e, de még a legutópisztikusabb világban is alaptörvény, hogy az emberiség célként szolgáljon, ne pedig eszközül. Venczel József társadalomszemléletében a szociológia, tárgyát tekintve történeti szociológia is egyben! Szerinte ugyanis a társadalomtörténet és a társadalomrajz azonos értékű diszciplina, hiszen minden, ami az elmúlt időkből ott él a tudatunkban, mindaz, amit a közösség hagyományként emlékezetében tart, éltet, jelen van: velünk egyidejűleg „még van". A múlt — és a jövő is — így jelenvalósítódik, s a társadalmi valóságra irányuló kutatás hatalmas korszakot ölel fel egyetlen mai, napjainkbeli egységbe.

Ha e kissé bonyolultnak tűnő érvelés mögé leegyszerűsítve csupán annyit „hallunk": Venczel József prezentualizmusa abból áll, hogy folyamategységként vizsgálja a társadalmat, s amennyiben a közel ötven esztendeje végzett felméréseit „átszámítjuk" a társadalmi mobilitásról, valamint a statisztikai adatokat „idősorokba" rendezzük, úgy „üzenetei" ma is érvényesek. A kötet egyik szerkesztője — Gáll Ernő — azt írja róla, hogy társadalomvizsgálatában Venczel a matematikai látásmódnak volt az úttörője, s ezért tapadhatott nevéhez a „statisztikus" jelző is. De felróható-e valakinek a bűnéül, hogy a valóság annyira megigézi: a társadalmi jelenséget mérhető, leszámolható formájában kedveli. S ebben az esetben a „metanyelvbe" fogalmazott gondolatok számokkal segítik a nemzetiségi tudat megőrzését.

Felmerül azonban a közérthetőség problémája! Amikor egy szociológus, történész úgy érvel, hogy nem érdekelnek a panaszok, emelkedjék fel az olvasó az én színvonalamra! — ez azért logikus védekezés, mert az írástudó nem mondhat le az igényességről a közérthetőségre hivatkozva, de a megoldás valahol a félúton van. Számolni kell az olvasó teherbíró képességével, különösen ott, ahol a diaszpóra kétirányú erőfeszítést jelent. Az alkotónak mindig arra kell törekednie, hogy tudománykodása miatt ne következzék szakadás az írók és a nemzetiségek tömegei közt. Ilyenkor befalazódhat a műhely ajtaja, ablaka, hiszen a fontoskodással hitelét veszítheti az igazság.

Mindezek a gondolatok már a *Népismereti dolgozatok* című 1980-as kötet böngészése közben jutottak eszembe. Nem sajátos-egyedi népi alkotások felkutatását, bemutatását vélem feleslegesnek, mert a nemzetiségi önismeret fontos alapjának tartom a néprajzot, de... A *Népismereti dolgozatok* két évenként megjelenő kötetei — mostani a harmadik — elméletileg arra törekszenek, hogy lehetőleg átfogó képet adjanak a romániai magyar néprajzi kutatás sok irányú tevékenységéről. A kötet szerkesztői — dr. Kós Károly és dr. Faragó József — azt is tudják, hogy ez a munka nemcsak nemzetiségi ügy, a nagyobb fundamentum építéséhez elengedhetetlen. A kutatás nehézségeit, a sokoldalú elkötelezettség gondjait átérezzük, a jólfésültség okai is nyilvánvalók, csak így az egész mindinkább az almanachszisztéma felé tolódik.

Valójában örülni kellene annak, hogy szép számban akadnak „határjárók", de a figyelmes olvasó nem tudja, mikor és kinek higgyen. Ugyanis az egyik szerző azt írja: a két világháború közötti időszakban is rengetegen járták a vidéket, a másik viszont, pár oldallal odább azt állítja ezekről az évekről, hogy a gyűjtésnek sem intézményes formái, sem hivatalos szakemberei nem voltak, mindaz, ami a folklórkutatás terén alkalomszerűen történt, önkéntesek áldozatos munkájának az eredménye. Nem akarom állítani, hogy a királyi Románia nagyon magyarpárti volt, ám éppen Venczel József könyvéből tudom, hogy kaptak pénzt hivatalos helyekről felmérésekre, munkáik publikálására. Talán nem annyit, mint most, de Kolozsvárott volt magyar egyetem, ahol Néprajzi Tanszéken tanulhattak a fiatalok, míg napjainkban nincs tanszék, s a Bolyai elé Babes neve került.

Félreértés ne essék, minden tiszteletem azoknak, akik a romániai magyarság fennmaradásáért, nemzeti érvényesítéséért egy parányit is tesznek. Ám éppen ebből fakad, hogy nem tekintek el elegáns gesztussal a problémák megítélésétől. A szerzők és a kritikus kölcsönössége akkor „nagykorú", ha nem hagyunk homályban ellentmondásokat. Minden alkotás műszer, de amikor a feszültség-

ingadozás közben mutatott eredményeket igazságként tálalják, az lázító torzítás, mert megrendíti a hitet. A Sütő András-i elv — úgy cselekedjünk, hogy megmaradjunk — akusztikája sem tagadja a mellékzörejek előfordulását, de a szocialista eszmények jegyében is feladat, hogy a hamis hangokat próbáljuk meg kiszűrni.

Boldogok lehetünk, hogy immár harmadik alkalommal megjelent a *Népismereti dolgozatok* vaskos kötete, mert ez azt is bizonyítja, hogy van igény az efféle publikációra, másrészt pedig akadnak kutatók, akik kellő szakmai felkészültséggel rendelkeznek ehhez a nehéz és komoly munkához. Csupán ez a „balladai homály" bosszantó, hogy jóhiszeműen vagy tudatosan ködösítenek, s ez a mellébeszélés kártékonyabb, mintha nem szólnának semmit. Olvasom a Korunk 1982 márciusi számában közölt kerekasztal-beszélgetés szövegében, hogy milyen dühödten támadják még most is azt a tételt, miszerint Szabó Dezső hatása a két világháború közötti romániai magyar irodalom életében jelentős lett volna. Márpedig Venczel József is vallja, hogy tőle tanulta a „faluzás" szépségét, és követelte is, ne tegyék indexre könyveit. Ha a mostani néprajzosok, szociológusok elől lakatra zárják egy bizonyos kor dokumentumait, nem használhatják fel forrásmunkaként, úgy legfeljebb kisipari módszerekkel dolgozhatnak, hiszen rengeteg információ a Csipkerózsika álmát alussza.

A néprajz mindig a jelen és jövő nemzedékének tudatalakulását szolgálja, a „honnan jöttünk" felismerést próbálja segíteni, s az önbecsülés életigenlő parancsát őrzi, adja tovább. Kodály Zoltán írta 1927-ben: *„Valamikor a székely dal volt a magyar dal; törmelékei, maradványai a többi magyarság között mindenütt ott vannak."* Mi következik ebből? Az, hogy a folklórt az őseink önmaguk számára alkották ugyan, de ránk hagyományozták, mi vagyunk egyedüli és jogos örökösei, mert hozzánk, s nyelvünkön szólnak. Ebben mutatkozik meg a néprajz felelősségteljes szerepe, hiszen gyűjtés nélkül elmerülnének, nem élnének tovább, nem lehetne átadni az utánunk jövőknek. Éppen ezért nem tekinthető csak tudományos-szakmai munkának, hanem nemzeti, nemzetiségi, sőt: közügynek kell lennie.

Hankis Elemér szerint az irodalomnak, ami lehet történelmi, szociológiai, néprajzi mű, az a tényleges és primer feladata, hogy az adott valóságot, minden emberi helyzetet, lehetőséget, sorsot érzékletesen, élményszerűen, lényegi törvényszerűségeit és egész mozgásrendszerét megvilágítva, az emberi teljességhez viszonyítva ábrázolja. Az itt ismertetett három kötet — az említett hibák ellenére is — erre törekszik, jelentősen hozzájárulva a romániai magyarság szellemi gyarapodásához. S természetesen a miénkhez is,

mert a kisebbségi irodalom hídszerepe nem tagadható. Olyan emberekről kapunk híreket, gondolatokat, akikről Beke György találóan állapítja meg: *„Az önkéntes száműzöttek földjén élnek, de a borsószemen térdepelve is szépet álmodnak."*

A népiség vonzásában

Szamosi József: Írások—vallomások, Aurora Könyvek, München 1982

Amikor egy írótól megkérdezték, hogy miről is szól a könyve, azt válaszolta szemérmesen: majd csak belemagyaráznak valamit. Kétségtelenül igaz, hogy minden kötet nyilvános vizsga, ahol a szerző védtelenül áll, bárki dicsérheti vagy szidhatja. Szamosi Józsefnek azonban nincs mitől tartania, hiszen a majd két és félszáz oldalon összegyűjtött, nyugaton megjelenő magyar nyelvű újságokban és folyóiratokban publikált tanulmányai, cikkei minden kritikusi elemzést kibírnak.

Tudom, hogy nem illő — netán sértő is — az egészből kiragadni valamit, s a nagyobbik rész figyelmen kívül hagyásával beszélni hosszú évtizedek munkáiból válogatott könyvről, ám Szamosi József ahhoz a nemzedékhez tartozik, amely fiatalon Ady—Szabó Dezső—Móricz Zsigmond s később Németh László szellemi vonzásába kerülve, belülről is látta a harmincas évek népi íróinak mozgalmát, buktatóit, problémáit. És mindezt úgy vetíti a mába, hogy sodró erejű fejtegetése hatalmas katarzist vált ki mindazokból, akik parányi közösséget is vállalnak a paraszti, pusztai népből jött alkotókkal. Itt nem a fokosrázó, árvalányhajas handabandázókra gondolok, hanem Szabó Pálra, Veres Péterre, Kovács Imrére, Illyés Gyulára, Erdélyi Józsefre vagy a „fekete bojtárra", Sinka Istvánra.

Szamosi József filológusi tárgyilagossággal érvelve bizonyítja, hogy Erdélyi költészete nem Petőfi-epigonság, nem is egy műveletlen rímfaragó ostobaságai, bár ezt terjesztették róla. De kik? Jelentkezésének idején — Ady halála után — az agresszív avantgardisták voltak a hangadók, s minden érthetően verselőt Kassák *„gátyásák"*-nak nevezett, így, csupa *á*-val. Másik palánkként a Nyugat nagyjai magasodtak a népiek előtt. S noha Kosztolányi, Babits soha nem látott tökélyre emelték a verstechnikát, ezzel többé-kevésbé formai rabságra is ítélték magukat. Mindettől függetlenül valóban primitívnek, kezdetlegesnek tűnt mellettük Sinka, Sértő Kálmán, Erdélyi, de ott lobogott minden sorukban a *„poétai tűz"*, amely kárpótol a pongyola fogalmazásért. Szamosi ezt írja Erdélyiről;

„A tudós költészet rafináltsága, a kápráztató művészi ügyesség

helyett a maga kezdetlegesebb hangszerén tud olyan muzsikát varázsolni, amilyent csak a természet teremt, muzsikát, amely egyhangú ugyan, mégis unhatatlan, mint a szélfúvás, a szívverés. Egy túlérett, intellektuális ‚szobaköltészet' — elismerem: a legmagasabb igényű, de mégiscsak művi-költészet — helyébe hozott élő, friss, ‚földszagú' poézist. Ez a költészet eleven maradt, mert semmit nem vett át korának rövidéletű divatjából, sőt, kezdettől szembe úszott a divatos áramlatokkal. Mert mindenekelőtt eredeti költő, aki változást hozott, új ‚divatot', irányt, ízlést. Talán az egyetlen, akit érintetlenül hagyott Ady hatása."

Szamosi József könyvét lapozgatva is minduntalan eszembe jut, hogy rengetegen támadják az emigrációs irodalmat, mondván: igazi közege csak otthon lehet a nyelvnek. Valóban, ám Magyarország határain belül a cenzori szigor eleve korlátok közé szorítja mindazokat, akik analízisükben az előzményeket is keresik, s azokról őszintén akarnak szólni. Ezért praktikusabb a „*világméretű*" magyar nyelviség, hiszen otthon lehet ugyan néha kötelességszerű méltatásokat olvasni Erdélyiről, de nevéhez ma is odaragadnak a megbélyegző jelzők: antiszemita, műveletlen, összeférhetetlen stb. Még azt is felemlegetik, hogy a „*háborús bűnösök*" listáján szerepelt, s három évet kapott „*faji izgatásért*". Szamosi azonban nem hallgatja el merő udvariasságból, hogy Erdélyi József tévelygéseiért azok is felelősek, akik őt indulásától csak gúnnyal illették, s mindig az irodalmi élet perifériájára akarták szorítani. Ezek és a velük szimpatizáló mindenen fanyalgók napjainkban is gyalázkodva emlegetik a „*parasztírókat*", akiknek a bűne a második világháború előtt az volt, hogy „*külön utat*" hirdettek, most viszont... de ennek elemzésében ne mélyedjünk el.

A kötetben van még jónéhány izgalmas írás, amelyek (műfajukat tekintve) inkább újságcikkek és nekrológok, de nagyon igényesen, szép magyarsággal fogalmazva. Nem káprázatot el lila költői képekkel, csak elmondja gondolatait. Ám éppen ez a *csak* jelen esetben a csillagos ötössel jutalmazott dolgozatok színvonalát jelenti. Nekem mint fiatalabb pályatársnak, aki nem régóta ízlelgeti az emigrációs életet és alkotást, megadatott annak a viszonyításnak lehetősége, hogy azon töprengjek: vajon a könyv anyagai közül miket publikálhatott volna otthon az utóbbi esztendőkben, s akkor is milyen kihagyásokkal.

E játékosan komoly mérlegkészítéskor döbbentem rá, hogy milyen jó lenne, ha a hazai fiatalok tanulhatnának valamit arról: mekkora szerepe van Szent Lászlónak népünk költészetében, vagy mit jelent a hivőknek a máriacelli kegyhely története. De ez klerikális propaganda lenne a párthű cenzorok szemében, tehát közölhetetlen. És még sok-sok mű maradna asztalfiókban, mert az ön-

gyilkos reménytelenségek országában csöndre ítélnek minden olyan gondolkodót, aki ennek a századnak didergetős éveiben a szabadságról, hitről, Istenről beszél, s mítoszt teremt a letagadott szenteknek, kitaszított költőknek vagy az olyan hazátlanná minősített politikai menekülteknek, mint például Kovács Imre.

Ebben a kötetben az a rokonszenves, hogy minden valóságos, emberközpontú, nem fröcsög belőle a másokat gyalázó gyűlölet. A nekrológokban is azt bizonygatja: nincs egyetemes árvaság, nem fölösleges a létezés, mert amíg visszavonulunk a végleges csöndbe, van, kell hogy legyen dolgunk. Szamosi József összegyűjtött munkái tehát nem csupán mívesen fogalmazott polémiák, hanem megcáfolják a cinikusan modernkedők véleményét is, miszerint: író az, akinek semmi mondanivalója nincs! Ezek a csokorba gyűjtött vallomások pontosan azt igazolják, hogy lehet úgy is maradandót, elgondolkodtatót alkotni, ha nincs benne szadizmus, féltékenység, vérfertőzés, gyilkosság, hallucinációs tébolyok, csupán az igehirdetők jövőt építő erkölcsisége és gyönyörű reménye.

„Ha lesz emberi arcuk... csókoltatom őket!"

Fodor András: Futárposta

(Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1980)

A háromszáz oldalnál vastagabb könyveket vegyes érzelemmel kezdem olvasni, hiszen a jó magyar szerkesztői elv szerint: aki tíz oldalon mondja el, amit öt lapon is meg lehet tenni, az egyéb zsiványságra is képes. Akadnak azonban kivételek, s legyen bármilyen terjedelmes a mű, igazi tartalommal telítődik meg, és nem olyan, mint az összedobált alamizsnával teli koldustarisznya. Amikor egy szerző különböző helyeken publikált, eltérő műfajú anyagait szorítja marokra, a részek egybeillesztése azért nehéz, mert ha nincs közös pont, szétesik az egész. Fodor Andrásnak azonban sikerült úgy összehangolni esszéit, nyomozati jelentéseit, napló- és útirajzait, kritikáit, vers- és fordításelemzéseit, publicisztikai jegyzeteit, műhelytanulmányait, személyes emlékeit, hogy valamiben megegyeznek: s ez az írói tisztesség. Már maga a cím — *Futárposta* — is arra a szándékra utal, hogy az egymástól ugyan elszakítható, ám mégis rokon ügyeket egy zsebbe gyömöszöli.

A címben ott van a közvetítés munkásának oda-vissza szolgálata, a gyors reagálás, örökös mozgás, a személyes, netán bizalmas üzenet. De természetesen úgy is értelmezhetjük, hogy a futárság kockázattal is jár, nincs mindig és mindenre „mentelmi" jog, ám aki ezt így is vállalja, az mindenképpen tiszteletet érdemel, hiszen értékeket hoz közel, egybeterel szépet, jót, érdekeset, s hiteles képet fest azokról, akikkel közösen rótta az utat.

Fodor Andrásról tudni kell, hogy elsősorban költő. A Somogy megyei Kaposmérőn született 1929-ben, Kaposvárott járt középiskolába, ahol Takáts Gyula volt az osztályfőnöke, s 1947-től él Budapesten. Egyetemi tanulmányait az Eötvös-kollégium diákjaként végezte, verseivel a negyvenes évek vége felé tűnt fel a *Válasz*-ban, illetve a *Sorsunk*-ban. Műfordítói, tanulmányírói és költői munkásságáért két ízben tüntették ki József Attila-díjjal, s köteteinek száma lassan eléri a húszat.

Segítőkészsége — főleg a pályakezdő poéták esetében — közismert, hiszen az Írószövetség költői szakosztályának rendezésében

időről időre bemutatja az ifjú talentumokat, elsőköteteseket, s ha egy parányi tehetséget fedez fel valakiben, az számíthat támogatására. Amikor és amiért ezt teszi, saját indulására emlékezve cselekszik így, mert neki is akadtak patrónusai, és most adja vissza mindezt egy másik nemzedék tagjainak. Ezt azért hangsúlyozom, mivel számosan nem törődnek a folyamatossággal, elfelednek, letagadnak múltat. Fodor azonban emberi arcot formálva mutatja be mestereit is, említi meg találkozásait *Fülep Lajossal, Németh Lászlóval, Kassák Lajossal,* s az íróvá avatását elősegítő *Várkonyi Nándorral.* A kötet több írása valójában nekrológ, s ebből elsőként említsük meg azt, amelyben *Simon Istvánnak* állít emléket. A későbbi költői pályatársak közül vele találkozott először, és hamar kiderült, hogy mennyi minden közös bennük: dunántúliak, a pécsi Sorsunk mutatta be őket stb. Negyedszázad múltán így ír Simonról:

„Honnét indult, hová emelkedett... mindnyájan tapasztalhattuk. Háborús meghurcoltatástól a Kossuth-díj koszorújáig, a zsúptetős szegénységtől az állam küldöttét fogadó Bourbon-palotáig, rosszban-jóban bőven részesedve Bretagne-tól Szibériáig, Egyiptomból a trópusi dzsungelekig sokfelé forgatta a sors. Bár ha éles szemmel rengeteget látott, a világ ellentéteiből többet élt át, mint pályatársai, mindvégig meg tudta őrizni magában költészete forrásait: a valószínűtlenül kicsiny Bakony-völgyi falu közösségének érzelmi, lelki, etikai örökségét, a másokért szólás ösztönös felelősségtudatát."

A nemzet s a költőelődök szeretete minden Fodor-tanulmányban érződik, hiszen nem csupán hosszú monológokat mond, hanem úgy faggatja az eleven múltat, hogy azokból a XX. század modern disszonanciái sajdulnak fel. A *Hogyan halt meg József Attila?* című polémia egy rengeteget vitatott kérdést jár körbe, abból kiindulva, hogy az Ideggyógyászati Szemle 1966/12. számában Varga Ervinné azt fejtegeti: nem öngyilkosság történt, hanem baleset. Érdemes ennél a kijelentésnél elidőzni egy keveset. Ugyanis ha József Attila öngyilkosságra készült, miért nem az expresszvonat alá feküdt, vagy ugrott a mozdony elé, hiszen tudta a menetrendet. Ehelyett egy álló teherszerelvény vagonjai közt mászott át, s a vonat váratlan megindulása után került a költő 1937. december 3-án, 19 óra 36 perckor a kerekek alá. Nos, valóban ez lenne a tragikus pillanat titka, vagy ez is újabb teória?

Fodor András meglepő tényeket mond el. Például: azt a vasutast — Zábó Károlyt —, akinek szolgálati ideje alatt került vonat alá József Attila, a jegyzőkönyv felvétele után soha senki nem kérdezte hivatalosan a baleset körülményeiről, pedig még a hetvenes évek közepén is élt. A másik tanút — Bozó Jánost — faggatták ugyan néhányszor, de szavaiból semmit nem jegyeztek fel, noha

jól látta, hogy Attila az álló vagonok közé mászott, s abban a minutában elindult a szerelvény. Végtére is mi történt Szárszón: baleset vagy öngyilkosság?

Fodor az utóbbi mellett tör lándzsát, bizonyítván a tétel helyességét azzal a december 3-án keltezett, egysoros levéllel, amely így hangzik: *„Kedves Doktor Úr. Sok szeretettel üdvözlöm. Hiába kísérelte meg a lehetetlent. József Attila."* Ez kétségkívül az önkivégzés szándékát igazolja, és a sorsot beteljesítő tehervonat elindulása csupán véletlenszerűen rövidítette le a költő szenvedését, aki — talán — arcra borulva azt súgta a világnak: *„már halálom is hasztalan"*.

Minden elmúlás értelmetlen, de — szerencsére — a földi lét megszűnése nem jelenti feltétlenül az eltemetett költők elfeledését. A szellem és anyag könyörtelen harcában az értelem győzedelmeskedik, de nem sterilen. A szavak életre kelnek, valahányszor mondják, olvassák, éneklik.

Fodor András néhány oldalt szentel a templomi zsoltárok közösségformáló erejének bemutatására, megemlítve, hogy falujukban a genfi zsoltároskönyv Szenci Molnár Albert magyarította énekeinek több mint felét tudta hajdan a gyülekezet, ifjúk és vének, férfiak és nők. Ám ha ma, az efféle szellemi táplálékra gondolva levizsgáztatnák a mostani fiatalokat, még a *Tebenned bíztunk*-at is kevesen ismernék, a költők közül is. Pedig, miként Fodor írja:

„Amikor először utaztam haza az őszi Pusztaberénybe, alighogy a hatvan kilométeres vonatozásból a szobába kerültem, a terített vacsoraasztal mellett nyomban számon kérték frissen szerzett tudományomat. A vékonyra szelt, hámozott feketeretek sózott fehér korongjai még sokáig könnyeztek a tálon. Minden zsoltárt el kellett énekelnem. Katolikus vallásban nevelődött anyám és két néném arcán, szemén még sosem láttam ennyi kétely nélküli, sugárzó odaadást, az átvett élmény ilyen osztatlanul kivirult, boldog pírját. Nem hiszem, hogy saját verseim közösségteremtő misszió-jával elértem valaha is ennél tisztább sikert."

A 560 oldalas kötetet lapozgatva különösen figyelemre méltók még azok a fejezetek, amikor kortárs költőket mutat be, verseiket elemzi. Valamennyit szükségtelen felsorolni, de mindenképpen említést érdemel a *Pilinszky Jánosról* és a *Kormos Istvánról* szóló rész. Ez a két, hatalmas tehetségű, viharok csapkodta poéta tényleg olyasmit tett a magyar irodalom asztalára, ami maradandó. Ők a merülő Atlantisz igéinek őrzői, tudói, a napot, holdat, vizeket csillapító, csöndesítő Orpheuszok. Pilinszky abból a stiláris hagyományból indult el, amelyből *Erdélyi József* emelte népmeséinket műköltészetünkbe, és verseit úgy fogalmazta, hogy a szavak közötti csendek titkos szüneteibe is elmélyedhetünk. Kormos István

mint egy nyelvi garabonciás, úgy zendített rá nótákra, s gyerekes nyíltsággal tudott játszani, noha szenvedő részese volt a szellemilelki sárba taposásoknak. Fodor ezt sem hallgatja el, s oly szépen beszél róluk, búcsúzik tőlük, amit csak olyan sors-rokon képes megfogalmazni, akit szintén félreállítottak azokban az években, amikor a hatalom nem tűrte, hogy a költő kijelentse: *„A nép az én vagyok!"* S ha már a fájdalmas halottakról beszélünk, ne hagyjuk ki *Nagy László* nevét sem, akiről azt mondja Fodor:

„Kérdeztem róla valakit, aki bajáratos volt a Valóság szerkesztőségébe. Leírta arcát, s különös ismertetőjelként hozzátette: Süt belőle a tehetség... Úgy látszik, ennyi eligazítás elég volt ahhoz, hogy pár héttel később, 1948 tavaszán, anélkül, hogy közben fényképét láttam volna, rátaláljak. A bölcsészet akkori, Múzeum körúti épületében talán egy 6-os terembeli ülésről sodródtunk kifelé. A lépcsőkanyarból visszanézve pillantottam meg kollégista társaim között. Nem annyira a botra támaszkodó bicegése volt feltűnő, hanem ahogy lépés közben a hátrafeszült váll, mell, arc körül valamiféle hőköltető atmoszféra támadt, valamiféle szigorú méltóság és függetlenség légköre."

De személyesen csak négy évvel később találkoztak, és a „fényes szellő" nemzedékének tagjai közül számosan érezték, hogy olykor Nagy László helyettük is mer beszélni, rendbe kényszeríti a közönybe tiport méltóság szétdúlt igéit. A felsőiszkázi parasztgyerek *Az Országház kapujában, 1946* című versében kijelenti: mi vagyunk a Himnusz. S ez a hazát, népet egybegondoló költő ötvenesztendősen sem látta illúziótlannak hitét, kihívóan állt az örökkévalóság elé. A vele készített utolsó televíziós interjúban az üzente az ötszáz évvel későbbi utódoknak: *„Ha lesz emberi arcuk... csókoltatom őket!"*

Milyen gyönyörű testamentum, s ezt sokan vállalják hajdani társai közül. Fodor könyvében az az érdekes, hogy pontosan tudja, milyen vers elemzésével vagy az események melyik szeletével lehet leginkább bemutatni, megőrizni valakit. Így például *Juhász Ferenc* hangváltását a *Betyárok sírja* vers apróra szedésével igazolja. Bizonyítása teljesen hiteles, mert a pusztulás emberi terhét jól érzékeltetik a sorok. A testvérére ismerő betyár döbbenetében az ötvenes évek ifjú nemzedékének tragédiája világosodik meg. A halálra ítélt, de szembeszegülő betyár lelkiállapotának ilyen véresen igaz rajza nélkül a személyi kultusz esztendeinek, majd az 56-os forradalom leverését követő megtorlások bemutatása elképzelhetetlen. Az élniakarás dermesztően kongó felkiáltásának idézése, hogy: *„Meghalni, hisz ez lehetetlen! A jószág követ nyal..."* — azért hatásos, mert a jelenidejűséget szembesíti a lét tébolyító távlataival,

és... tudomásul veszi a szabadság utáni vágy heroikus reménytelenségét.

Fodor András, amikor a poklot megélt generációjáról beszél, *Csoóri Sándort* sem hagyja ki a sorból, hiszen a háború végén tizenöt esztendős fiú már látta, s később művészi érvényű sorokba foglalta negatív élményeit: *„A háború utolsó halottait épp vetkőztetni kezdték a gyors kezű életben maradók!"* Joggal kételkedtek a csodás feltámadásban, mert a szebb jövő nevében temettek még évekig, csömörig sok volt a halál, a háborúból ocsúdó falusiaktól újabb (vér)áldozatokat követeltek. S hiába szóltak a harangok, a *„tarkón lőtt házak falából"* még mindig nem emberek bújtak elő, hanem darazsak. Csoóri az 1963-ban megjelent *Tudósítás a toronyból* kötetének lapjain is vádolja azt a kort, hiszen hajlékukat nemcsak a háború dúlta fel, *„de vad ragadozóként szájába kapta, amit talált, a szekrényeket, az ágyakat, állatainkat, ruháinkat, az egérrágta zsáktól a legkisebb gombostűig mindent."* Hogy kik és miért? Ezt jól tudjuk, ismételgetés nélkül sem feledjük el.

Mint ahogy a szülőföldünkre is emlékszünk mindig, bárhová vet is a sors, gyakran gondolunk a *„kishazára"*, lehetett az akármilyen mostoha. *Petőfi* az Alföld tengersík vidékét látta csodálatosnak, *Tamási Áron* az erdélyi hegyek koszorúját, *Veres Péter* a hortobágyi ridegpásztorok nyomait követte, *Móricz Zsigmond* hatvanévesen írta meg úgy élete regényét, hogy minden vele történt eseményt gyermekkorának színtereihez vezetett vissza, vagy említhetjük *Bartók Bélát*, aki halála előtt azt mondta: *„Haza akarok menni, de végleg."* Hatalmas ereje van annak a tájnak, ahol menni, beszélni tanultunk. Fodor kötetében is külön fejezet — a *Hazai múzsa* — foglalkozik a kölyökévekkel, a kaposvári internátusban töltött esztendőkkel. A tizenhárom éves kamasz — akkor — ezt írta a naplójába:

„Nem volt valami nagy boldogság, amikor Antal tanár úr közénk csapott hosszú botjával, de az intézeti élet alapját mindig az adta meg, hogy minden akadályon, bánaton, fájdalmon diadalmaskodni tudtunk. Bármi nagy szigorral kezeltek bennünket, valami mindig volt, ami megvigasztalt. Ez pedig a közösség volt! Két gyereké, vagy százé? A mi közösségünk."

S a hajdani diákok azóta felnőttek, egyikük a Nemzeti Bank helyettes igazgatója, másikuk költő, harmadikuk... — nem lényeges, a fontos, hogy megtalálták helyüket. Szokták mondani a magyarokról: annyira leleményesek, hogy a forgóajtón utolsónak lépnek be, de elsőként jönnek ki. Ezt a megállapítást sokféleképpen lehet értelmezni, de az biztos: a leglehetetlenebb helyzetekben sem adják fel a reményt, dacosan hisznek igazukban, tehetségükben, legyenek festők, írók, színészek, zeneszerzők és így tovább. Fodor kötetének

utolsó fejezete az ilyen, vállalt mesterségük erejében bízó embereket mutatja be. A *„nem feladni"* zsiványbecsület szinte az élet minden területén megtalálható, miként a *Bakaruhában* című film katonája mondja a frontra indulás előtt: *„Ha megdöglünk is, menjünk tisztességgel."*

A könyvben szereplő alkotó- és pályatársak bemutatása olyan morális alapról történik, amely nagyon ritka manapság, nevezetesen: tud örülni mások sikerének, kimondja róluk, hogy tehetségesek, s nem fanyalogva bírálja tevékenységüket. Kerüli az anekdotázást, a jól értesültség látszatát, csupán a tényeket közli, de azt szépen, hitelesen, s a már elhunytak esetében nem sért kegyeletet, nem deheroizál: hogy azért mégsem volt az egészen úgy... *Vujicsics Tihamérról*, aki 46 esztendősen halt meg repülőszerencsétlenség következtében, azt írja: ez a zseniális igric, tékozló zenebohóc akkora tehetség volt, hogy a főiskolás évek alatt *Kodály* felmentette a népzenestúdiumok alól, mondván: *„Nincs mit tanulnia tőlem."* Vujicsics tíz nyelven beszélt, olvasott, minden hangszert meg tudott szólaltatni, hagyatékában több tucat táncjáték, opera, százharminchét filmzene maradt, és mégis, panaszolja Fodor:

„...a szájíz kissé megkeseredik, amikor a Garabonciásnak juttatott kései jóvátételt giccsadóval terhelt, könnyűzenei felvételként kell megvásárolni. Igaz, a lemez egyik oldalára szórakoztató zenei paródiák kerültek, mégis kár volt ilyen módon kategorizálni a virtuózt, aki a folklór és a zenei klasszika közé sose vont éles határt, aki például Az árgyélus kismadár variációban — vállalom a kijelentés kockázatát! — utánozhatatlan remekművet alkotott."

Ez a féltő-aggódó rajongás mindazokért, akik a lélek munkája által pengetik a humanizmus húrjait, valóban missziós tevékenység, hiszen ezért nem jár külön honorárium. Fodor András kötete, a *Futárposta*, ékes bizonyosság arra: érdemes a kor züllő távolságaival szemben makacsul hinni, hogy az ember visszasimulhat a mindennapokhoz, a jelentéktelennek tűnő mozzanatok is hordozhatnak igazi drámát. A könyv ugyan látszólag elbolyongó gyűjteményhalmaz, de végigolvasva már összeforrt egészként tesszük le. A szorosra fogott szerkesztés művészi példája annak, hogy a legkülönbözőbb műfajú írások mozaikjaival is lehet bravúroskodni.

Mérlegen a „jólét" — szocialista módon

Berend T. Iván: Napjaink — a történelemben

(Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1980)

Minden kutatás, elemzés célja, hogy szűkebb vagy tágabb közösséget szolgáljon, még akkor is, ha nem mindig válnak valóra a tervek. Bár a XX. század második felében mind kevesebben kételkednek a fizikusok, kémikusok, technikusok papírra vetett álmainak realizálhatóságában, ugyanakkor a közgazdászok *„jóslatait"* komolyan megkérdőjelezik számosan. Persze nem mindenütt, hiszen akadnak államok, ahol a baconi tétel szerint dolgoznak, nevezetesen: *„Minden tudományt vissza kell tudni vezetni a hasznosságra és cselekvésre."* Magyarországon viszont — nem ok nélkül! — a közgazdászokat a meteorológusokhoz hasonlítják, mert az 1948-as politikai fordult után május 1-re mindig *„száraz, derűs, napos időt"* ígértek, nehogy az esőtől félve ne menjenek el az emberek felvonulni. S ha netán a tavaszi zápor nyakon öntötte a transzparenseket és zászlókat cipelőket, azt *„előre nem látható, sajnálatos eseményként"* magyarázták, alkalmasint nem riadva vissza olyan hírek közreadásától sem, hogy ez is az imperialisták mesterkedése, hogy megbontsák a munkásegység sorait.

Rákosiék úgy gondolták, hogy a fejlett szocializmus megvalósításához elegendő lemásolni a *„testvéri Szovjetunió"* gazdasági módszereit, s ha valahol megakadnak, lenini-marxi tételekhez folyamodva könnyedén veszik az akadályokat. Mert Marx világosan fogalmazta, hogy eddig *„a világot csak különbözőképpen értelmezték, de a feladat az, hogy megváltoztassuk"*. Nosza, toborozzunk megbízható káderekat, akik majd a sarkából is kifordítják az egész glóbust, nem kellenek ehhez fonnyadt értelmiségiek, vagy ha mégis, nem kergethetnek utópista ábrándokat, s főleg nem ellenkezhetnek, hogy ez sem jó, meg az sem. Elég nagy vonalakban fölvázolni a három-, majd ötéves tervek főbb szempontjait, mutatóit, és azok megvalósítása elérhető a magasra srófolt normarendszerrel, békekölcsön-jegyzésekkel stb.

Ma már rosszízű emlékek ezek, noha árnyékuk még most is kísért, éppen azért a jelen és jövő vizsgálatánál a múlt meghatá-

rozó történelmi tapasztalataiból kell kiindulni. A tegnapi módszereket mind gazdasági, mind politikai vonatkozásban a legteljesebb mértékben elmarasztalhatjuk, hiszen az annyit hozsannázott szocialista tervgazdálkodás lényegében csődött mondott, és rengeteg feszítő elégedetlenség forrása lett. Arról nem is beszélve, hogy a diktatórikus hajcsárok mennyi tudóst tettek megalkuvóvá, állítottak félre azokat a szakembereket, akik nem voltak hajlandók részt venni a *„forradalmi lázban égő"* országrabló kalandorok tevékenységében.

Szerencsére: az elfogadás vagy elvetés dilemmája csak két évtizedig tartott, a reálisan gondolkodók érezték, hogy az idő az ő malmukra hajtja a vizet, hiszen a közmondások mindig alapigazságot tartalmaznak, s csak addig lehet nyújtózkodni, amíg a takaró ér. Hosszas belső csatározások után 1968-ban meghirdették az úgynevezett *új gazdasági mechanizmust,* és sok mindenben szakítottak a régebbi módszerekkel. De a párton belül számosan ellenezték a reformokat, s az ortodox marxistákat csak egy apokaliptikus csőd előrevetítésével sikerült meggyőzni a legalább *"félfordulat"* szükségszerűségéről. A vita azonban továbbra is hevesen dúlt: indulatos publicisztikák és retorikai megnyilatkozások, valamint rendeletek egész sorával igyekeztek nyakát szegni a változásnak.

Voltak, akik azon mesterkedtek, hogy megalázzák a közgazdaságtudomány legjelesebb művelőit, nevetségessé tegyék *Nyers Rezsőt* és társait. A régi kurzus hívei rövid időre ismét felülkerekedtek, és egymásnak ellentmondó, átfedő vagy párhuzamos rendeletek egész halmazával gátolták a folyamat kiteljesedését. Csak érdekességként említem meg, hogy a kiadott jogszabályok 1968—73 között oly mértékben növekedtek, hogy képtelenség volt áttekinteni: a vállalati jövedelemszabályozással kapcsolatosan 372 új rendelet született, míg a nyereség és felhasználási témakörben 144-et hoztak. Az utasítások ilyen tömege miatt fordult elő: a mezőgazdasági üzemek és termelőszövetkezetek biológusok és kémikusok helyett 1430 jogászt vettek fel öt éven belül, hogy a szerződéseket biztosítsák.

Mindezen gondolatok *Berend T. Iván Napjaink — a történelemben* című könyvének olvasásakor vetődtek fel bennem, mivel a kötet nem csupán izgalmas, de roppant tanulságos mű is. Olyasmiről szól, amely tudomány, ugyanakkor leszűkíthető a mindennapi kenyér megszerzésének problémáira is. Az érdekessége mellett azonban komoly hibaként említhető, hogy az egymás mellé sorakoztatott tanulmányok esetlegessége erősen érződik. A szerkesztés eme fogyatékosságát az előszóban írt mentegetődzés sem csökkenti, hiszen a neves gazdaságtörténész publikációit ismerve, bi-

zonyára akadt volna a 224 oldalas gyűjteménybe egy-két inkább ideillő kézirat, bár — hangsúlyozom — ezek sem jelentéktelenek.

A bevezetőn és a jegyzeteken kívül hat, rövidebb-hosszabb dolgozatot sorakoztatott egymás mellé a szerző. Ebből az első tanulmány a *Valóság 1979 júliusi* számában látott először napvilágot, s elvi összegzés formájában kísérli igazolni a történettudomány újszerű, gyakorlathoz kapcsolódó hasznosságát. A második írás egy televíziós interjú szövege, a *Magyar tudósok* sorozat 1974-ben sugárzott adásának stilizált változata. A harmadik mű gazdaságtörténeti esszé, és szintén a *Valóság*-ban jelent meg, *1978 júliusában*. A két ezt követő anyag viszont nem folyóirat-tanulmányok, nem is interjúk, hanem a legpraktikusabb gazdaságpolitikai döntést előkészítő, és a végrehajtást meghatározó irányító szervek felkérése alapján készültek. Keltezésük dátuma: *1976 január* és *1979 június*. A kötet utolsó írása — rövidített változatban — a *Társadalmi Szemle 1979 novemberi* számában jelent meg, és a jelen egyik égető gazdasági nehézségéhez kíván történelmi összehasonlítással hozzászólni. A szerző ezt írja a könyv hátsó borítóján:

„A gazdaságtörténetnek... nemcsak az a feladata, hogy elemezve a már lejátszódott eseményeket, utólag szóljon hozzá egy-egy izzó történelmi döntés már elhamvadt vitájához. A történelmi folyamatokat elemezve, magukhoz az időről időre szükségessé váló gyakorlati döntésekhez is hozzászólásra jelentkezhet. Már ma faggatnunk kell a történeti folyamatokat, hogy századunk hetvenes éveinek világgazdasági erőpróbájára vajon mi lehet a leginkább megfelelő válasz..."

Kétségtelen, hogy a múlt, a jelen és a jövő szintetizálása csak akkor hasznos, ha nem teoretikus. Az efféle tanulmányoknak — Cicero óta — komoly funkciójuk van, hiszen a történelem hordozta erkölcsi értékek vagy emberi, társadalmi teljesítmények, katasztrófák és sikerek megőrzése, akár krónikák szintjén történő rögzítése azért lehet fontos, hogy morális példaként, az életet szolgáló tanulságként álljon rendelkezésére az egymást követő nemzedékeknek. bár azon lehet vitázni, hogy a historizálgató leírást tekinthetjük-e a szó igazi értelmében tudományos teljesítménynek, de a gazdaságtanról való polémia jól beilleszthető a különböző eszmék áramlataiba — ha nem önkényesek.

Berend könyvének tallózásakor alkalmasint úgy érezheti magát az olvasó, mint amikor egy féltve őrzött rezervátumba merészkedik, s a kezdeti csöndes kíváncsiskodás után rájön számos huncutságra, s ezért véleménye kicsit gunyoros-pejoratív hangvételbe csapódik át. Mert a *„jólét — szocialista módon"* elmélete szépen hangzó szólam ugyan, s ezért lehet rokonszenves is, de amint a misztikus tételeket a gyakorlatban kezdik alkalmazni, nyomban

bebizonyul a stratégia helytelensége. És ilyenkor nem a hiba forrását keresik, nem dobják sutba az egészet, hanem *„megideologizálják"*, hogy ugyan a kapitalizmusban jobban élnek, de nagy a pazarlás is; a fogyasztót minden eszközzel arra ösztönzik, hogy az egyes termékeket jóval elhasználódásuk előtt dobják szemétre; a tőke mechanizmusából ered a munkanélküliség stb.

A szocializmus ezt a formát természetesen nem követheti, jó még a foltozott ruha is, hiszen takar, melegít, minek a luxust hajszolni. Pazarlás helyett az ésszerű jólétre és a szegényes életvitel felszámolására kellene törekedni. Ha ez így lenne a gyakorlatban, azt mondhatnánk, hogy az alapelvek tényleg demokratikusak, a tervgazdálkodás pompás valami, de a mindennapok azt igazolják, hogy az egész csupán egy elefántcsonttoronyban kiagyalt humbug. Tetézve azzal a szélhámossággal, hogy akik ezt magyarázzák, sokszorosával több jövedelemmel rendelkeznek, mint akikre az eleve reménytelen végrehajtást kényszerítik. Akkor talán lehetne szocializmusról és demokráciáról beszélni, ha a fizetések különbsége négy-ötszörösnél nem nagyobb méretűre redukálódnék. Ez esetben feltehetőleg nem következnék be a szellemi-kulturális értékek mindinkább háttérbe szorítása, a lakáshiány. Ez utóbbiról egy ismert hazai közgazdász, Kozma Ferenc így vélekedik:

„Labilizálja a társadalmi-gazdasági és emberi viszonyokat, bizonytalansági tényezőt visz be emberek és családok egzisztenciájába anélkül, hogy kezükbe adná a szocialista társadalmi normákkal és törvényekkel összhangban lévő lehetőségeket e bizonytalanságok megszüntetésére. Egyben szülőágya számos szocializmus- és társadalomellenes tendenciának, az albérleti uzsorától kezdve a munkásszállásokon uralkodó áldatlan állapotokon keresztül a lakásszerzéshez szükséges anyagi javak törvényellenes módon való megszerzésére való törekvésig. A lakáshiány annál is súlyosabb térsadalmi jelenség, mivel leginkább a fiatal korosztályt sújtja: káros kihatásai tehát 10—15 éves perspektívában is jelentkeznek, éppen a fiatal korosztály tudati deformálódásában."

Valóban abszurditásnak tűnik, hogy a bérházak tömeges létesítése akadozik, mert nincs munkaerő, tégla, cement, mész, ugyanakkor az állam luxusüdülők építését dotálja. Persze ebben is van logika, hiszen a kacsalábon forgó nyaralók tulajdonosai ilyen-olyan érdemekkel rendelkeznek, míg a lakásra várók hatalmas serege csupán kétkezi munkásokból, vagy főleg a behódolni nem akaró értelmiségiekből rekrutálódik. Az így kiélezett antidemokratikus feszültséget nem lehet az úgynevezett *„hosszútávú tervek"* unalomig hangoztatott propagandájával csökkenteni. A *„majd holnap!"* immár három és fél évtizede tartó ígérgetésének ma már a legnaivabbak sem hisznek, nemhogy a valót pontosan látók. Berend

kötetének egyik érdekes fejezete, amikor a gazdasági reform tizedik évfordulóján mérleget készít az eredményekről. Töprengését azzal kezdi, hogy kérdések halmazát dobja a serpenyőbe. Néhányat idézek:

„Meglepő, hogy milyen kevés mérleg készült a reform tíz évéről! Még vezető folyóirataink jó része sem vett róla tudomást. Annyira lekötötte erőinket a jelen és jövő munkálása? Annyira természetessé vált az egy évtizede még új mechanizmus? Annyira elveszítette jelentőségét a mai világgazdasági változások közepette — mondjuk — a gazdaságpolitikai orientációhoz képest? Talán bizonytalanok vagyunk az értékelésében? Néhány legfőbb kérdésben könnyű egyetértést kialakítani, a többiről talán jobb hallgatni? Gyakran hallhatjuk, hogy nincsenek úgynevezett kényes kérdések, mindenre választ lehet adni. Ez meggyőződésem szerint igaz is, de mégsem az, ha bizonyos kérdéseket konzekvensen nem teszünk fel, tehát nem is kíséreljük meg a választ. Ha létező kérdéseket és hiányzó válaszokat kerülgetünk, máris kényes-érzékeny pontok alakulnak ki, amit azután legtöbben még inkább igyekeznek nagy ívben elkerülni."

Berend töprengése nem ok nélküli, hiszen — mint a továbbiakban írja —, tucatszám keresték fel őt nyugati újságírók, például a *L'Unita*, a *New York Times*, a *BBC riportere*, marxisták és polgári konzervatívok. Olyasmikről faggatták, hogy a reform az vajon nem a kapitalizmus érvényesülése, vagy fordítva, lehet-e még egyáltalán beszélni új mechanizmusról, netán csendben feladták a lényegét? A szerző igyekszik őszintén válaszolni, de a *„szerecsenmosdatás"* itt sem marad el. A kettőt előre, egyet vissza módszer azonban jelen esetben még mindig hasznosabb, mint a hallgatás. Bár a tanulmány szerkezetileg úgy van felépítve, hogy a tézis, antitézis, szintézis látszatát kelti, viszont a lényeget afféle *„hibrid"* feleletbe sűríti: *az elmúlt években sok bizonytalanság halmozódott fel... a reform eszközöket adhat, de nem pótolja a megfelelő gazdaságfejlesztési célokat... mivel a reform csak részletesen valósult meg, nem tudjuk pontosan, hogy milyen volt, és különösen nem, hogy milyen lehetett volna...*

A hatodik ötéves terv megvalósítására vonatkozó javaslatait 1979 júniusában vetette papírra Berend T. Iván. Ma már tudjuk, hogy 1982 őszén a minisztertanács és az állami tervhivatal részéről komoly változásokat jelentettek be, így tehát a tények tükrében különösen érdekes olvasni az akkor keltezett prognózist. A gazdaságtörténész azt javasolta, hogy ne a *„mit"*, inkább a *„hogyan"* keresése kerüljön előtérbe, hiszen a felzárkózás függvénye egyenlő a rugalmas reagálóképességgel. Hogy mennyire igaza volt — van! —, azt nem kell külön hangsúlyozni, mivel a jelenlegi helyzet ponto-

san igazolja: a túlzott centralizálás és a vállalkozói kedv megnyirbálása hová vezetett. Megemlíti Berend, hogy a magas bérszínvonal kialakítása egyidejűleg véget vetne az extenzív iparosítási periódus egyik jellegzetességének, de legalábbis jelentősen csökkentené az olcsó munkaerővel való pazarlás hatásait.

Lám, míg a kapitalizmusban a fogyasztási eszközöket pocsékolják, addig Magyarországon az embereket, mert a munkaerő olcsó. Az iparban tevékenykedők egyharmada anyagmozgató, hiszen ez lényegesen kevesebbe kerül, mint a rakodógépek vásárlása. Az elmúlt három és fél évtizedben tapasztalt fejetlen kapkodás szétforgácsolta az erőforrásokat, szinte minden területen rossz a felhasználás hatékonysága, s a *„maradványelv"* elsősorban az egészségügynél, oktatásnál, kulturális téren érvényesül. Márpedig felkészült, strapabíró szakemberek nélkül nincs reform, a jelenlegi egyetemi-főiskolai felvételi rendszer inkább akadályozza, mint segíti a magasan kvalifikált irányítók képzését.

Van-e kiút a mostani, szorongató helyzetből? A kérdés bármennyire is indokolt, nem lehet egyszerűen logikus választ keresni, adni, mert a *„lehetséges"* nem feltétlenül azonos az *„ideális"* megoldással, hiszen az utóbbihoz nincsenek reális feltételek.

Berend T. Iván, kötetének utolsó írásában, felvázolja a magyar gazdasági és a világpiac viszonyát a XX. században. Elmondja, hogy a harmincas években a Ganz-gyár termelésének több mint 60 százalékát értékesítette külföldön, az Egyesült Izzó a villanykörték kétharmadát exportálta, s hasonló eredmények voltak a gyógyszervegyészetben is. A második világháborút követően, noha az ország az iparosítás lázában égett, hosszú ideig nem tudott felzárkózni a nemzetközi piac követelményeihez. Kezdetben az ötvenes évek *„önellátásra"* törekvése gátolta ebben, a Zsdanov által meghirdetett *„két világpiac"* tézise főleg a KGST-re szorította a kereskedelmet. Az akkori izoláció terheit viselik még most is, hiszen jelentősen lemaradtak a versenyben. Berendet idézve:

„Ugyanannyi importcikkért egyötöddel több árut kell exportálnunk, mint néhány évvel ezelőtt, vagyis 30—40 százalékkal többet, mint 1949-ben, 50-ben. A cserearányok lázmérőjével mérve, a magyar gazdaság állandó gyengélkedését mutatja, vagyis azt, hogy nemzeti gazdaságunk nem tudott megfelelő választ találni a világpiac XX. századi kihívására, nem tudott igazodni követelményeihez. A történelem természetesen nem adhat kiváltható receptet a jelen számára."

Valóban, az elodázó politika komoly egyensúlyzavart idézett elő. Berend T. Iván prognózisaiból a negatívumok mind bekövetkeztek, míg a pozitívumokból csak az, hogy az ország vezetői kezdik beismerni az eredménytelenséget. Ezzel ugyan változtattak az

eddigi *„elhallgatás"* módszerén, de ezért a lakosságnak nagy árat kell fizetni, mert újabb terheket raktak vállukra. A lényeg azonban továbbra is változatlan. Ismét igaza lett a borzongató állatmesék zseniális írójának, La Fontaine-nek, hogy a tücsök, csupán azért, mert ciripel, a végzett munkájánál lényegesen többet fogyaszt, míg a hangya, hiába dolgozik rengeteget, alig kap valamit.

Bűnözés — másodállásban

avagy

Lophatsz, magyar, csak rajt' ne kapjanak...

Amikor a Budapesten élő fiatal szociológus, Kenedi János megírta a *Tied az ország, magadnak építed...* című szatirikus elbeszélését, és benyújtotta 1978-ban egy könyvkiadóhoz, a publikálást elutasították. Pedig amit mond — nevezetesen: egy budai ház felépítésének hihetetlen, de való történetén át a magyarországi feketepiac működésébe nyújt betekintést —, az mind igaz. Ám a hetvenes évek végéig számos deviáns jelenségről hallgattak otthon, mert a politikusok nem akarták beismerni, hogy a szocialista társadalom fejlődésének során nem szűnt meg az alkoholizmus, az öngyilkosság, a munkakerülés, akadnak még csalók, tolvajok. Sőt: ahelyett, hogy a társadalom és a magánszemélyek sérelmére elkövetett kisebb-nagyobb bűncselekmények grafikonja lefelé kúszna, fokozatosan emelkedik. Ez azt is jelenti, hogy egyre többen tanulgatják, hogyan kell az illegális piacon érvényesülni, s minél magasabb hasznot lefölözni abból, amit újabban *„második gazdaság"*-nak neveznek. Kenedi János kötete végül is a párizsi Magyar Füzetek kiadásában megjelent 1981-ben. Ebből idézünk egy rövid fejezetet:

„Ha egy építőipari vállalat által felépített lakótelepet felbontanának alkotóelemeire, és összehasonlítanák a bontási anyaglistát az igényelt, kiutalt, elfogyasztott anyagok listájával, a két lista különbségéből kitelne egy másik lakótelep. Hová lett? Benne lakunk, csak nem egy telepre zsúfolva. Felépítették, nem sikkasztottak el belőle egyetlen téglát sem. Csak sokfelé széttelepítették a városban: ha újra összevonnák a kerületekbe kihelyezett házakat, együtt állna a keresett telep. A méret különbözik, az arány változatlan, ha a titkárnő írógéppapír igényeit az elkészült akták számával hasonlítjuk össze, vagy a TMK alkatrész igényét a megjavított gépek számával. A többlet sehol nem vész el: a lakossághoz jut!"

Vagyis: a *„földön semmi nem tűnik el, csak gazdát cserél"* folyamat ugyan törvényszegés, de a rablók erősödő önbizalmának problémája (noha 1965-től komolyan figyelmeztette a hatóságokat a

megelőzés fontosságára), csak ritkán került terítékre hivatalos fórumokon. Ezt — szemérmesen — a társadalmi-gazdasági rend építésének nehézségeivel együttjáró *„átmeneti"* gondnak tekintették. Szinte csak a humoristák feszegették a témát komolyan. Például a Magyar Rádió Karinthy Színpadán, Kaposy Miklós szerkesztésében, több részből álló riportszatírában mondták el, kit hogyan csapnak be. Az 1981. július 12-i adás prológusa így kezdődött:

„Elterjedt a mondás, hogy mi magyarok jobban élünk, mint ahogy dolgozunk. Egy magánszámítás szerint az átlagos dolgozó havi fizetése 3500 forint, ebből elkölt ötezret, s a többit félreteszi kocsira. Hát ez a többlet keletkezik sokszor nem egyenes úton..."

A tréfás csipkelődés, valamint egyéb tényezők az okok elemzésére és arra kényszerítette a legfőbb ügyészség vezetőjét, dr. Szíjártó Károlyt, hogy az Országgyűlés 1983 tavaszi összejövetelén részletesen tájékoztasson arról, hogy milyen is napjainkban a bűnözés mértéke Magyarországon. Az általa felsorolt adatok majdnem reálisként fogadhatók el, hiszen ha összehasonlítjuk más forrásokból származó információkkal, akkor bizonyossá válik, hogy most kevésbé kozmetikázzák a tényeket. A Népszabadság 1983. február 19-i számában megjelent Magyar Távirati Iroda jelentés alapján idézünk néhány adatot:

„1982-ban összesen 139 795 közvádas bűncselekmény vált ismertté, s ez az előző évhez képest 3,6 százalékos emelkedést jelent. Ebből kis híján 100000 enyhébb megítélésű vétség volt, de az okozott anyagi kár jelentős. Csak a magánszemélyek sérelmére elkövetett lopások 13,8 százalékkal növekedtek, és az így okozott kár 290 millióról 330 millió forintra emelkedett. A bűnözők közül 26250-en már ültek korábban is a vádlottak padján, és minden korábbit felülmúlt a fiatalkorú bűnelkövetők száma. A 14 év alatti gyerekek közül 3272-t értek tetten, s ez a szám 7,9 százalékkal magasabb, mint az volt 1981-ben."

A számok tükrében úgy tűnik, hogy az *„utánpótlás"* bőven biztosítva, hiszen amíg országosan 3,6 százalékos növekedést mutat a *„tolvajlásügyi tanfolyamon"* résztvevők száma, a kölyköknél ez a duplája. A békásmegyeri lakótelepen 7—14 éves gyerekek *Fekete Párducok* néven alakítottak bandát, s üzleteket, raktárakat fosztogattak. Hogy mennyire jól neveltek voltak, bizonyítja: a lopott holmik egy részét — főleg italokat és készpénzt — hazavitték a szüleiknek, akiknek vagy eszükbe sem jutott megkérdezni, honnét is az *„áru"*, vagy imigyen biztatták csemetéiket: *„Csak vigyétek az italokat, de arra vigyázzatok, meg ne fogjanak benneteket..."* Az egyik tolvaj kisfiú, mintha csupán tréfáról lenne szó, azonnal beismerte, hogy másfél éve cseneget társaival az ABC-áruházakban.

A büntetőtörvénykönyv 23. paragrafusa szerint: *„Nem büntet-*

hető, aki a cselekmény elkövetésekor a tizennegyedik életévét még nem töltötte be." A polgári törvénykönyvben fogalmazottak alapján pedig cselekvőképtelennek kell tekinteni őket, tehát minden esetben muszáj megszüntetni az ellenük indított eljárást. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy 1978-ban 2780, 1979-ban 2846, 1980-ban majd 3000 esetben „*ejtették*" az ügyet. És ezek az adatok nem is fedik a teljes valóságot, hiszen a rokonok, ismerősök gyakran eltitkolják, nem jelentik a fosztogatásokat, apróbb-nagyobb „*svindliket*". Bár a bíróságok nagy ritkán megbüntetik a szülőket, de ennek nincs nevelőhatása. Amennyiben a család nem biztosítja a normális fejlődést, vagy további alapja van az antiszociális magatartás kibontakozásának, elrendelhető az állami gondozásba vétel. Csak Budapesten évente átlagosan 4000—5000 ilyen döntés születik, s a hivatalos adatok szerint csupán a fővárosban 20000—25000 „*veszélyeztetett*" kamaszt tartanak nyilván!

De a felnőtteknél sem valami rózsás a helyzet, hiszen — kicsit cinikusan fogalmazva — az ország lakói közül tízezreknek afféle másodállás a bűnözés. Felvetődik annak kérdése, hogy mi motiválja a tömeges lopást, csalást. A munka nélküli jövedelemszerzés, a gyors meggazdagodás reménye, vagy az a mindinkább elharapódzó életszemlélet, hogy egészen addig bocsánatos bűn a „*jogtalan eltulajdonítás*", míg az nem lép túl egy bizonyos keretet. Ám hol a határ? A „*lophatsz, magyar, csak rajt' ne kapjanak*" elv szemet huny a korrupció fölött, hogy mindenki tartja a markát, milliókat érő házak épülnek, de azt is tudja mindenki, hogy legtöbb embernek nem a fizetésből futja autóra, lakásra, luxuscikkre.

Az új gazdasági mechanizmust hibáztatják számosan, mert nem egyéb, mint visszafordulás a kapitalizmushoz. Ez nem lenne baj, de mivel késve történt, kegyetlen hévvel tülekednek az emberek, s közben megfeledkeznek a mértékről, gyerekeik neveléséről. Az ország erkölcsi és gazdasági képe felemás, hiszen egyfelől az „*újgazdagok*", az irigyeltek és követésre méltók, másfelől a tisztességesek és gyöngék elbuknak, alulmaradnak. Nem a módosság és a szegénység véglete a fő probléma, ez a nyugati demokráciában is gond, hanem az, hogy a felmagasztalt „*magyar út*" hepehupáit nem akarják, nem tudják kiegyengetni.

A Belkereskedelmi Minisztérium igazgatási főosztályának vezetője, Dobos Gábor a Magyar Hírlap 1983. március 2-i számában megjelent interjúban elmondotta, hogy az áruházakban évente átlagosan 70—75000 lopást lepleznek le, s az így megtérült kár 26—28000000 forint. (Ezer forint határérték alatt csak szabálysértésnek minősül, ha valamit elemelnek. Egyébként ilyen az összes lopások 99 százaléka.) A tolvajok többségét azonban nem a tényleges szükség viszi a tett elkövetésére, hiszen a bőrgyógyász fő-

orvos vagy a vállalati osztályvezető feltehetőleg nem így tud gondoskodni önmaga és családja eltartásáról.

Ám a sokasodó kleptománia nem csupán az üzletekben tapasztalható. Az állami építkezésekről milliós értékben tűnik el a cement, tégla, gyárakból a szerszámok. Újabban a lakótelepek házairól a központi tv-antennákat szerelik le a fosztogatók, s ezeket az erősítőket 20000 forintért adják tovább. Joggal feltételezhető, hogy megrendelésre *„dolgoznak"*, mert ez hiánycikk, üzleti forgalomban ritkán kapható. Korrupció, protekció, csúszópénz nélkül szinte semmit nem lehet vásárolni. Az adok-veszek, kereslet-kínálat privát viszonyainak kialakulását egy hallgatólagosan elfogadott illemkódex szabályozza. Kenedi János *Tied az ország...* kötetében erről szólva többek között ezeket írja:

„Normák és viselkedési szabályok rendszerében a lényeg alig látható. A kívülálló csak a koreográfiát látja: szívélyes társalgás, csiszolt modor, előzékeny mozdulat. De ez nem csupán formalitás. Maga a lényeg. Nélküle hiába adnék, semmit se kapok. A pénz csupán felszíni jelenség. Gyakran el is hanyagolható. A kapcsolatok, melyek közt az illemrend kialakul, előbbre valók. S ez a korrupció közvetlen árucseréjéhez képest valóban lényegi, minőségi átalakulás. A minőségi különbséget mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a protekcióval megteszik, amit a korrupcióval nem lehet: megadóztatják. Hivatalosan 10 százalékkal kerül többe mindazoknak az új autója, akik nem a Merkuron keresztül vásárolnak kocsit, hanem különböző intézmények saját protekció-keretéből élveznek sorbaállást helyettesítő időkedveményt."

Következésképpen: az sem mindegy, hogy az illető korrumpál, vagy kapcsolatokat keres, tart fenn. A csalásokról, a törvény rafinált kijátszásáról, a társadalmi tulajdon hűtlen és hanyag kezeléséről órákon át lehetne mesélni a különböző történeteket, trükköket. Ha a legfejlettebb technológiával dolgozó nyugati szakemberek megvizsgálnák a hazai módszert, igencsak elcsodálkoznának, hiszen az igényelt anyag feléből teljesítik a tervet. És a pazarlás még így is nyilvánvaló. Itt könnyen le is bukhat az ember, akadnak hóbortos rendőrök, akik fuvarlevelet, számlát, miegyebet kérnek. De a gyors meggazdagodás vágya ötletessé teszi az egyébként is fantáziadús magyarokat.

Lapozzuk fel a napi- és a hetilapokat!

Az Ország-Világ 1983. március 16-i számában arról tudósítanak, hogy leleplezték a nagy totócsalást: 1982-ben, a Nyári Kupán 48 csapat vett részt, s ezek vezetői, 196 játékos, valamint 8—10 bíró összejátszottak, a mérkőzések eredményeit előre megbeszélték. Ez ugyan nem eredeti „találmány", hiszen az olaszoknál is volt hasonló botrány. Csakhogy Itáliában a leleplezést követően nem tréfál-

tak, visszaminősítették egy osztállyal az AC Milant, s olyan játékost *„meszeltek el"* több évre, mint Paolo Rossi. De Magyarországon, noha a vizsgálat több millió forint jogtalan megszerzését bizonyította, egyelőre nem hoztak példás, elrettentő büntetéseket. A *„beleszédültek"* neveit sem közölték a nyilvánossággal. De tallózzunk tovább!

Az 1983. március 17-i Magyar Hírlapban lehet olvasni, hogy a Duna Intercontinental Hotel műszaki vezetője, Csima Ferenc teljes jogú képviselője volt otthon és külföldön a Hungarhotels Vállalatnak. A Duna-parti szállodasor építésekor előre tájékoztatta a várható megrendelésekről az egyik bécsi kereskedelmi ügynökséget, amely aztán szerződést kötött az eleve legesélyesebb osztrák vállalattal az üzletre. Csima úr 20 százalék jutalmat kapott a *„segítségért"*, s a több millió forint megvesztegetési pénzt schillingben fizették ki neki.

A törvényes vagy törvénytelen módon gazdagodók számának emelkedésével arányosan nőttek a betöréses lopások is. A magánszemélyeknek önmaguknak kell vigyázni vagyonukra — világszerte —, de ezen a téren óriási könnyelműség tapasztalható Magyarországon. Utcán parkoló autókban hagynak csábító értékeket, a lakások ablakait nyitva felejtik. Az Állami Biztosító sajtóosztályának vezetője, dr. Komoróczy Géza azt panaszolta a Magyar Hírlap 1983. április 7-i számában, hogy az otthonok 77 százaléka, vagyis 2400000 biztosított ugyan, de korszerű riasztóberendezésekkel nincsenek ellátva. Vagy azért, mert nem lehet vásárolni, vagy ha mégis, az nagyon drága. Így a tolvajoknak nem okoz gondot a bejutás: csak 1982-ben az ügyfelek 6214 lopást jelentettek, s ez 45 millió forint kárral azonos. Ennek 75 százaléka ékszer, műérték és egyéb drága holmi. Ezekből az adatokból úgy tűnik, hogy még a vagyonosabbak sem elég óvatosak, hiszen gyakran a lábtörlő alá teszik a kulcsot.

Igaz, a profi betörők *„szakmai színvonala"* fejlődik, nem jelent különösebb problémát a páncélszekrények kinyitása sem. A hetvenes években léptek ismét nagyobb csoportokban színre a „mackósok", vagyis a kasszafúrók, mert fölfedezték, hogy kifizetődő ez a foglalkozás. A vállalati pénztárakból 1970-ban 37 esetben, 1975-ben 123-szor, és 1980-ban 176 alkalommal vittek el nagyobb összeget. Bár a rendőrségi krónikák ezt követően csökkenő kasszafúrásokról tudósítottak — 1981-ben 152 és 1982-ben 127 helyütt törték fel a páncélszekrényeket —, viszont a megszerzett zsákmány félmillió forinttal növekedett. A Magyarország című politikai és társadalmi hetilap munkatársa az 1983. március 13-án megjelent írásában a *„betörők aranykorának"* nevezte az elmúlt esztendőket. Különböző történetekkel illusztrálta a vagyonvédelem terén tapasz-

talható hiányosságokat. Például: néhány éve még előfordult, hogy a vállalat 700000 forintját egy idős asszony talicskán tolva vitte a postára. A jelenlegi helyzetről szólva megjegyezte:

„A közelmúltban kiadott pénzügyminiszteri rendelet pontosan szabályozza a pénzforgalom kategóriáit: kisebb értékű a legfeljebb napi 10000 forintos, nagyobb a legfeljebb 100000 forintos forgalom. Jelentősebb értékű napi készpénzforgalomnak számít a napi 1 millió forint, s különösen nagy értékűnek az ennél is magasabb összeg. A rendelet a házipénztárak kezeléséről konkrét követelményeket fogalmaz meg, s még a kulcsra vonatkozóan is külön intézkedik. Aki ezt túlzásnak tartaná, annak tudnia kell, hogy az elmúlt évek során a tapasztalt betörők 67 páncélszekrénynek és 26 lemezszekrénynek a pénztárban felejtett kulcsait megtalálták, és így jutottak a zsákmányhoz."

De hát amit bezárnak, azt ki is lehet nyitni. A Budapesti Rendőrfőkapitányság vagyonvédelmi tanácsadó szolgálatának vezetője szerint sem létezik tökéletes biztonságú lakat. A betűzárat nem ajánlja: *„Bárkinek kinyitom, de nem akarok tippeket adni!"* — mondotta az újságíróknak. Az Elzett Gyár kereskedelmi igazgatóhelyettese, dr. Zalatnai Klára viszont a Magyar Hírlap munkatársainak adott interjúban kihangsúlyozta, hogy manapság a mágneses zárbetét hatásos. Ez ugyan 302 forintba kerül, de ha ezt a vastag pajzsos garnitúrával kombinálják — ennek ára már 800 forint fölött van —, az maximális biztonságot nyújt. A *„rossznyelvek"* szerint azonban a technikailag jól képzett betörőknek ez sem okoz fejtörést.

Ha az 1982-ben ismertté vált, közel 140000 közvádas bűncselekményt *„minőségileg"* elemezzük, akkor nagyságrendben a vagyon elleni bűntettek után a közlekedési vétségek következnek 12,6 százalékos aránnyal. Az ilyen esetekben jelentős szerepe van az ittas vezetésnek — 66 százalék —, vagyis minden tízből hat elkövető fogyasztott alkoholt. Az erőszakos és garázda bűncselekmények kategóriája 10,2 százalékra tehető. Dr. Szíjártó Károly legfőbb ügyésznek az Országgyűlés tavaszi tanácskozásán elhangzott beszámolójából azt is megtudni, hogy az előző évhez képest 10 százalékkal nőtt azon bűncselekmények száma, amelyek tetteseit nem sikerült elfogni, s ez 1982-ben 29 400 főt jelentett. Vagyis: minden harmadik-negyedik betörőnek, csalónak nyoma veszett. A rendőrség tehetetlenségéből következik, hogy mind többen lopnak *„főállásban"*. Esztendőnként 7000—8000 olyan személyt ítélnek el, akinek a tett elkövetésekor nem volt munkaviszonya.

Ám a majd másfélszázezer bűnesethez viszonyítva ez még mindig elenyésző százalék, s így hiába magyarázzák a csavargó életmóddal a rablások, betörések ugrásszerű emelkedését. Az ok másutt keresendő. Az üzérkedések, csalások, az adóbevallás körüli

manipulációk is azért növekednek, mert gyakran éppen az állam kényszeríti erre a vállalatok vezetőit. A helytelen gazdasági szabályozók miatt, csak és kizárólag a jogszabályok kijátszásával tudnak úgy nyereséget felmutatni, hogy kedvezményt kapjanak, igényt tarthassanak beruházási támogatásra. A társadalmi tulajdont így károsító *„fehérgallérosok"*: gyárak igazgatói, szövetkezetek elnökei. S bár a hatalom káderei kriminilógiai oldalról nézve — finoman fogalmazva — helytelenül cselekednek, amikor a könyvelést hamisítják. Az így okozott kár egy év alatt 5,1 százalékos növekedést mutatott, és 1982-ben meghaladta az 1 milliárd forintot, de a felelősségre vonás ilyen esetekben nagyon ritka, hiszen ha tisztességtelen eszközök igénybevételével is, ám teljesítették a tervet. Az igazságügyi szervek vezetői is belátják, hogy alkalmanként az erősen differenciált büntetési módszert kell gyakorolniuk, mert még a legjobb törvény sem feltétlenül ideális. A magyar jog viszont tele van ellentmondásokkal.

Dr. Markója Imre igazságügyminiszter a Szabad Föld 1983. április 9-i számában megjelent interjúban némi malíciával mondotta: *„A gazdálkodás törvényes rendje ellen 1982-ben 5000 büntetőjogilag is üldözhető cselekményt követtek el."* Az *„üldözhető"* jelen esetben úgy értelmezhető, hogy minimum ötezer ügyben *tudatosan* nem történt felelősségrevonás. Ám a valóságos szám ennél lényegesen magasabb, hiszen nem — vagy csak elvétve — büntetik a szerződésszegőket, a vásárlókat károsító kereskedőket. A népi ellenőrök nemrégiben próbautat tettek a fővárosban, s százból harmincegy esetben csapták be őket. Ilyenkor azonban még esetleg készül jegyzőkönyv, netán bírságot is kiszabnak, de...

Van egy más nyelvre lefordíthatatlan magyar szó: umbulda. A kifejezés Tabi Lászlótól, a Ludas Matyi volt főszerkesztőjétől származik. Azt jelenti, hogy szabálytalan, törvénytelen, de mégsem lehet büntetni, mert az elkövetését szinte lehetetlen hatóságilag bizonyítani. Az emberek — általában — nem ítélik el az umbuldázókat, hiszen majdnem mindenki rákényszerül az ügyeskedésre, s éppen ezért, ha jogilag üldözik is, a napjainkban szokásos morál felmenti az így trükközőket. Az egészen pitiáner, egyéni érdekeket szolgáló umbuldáktól a parádés ötletekig mindent megtalálni. A Forrás folyóirat rendszeresen közli a Magyar Rádió Karinthy Színpadán elhangzott ravaszságokat, leleményeket *„kibeszélő"* műsor szövegét. Ebből idézünk néhányat.

„Egy tanács kutat rendel, s ha húsz méter mélyre fúr a mester, azért 30000 forint jár. De ezt kevesli. Hiába jön iható víz, beleönt egy kis trágyalét, kihívja a Közegészségügyi és Járványügyi Állomás szakemberét, s az megállapítja, hogy ez még fertőző, menjen mélyebbre. Még húsz méter, még 30000 forint. Így egy kiszállással a

duplját kereste az eredeti összegnek, s ebben segítségére volt a hivatal."

„A húst szállító teherautók mérlegelésekor 20—30 kiló hibalehetőségi engedmény van. A mázsáláskor ezt eleve bekalkulálják, s már bent a vágóhídon leeresztik a hűtővizet egynegyedéig, ez ismét 15—20 kiló. Az első méréskor egy kövér ember ül a kormánynál, míg kifelé egy sovány, ez is 20—25 kiló haszon. Az így nyert 50—80 kiló húst, szalámit aztán olcsóbban eladják."

Taktikázik a zöldséges, a hálókocsi-kalauz, a Bécsig közlekedő hajó matróza, a cipőbolti eladó, a taxis. A kisiparosok lottó-totó nyertesekre vadásznak, felárral veszik tőlük a telitalálatos szelvényeket, s az adóhivatal belefújhat a nullás lisztbe, de mást nem csinálhatnak, hiszen a maszeknek abból van pénze, hogy megütötte a főnyereményt. A Fortuna gyakori látogatásait nem lehet büntetni! Itt csupán az a bökkenő, hogy alkalmasint az ilyen történeteken jókat lehet nevetni, ám ha azt olvassuk: az országban több mint kétmillió nyugdíjas van, és ezek 44 százaléka 2000 forintnál kisebb összegből él — pontosabban: tengődik —, ez már elszomorító. A lakosságnak csaknem egytizede tekinthető a szocialista társadalom páriáinak, mert nyugdíjuk emeléséhez nincs keret!

A Központi Statisztikai Hivatal munkaerő-felmérést végzett, s eszerint 1983. január 1-én a munkaképesek száma 6115000 volt, 112000-rel kevesebb, mint 1976-ban: 1983 elején 100 aktív keresőre 114 eltartott jutott, szemben az öt esztendővel korábbi 107-tel. A helyzetet tovább rontja, hogy mindenki *„önálló vállalkozó"* akar lenni. Nem a magánkezdeményezés szándéka a probléma, ez pozitív emberi tulajdonság, hiszen az elmúlt évtizedekben éppen eleget gyötörték kollektivizálással a parasztokat, államosították a kisipart. De mert most senki nem tudja, meddig hunynak szemet a politikusok, gyorsan akarnak mindent megszerezni. Érvényesülni pedig csak úgy lehet, ha mindenkit átejtenek. A Vízügy technikusai minden évben valahol direkt átszakítják a gátat, mert amíg árvíz van, kétszer-háromszor többet keresnek. A jogász elmegy lóápolónak, a kollégája a Keleti pályaudvaron cipőpuculó standot létesít, ahol a legmodernebb amerikai rockmuzsika dübörög a kuncsaft fülébe, a diplomás tanár elmegy maszeknak, s az iskolákban képesítés nélküli pedagógusok oktatnak mind nagyobb számban, s tudjuk, milyen színvonalon.

Az elmúlt évtizedekben az emberek megtanulták, hogy a túlélés egyenlő a hazudozásokkal, trükközésekkel. Nem csoda, hogy a fiatalok, ezt a modellt látva, munka és tanulás helyett bandákba verődve fosztogatnak. A társadalmi jogtudat eldeformálódott, az erkölcs romlik. A jelenleg Bécsben élő fiatal szociológus, Balajthy

Anna a Profil című osztrák hetilapnak adott interjúban a következőket mondotta:

„Politikai hatalommegosztás nélkül nincs gazdasági demokrácia vagy liberalizmus. Az emberek tudják, hogy munkára, gazdálkodásra, jövedelmük kiegészítésére való szabadságuk hosszú távon nem biztosított. E lehetőséget bármikor visszavonhatják tőlük, hiszen nem nyilvános társadalmi szerződésről van szó, nem politikai, jogi intézményrendszerrel alátámasztott gazdálkodási szabadság ez. Az emberekbe beleivódott a félelem és bizonytalanság érzése, hogy törvényes jogaik nincsenek, vagy hiába követelik azokat."

De az a kétszínűség, hogy *„Kaparj, kurta, neked is jut"* ugyanakkor, ha akarnak, minden cselekedetre találnak jogi szankciót, összezavarja az állampolgárok tudatát, a morális zsilipek működése akadozik. Ám azokat, akik erre rámutatnak, a büntetőtörvénykönyv alapján szervezkedőnek mondják. Az Országgyűlés tavaszi összejövetelén elhangzottakról kiadott kommünikéket olvasva, a legfőbb ügyész, dr. Szíjártó Károly nyilatkozatában van egy figyelemreméltó fejezet:

„Legszembetűnőbb az elkövetések számának és súlyának csökkenése az állam elleni bűncselekményeknél: az 1981-ben előfordult 79 bűnesettel szemben 1982-ben 57 ilyen cselekmény — ebből 52 izgatás — miatt történt felelősségrevonás. Változatlan alapelvünk, hogy törvényeink védelme alatt áll mindenki, aki tiszteli azokat, nem szegül szembe szocialista rendszerünkkel, alkotmányos rendünkkel, még ha eszmei kérdésekben más nézeteket is vall. De az eltérő gondolkodásmóddal szembeni türelmünk nem azt jelenti, hogy törvényeink megsértését is eltűrnénk."

Ismét a Janus-arcúság: *„kifelé"* azt bizonygatják, hogy a rendszer politikailag stabil, hiszen az állam elleni bűncselekmények aránya még a 0,1 százalékot sem éri el, ez is évről évre csökken, *„befelé"* viszont suhogtatják a botot. Egyfelől hosszú évek után ismét elismerik, hogy vannak politikai elítéltek, ugyanakkor a számukat igyekeznek leszorítani. Hogy miket soroltak az 52 izgatás körébe, azt csak találgatni lehet. Bár 1982 őszén dr. Horváth István belügyminiszter egy sajtótájékoztatón kihangsúlyozta, hogy ezek nem valami komoly ügyek: zászlóletépések, horogkeresztek rajzolása, diákos csínytevésként értékelhető röplapgyártás stb. Utalt arra is, hogy az elkövetők szellemi színvonala alacsony. Nos, a politikai bűncselekmények esetében ezért kérdéses, hogy a *„bevallott"* szám mennyire tükrözi a valóságot.

Mert ha felidézzük az 1973. március 15-i tüntetés és az azt követő rendőrakció történetét, a brutális karhatalmisták vérengzését, azt tíz év után sem lehet elfeledni. Hogy az Apáczai Csere János

utca egyik házának udvarára beszorítottak közül néhányat úgy elvertek, hogy a mentők Markó utcai központjában meghaltak, a résztvevők egy részét hosszú börtönbüntetésre ítélték, diákok százait zárták ki az egyetemekről, főiskolákról. S ezekről a hazai sajtó mélyen hallgatott. Az utóbbi esztendőkben viszont, hogy a demokratikus ellenzék színre lépett, kétségkívül eltolódtak a számonkérhető engedelmesség határai, de 1982 vége felé a Népszabadság főszerkesztő-helyettese, Rényi Péter kardot rántott, és követte őt az ostorcsattogtatásban Fekete Sándor, az Új Tükör helyettes főszerkesztője. A Beszélő című, legismertebb hazai szamizdat 3. számában ezeket írja Kiss János:

„Az állam arra szoktatja a társadalmat, hogy csak különc, beilleszkedni nem tudó, netán beteg emberek várják el szabadságjogaik tiszteletben tartását. Másfelől magas szintű jogszabályok rögzítik ugyanezeket a jogokat, sőt, betartásukat nemzetközi megállapodások szavatolják. Hosszú ideig minden épeszű ember számára nyilvánvaló volt, hogy a szabadságjogok csak dísztőelemek, szabályozó ereje csupán a törvényeknek és a megszokott adminisztratív intézkedéseknek van. A hetvenes évek közepe táján azonban kezdett változni a hangulat. Megszületett az új taktika: cselekedjünk úgy, mintha nem a büntető törvények és az adminisztratív rendszabályok volnának mérvadók, hanem a magas szintű jogi elvek."

Az ötlet nem volt rossz, hiszen a helsinki egyezmény rögzítette, hogy a szovjet befolyási övezet államai komolyabban veszik a polgárok szabadságjogait, s a Nyugat nem nézi jószemmel, ha az alkut megszegik. Ezért a politikusok egy ideig óvakodtak a retorzióktól, nem verték bilincsbe a Charta 77 aláíróit, nem állították bíróság elé a Bibó Emlékkönyv szerzőit, eltűrték a Szegényeket Támogató Alap működését. De végül is — Zsille Zoltán szavaival élve — az emberarcú rendőrállam vezetői a pillanatnyi bénultság után taktikát változtattak. Az értelmiségi *„másként gondolkodókat"* nem börtönbe, hanem elmegyógyintézetbe zárják — általában —, de a lényeget tekintve ők is lakat alatt vannak.

A politikai pszichiátria legismertebb áldozata az a dr. Pákh Tibor, akit 1956 után azért ítéltek el 12 évre, mert a forradalom leverése után tiltakozó jegyzéket juttatott el az ENSZ-hez, hogy kiskorú szabadságharcosokat végeznek ki. A börtönben gyakori éhségsztrájkjai miatt elmebetegnek nyilvánították, s diagnózisként *„táplálkozási negativizmusban szenved"* — írták kórlapjára. Később is gyakran élt az úgymond *„tiltakozó böjt"* módszerével, s ilyenkor az Országos Ideg- és Elmegyógyintézetbe szállították, ahol a mesterséges táplálás mellett a központi idegrendszerre ható gyógyszerekkel kezelték.

Az elmegyógyászatnak álcázott politikai megtorlás másik szenvedő alanya Jakab Károly okleveles közgazdász. Nála *„perlekedési és üldözési tébolyt"* állapítottak meg. S bár az orvosi vélemény kimondja, hogy a vizsgált személynél tudatzavar, gyengeelméjűség nem mutatható ki, az üldözési mánia azonban fennáll, elmebeli állapotában javulás nem várható, ezért gondnokság alá helyezése indokolt. És ki lesz a *„gyámja"*? Az ideggondozó intézet, ahová akármikor beidézhetik, zárt osztályon tarthatják. Az alkalmazott terápia eszközei is bővülnek: a gyógyszerek felsorolása mellett ez áll: 30 RES, vagyis halmozott elektrosokk.

De említhetjük azt az asszonyt is, aki *„túlzott igazságérzetben szenved"*, s a Duna—Tisza környékén ilyesmi csak a bolondokra jellemző. Azt idáig is tudtuk, hogy a Szovjetunióban vagy Romániában a politikai ellentétek elsimításának eszközévé tették a pszichiátriát. Most Magyarországon is így cselekednek azokkal, akik *„vélt"* sérelmeiket panaszolják. Ezért nem csodálkozhatunk a tömeges hallgatáson, hiszen akik Helsinki szellemében reménykedve kinyitják szájukat, azok a hatalom szemében paranoidok, összeférhetetlen különcök, ártalmasan ádáz próféták. Mindenfajta változtatás nemcsak reménytelen, hanem káros is. Pedig Vajda Mihály a *Realizmus és lényeglátás* című szamizdat tanulmányában világosan kimondja:

„A gazdasági reformok kudarcra vannak ítélve, ha nem járnak együtt a politikaiakkal. Gazdasági reformok híján pedig közeledünk a gazdasági csőd felé, azt ma már a hatalom is tudja. Csakhogy amíg gazdasági reformokra hajlandónak mutatkozik, hogy elkerülje a valóságot, amely aztán szükségképpen politikai katasztrófába torkollik, addig politikai reformokra a legkevésbé sem mutat hajlandóságot."

Rájöttek, hogy a nemzetközi megállapodások felrúghatók, s börtön helyett kényszerzubbonyba öltöztethetik a *„hőbörgőket"*. Az ország ugyan csak hétvégeken épül, de ez kívülről nézve mindegy. A lakosság majd 120 milliárdnyi tőkéjét, amelyet bankban tart, de nincs rá árufedezet, jól időzített csalafintasággal mozgósították, s hogy felvillantsák a maszek világ lehetőségét, alkalmanként nem vesznek észre szabálytalanságokat. A tömeg- és telekommunikációs szervek vezetői ügyelnek arra, hogy a kínos pereket ne szellőztessék. Így például egyáltalán nem vagy csak röviden említették, hogy 1982-ben öt esetben indult büntető eljárás kémkedés, rombolás, összeesküvés előkészítése, feljelentési kötelezettség elmulasztása miatt. Arra sem reagált a hazai sajtó, hogy az Országgyűlés nyilvánossága előtt a legfőbb ügyész elszólta magát:

„Az elmúlt években visszatérően vizsgáltuk az előzetes letartóztatások, az őrizetbe vételek és a személyi szabadságot korlátozó

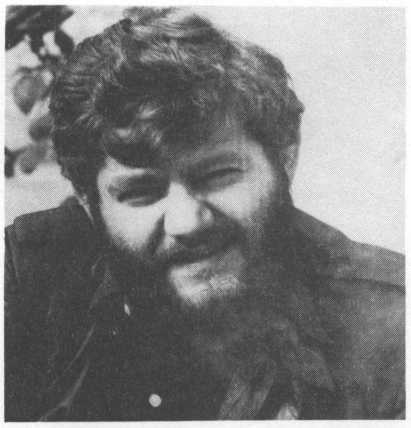
egyéb kényszerintézkedések alkalmazásának gyakorlatát. A sorozatos vizsgálatok, utóvizsgálatok tapasztalatai alapján foganatosított intézkedések eredményeképpen a személyi szabadság indokolatlan vagy nem kellően alapozott korlátozása a büntető eljárások során ma már csak elvétve fordul elő."

Tehát régebben gyakori volt, s napjainkban sem szűnt meg. Beidézni és 30, 60 vagy akár 90 napig is kóterben tartani valakit „*vizsgálati fogság*" címén teljesen törvényes, a magánzárkában van idő töprengeni, s ha az illető megígéri, hogy jó fiú lesz, aláírja a papírt: testi fenyítést nem alkalmaztak vele szemben, kijöhet, és dr. Szíjártó Károly elmondhatja a képviselőknek, hogy a személyi szabadság indokolatlan korlátozása csak elvétve fordul elő, a társadalom stabil, a politikai bűnözők száma csökken. Hogy 1982-ben két olyan gondatlanság is történt, amely 800 millió forint kárt jelentett, az „*a lónak is négy lába van, mégis megbotlik*" elvén kellemetlen ugyan, de helyrehozható.

A fontos az, hogy rend legyen, és nyugalom! S ehhez nem kell más, mint kicsit engedni a gyeplőn: az állam becsapja a polgárokat, a polgárok az államot és egymást, de végül is mindenki jól jár. A fizetés ugyan kevés, de a „*második gazdaság*" lehetővé teszi a gazdagodást, a gyárakból-üzemekből ellopott áruk is a nemzet tulajdonában maradnak. Az annyit szidalmazott borravalózás is önfegyelemre nevel: baksis jár a fodrásznak, autószerelőnek, ügyintézőnek, enélkül nincs jó cipő, ruha. Ám ez az országos méretű cinkosság gúzsba köti a rablót éppúgy, mint a pandúrt. A rendőr nem nyomozhat a könyveléssel manipuláló igazgató ellen, s ha megbünteti a közlekedési szabálytalankodót, száz forintot mond, ötvenet kap, de nem ad számlát. Dr. Markója Imre igazságügyminiszter nyilatkozatából idézve:

„1982-ben közel 90000 büntető ügy érkezett az első fokú bíróságokhoz, a fellebbezett ügyekkel együtt pedig 110000 ügyben ítélkeztek a bírák. S bár a bíróságok büntetéskiszabási gyakorlata változatlanul a szabadságvesztéssel nem járó, kifejezetten nevelő jellegű intézkedéseket részesíti előnyben (a börtönre ítéltek az összes elítéltnek egyötöde), mégis, a büntetésvégrehajtási intézetekben fogva tartottak száma mind nagyobb."

Mire lehet ebből következtetni? A jövőben esetleg, hogy a bűnözést visszaszorítsák, szigorúbb lesz az intézkedés. A köztörvényes csalók, tolvajok közül többet zárnak be, de akkor bölcsődék, iskolák, szociális otthonok helyett újabb fegyházakat kell építeni. Vagy pedig tovább növekszik az egyébként is magas, fel nem derített bűncselekmények száma, mert az elkövetőket kénytelenek futni hagyni, hiszen a börtönökben nincs több hely.

Hajnal László Gábor annak a fiatal írónemzedéknek tagja, akik a hetvenes évek végén kijelentették: Nem tűrik, hogy a kommunista ideológusok és historikusok által kotyvasztott szélhámossággal elsikkasszák történelmünket! Felszólalt az immáron legendás hírű lakiteleki találkozón, és a pályakezdőket csoportosító József Attila Kör diktatórikus feloszlatása után döntött úgy, hogy elhagyja az országot. 1981 júniusában emigrált, jelenleg Németországban él. Rendszeresen publikál a Nyugaton megjelenő magyar nyelvű újságokban, folyóiratokban, és szerepel a Szabad Európa Rádió műsoraiban. Előző kötete *„Csak a reggelek borzalmasak..."* címmel látott napvilágot 1982 őszén a Katolikus Magyarok Vasárnapja és a Nemzetőr közös kiadásában. Mostani könyve valójában annak folytatása. A szerző többek között ezeket mondja magáról:

„Soha nem volt mentelmi jogom! Porban gyalogoltam a napfény felé, és a szellemi díjbirkózók minden eszközével próbáltam küzdeni az ellen, hogy legalább a fájdalmakat ne verjék bilincsbe. Tudtam, hogy csak a kimondott igazság lehet biztos menedékem. Ám egy megtervezett esetlegességű, hétvégeken épülő hazában még az önmentő partizánkodás is lehetetlen. A bölcsőkben babot szárítanak, és ha néha kinyitják az emlékezés zsilipjeit, titokzatos csontvázakat sodornak a hullámok. Sokan vélekednek úgy, hogy minden fájdalom viszonylagos, és az érthetőre nincs szükség, jobb lecövekelni a belenyugvás határán, mert akik messze láttak, mindannyian sírtak, megőrültek vagy az önkéntes halált választották. Lehet, hogy az efféle vereségtaktika csupán arra elég, hogy elsirassuk a megfagyott madarakat, és a tengerek hiányáról szónokoljunk. Én azonban láttam, tapasztaltam, hogyan kormozzák a fényt, s milyen rohamosan vonul illegalitásba a lelkiismeret."

A fiatal író rövid vallomásából is jól érezhetjük, hogy ismét a véresre horzsolt vágyakról beszél nekünk, de kegyetlenül igaz krónikáira azért érdemes figyelni, mert hiteles képet ad a „derékig érő hazában" tapasztalható negatív jelenségek okairól. Sűrített pesszimizmusa arra figyelmeztet valamennyiünket: ideje szembenézni önmagunkkal!

...van-e remény arra, hogy nemcsak halni kell, hanem élni is lehet ebben a „csontig csonkuló hazában", és a lét nem téboly lesz, ahol a negatív holnapot csupán vérrel kiköpött pecséttel lehet hitelesíteni? Bízhatunk-e abban, hogy az idegenség, a semmi hidege nem kísért annyi embert álmában és ébrenlétében, s nem kell naponta „öldöklő angyalokkal" küzdeniük?

...kiken is múlik valójában, hogy a hazában mindenki igazi otthonra leljen, és ne egy bekötött szemű kötéltáncos rideg félelmével sasszézzanak ég s föld között libegve az elrongyolódott hitű magyarok. Nem lehet mindenki naprakészen halandzsázó vagány, köpönyegforgató szélhámos. Akadnak olyan „kótyagos" honfitársaink is, akiknek mások sorsa is fáj.

...bár a különböző nehézségekre sehol nincs társadalmi méretekben ható antibiotikum, de legalább próbálnának gátat vetni e „gyilkos önvédelem" áradatának. Nietzsche szerint: „Az élet minden sebére vigaszt ad a halál gondolata, és az öngyilkosság perspektívája nem egy nehéz éjszakán segít keresztül." Ám ezt az elvet megoldásként deklarálni annyi, mint egy országot lelki siralomházba terelni, s engedni, hogy az életigenlő parancs tovább süllyedjen az abszolút nulla felé.

...az ilyen jégvigyorgású, „darázs-szózatú" politikai kannibalizmus miatt hűlnek ki idejekorán az öröklét igényű szívek, lesznek a mindenből semmik. Mikor lesz vége a koporsós éveknek? Mikor lesz vége annak, amit a hazai költő, Veres Miklós ír: „annak lehet csak igaza, kire már ráomlott laza göröngyeivel a haza". Mikor nem kell már minden esztendőben ötezer fátyolt borítani az önmaguk hóhéraivá lett holtak arca fölé?